

მ რ ა მ ბ ე

თვიური ჟურნალი

წელიწადი პეშვილე

№ X

ოქტომბერი, 1900

ტფილისი

საქართველოს საბჭოთაო საზოგადოებრივი მეცნიერებათა აკადემია

1900

0 6 6 6 6 6 6

Доволено цензурою. Тифлисъ, 21-го Ноября 1900г.

საქართველოს
საქართველოს

შ ი ნ ა პ რ ს ი

I—ზიუღი —მოთხრობა.— XI—XV (დასასრული) შ. ანა- გვისპირკლასა	83- 1
II—ვერტარი.—თსზ. გაეტესა.—თარკმ. გერჰანულიდან.— ო—ნასა (გაგჳელება)	43
III—ვემოღვრება.—ლექსი, ი. ევდოშვილისა	45
IV—ცისარტყელა.—კომედია ოთხ მოქმედებად, ა. ცა- განლისა	96
V—„ვეფხისტყაოსნის“ ძალბი აღვიღები.—LXXXIV— LXXXVI, ად. ად.—შვილისა	1
VI—ეტიუდები ქართულის ლიტერატურიდან.—წერი- ლი მეექვსე, კიტა აბაშაძისა	33
VII—ინგლისის კონსტიტუცია მე-XIX საუკუნეში.—II.	35
VIII—სამეგრელოს აღწერა.—XII—XVI. არქანჯელო ლამბერტისა.—(თარგმანი იტალიურით)	1
ქ რ ო ნ ი კ ა :	
IX—უცხოეთის მიმოხილვა.—ჩინეთის საქმეები.—გამოურ- კვეველი მღვდმარება.—მშვიდობიანობის ჩამოგდების დაგვიან- ება.—პირობების გამორკვევა.—მოკავშირეთა საერთო პოლი- ტიკა.—არჩევნები ინგლისში—ლიბერალთა დამარცხება.—იმპე- რიალიზმის გამარჯვება.—ამის მიზეზები და შედეგი. ღაღასა.	57

გ ი უ ლ ი

(დასასრული *)

❦

— ქერბალაი, დაილუბება, თუ ამალამ არ წავედი! — შუბლის მოკმუხებით წამოიძახა მიტრუამ და სახრით ქექვა დაუწყა ბალახებს.

— იცი, მეგობარო, რას გირჩევ, — ცოტა სიჩუმის შემდეგ მიჰმართა ქერბალაიმ მიტრუას: ჩვენ დღესვე, როგორც შენთვის ოპანეზას ურჩევია, ქალაქისკენ წავიდეთ. ეხლავე ყველები დააბარგე. ნულარ დაახანებ.

— რას ამბობ, ქერბალაი?! აკი გეუბნები: „ამალამ თუ გიული უნახავი დარჩა, გადირევა-მეთქი“!

— მეც ამისთვის გეუბნები და ქალაქში წასვლას გირჩევ, რომ უნახავი არ დარჩეს გიული.

— ვერ გამიგია.

— ამას რა გაგება უნდა! ჩვენ ეხლავე წავალთ. შელამდებ, თუ არა, შენ გიულისაკენ წახვალ, მე კი მოგიცილი სადმე. მეთვალყურედ, ვეცდები, მე წამოგყვე. მეც დეკეულობას წამოვლალავ ქალაქში გასასყიდად.

— კარგი, თუ შენ გამომყევი! მაგრამ სხვა რო გამომაყოლონ, მაშინ?!. — ცოტა ჩაფიქრების შემდეგ დაეკითხა მიტრუა.

---

*) იხ. „მომამბე“ № IX, 1900 წ.

— აკი გეუბნები: „ვეცდები მე გამოგყვე“ და, თუ ისე მოხდა, როგორც შენ ჰფიქრობ, მაშინ, ჩემო მიტრო, ერთი და დაგრჩენია, — მასწავლო სადაც არის გიული და, ძმობას გეფიცები, დილაზე შენზე ადრე გიულის ქალაქში მივიყვან და, როდესაც შენ მოხვალ ქალაქში, ჩაგაბარებ.

მიტრუამ, ცოტა არ იყოს, ექვის თვალით შეჰხედა და დიდხანს, დიდხანს ასე გაშტერებით თვალი თვალში გაუყარა ქერბალაის.

— რატომ აგრე ექვის თვალით მიყურებ მიტრო?!

— რა ვიცი!

— შენი ნებაა.

მიტრუას მეტი გზა არ ჰქონდა. გულის მოკუმშვით დაეთანხმა ქერბალაის და ასე გამოეხმაურა:

— მართალს ამბობ, ქერბალაი!.. მეტი ხსნა არა მაქვს. გასწავლი სადაც გიული არის, მაგრამ... — შუბლი უნებურად შეეჭმუხენა, და სიტყვა შეუწყდა.

მიტრუას გული უფრო მოეკუმშა, და ცივი ოფლი გადმოჰსკდა...

— ეჰ! — გულის სიღრმიდინ ამოჰსკდა კენესა, და მთლად ღმერთს მიანდო შედეგი.

— მიტრო, — დაიწყო ქერბალაიმ, როდესაც მიტრუას ყოყმანი შეამჩნია: თუ გული გეთანაღრება, ნურას მეტყვი და ისე მოიქეცი, როგორც შენმა ჰკუამ გასჭრას.

— გეტყვი, თუ არ გეტყვი, ეხლა სულ ერთია, ჩემო ქერბალაი! ეხლა შენ ხელთა ვარ.

— მაშ დროით თორემ შეგგნიშნავენ.

— ხომ იცი იოანე ნათლიმცემლის საბერო. ჰო და, იქ კლდეებში ბევრი გამოქვაბული სენაკებია. საყდრის ხელ-მარჯვნივ — აქედან რომ მიდიხარ — ერთ ამ სენაკთაგანშია. აღმო-სავლეთით მესამეა. შეღამდება თუ არა, გიული კარებში დადგება. მიაგნობ. მისვლისას ერთი ორჯერ წაუსტვინე და გიულიც სტვინითვე გავცემს პასუხს...

გაულო

— კარგი. მაშ დავჩქარე! — სიტყვა შეაწყვეტინა ქერბალაი და უეცრივ გატრიალდა.

დაღონებული მიტრუა დიდხანს უმზერდა ბინისკენ მიმავალ ქერბალაის და ადგილიდან არ იძროდა. თანდათან გული ბრაზით ევსებოდა, და ექვი ეპარებოდა, რომ ქერბალაიმ, ვაი თუ, მიმტყუნოსო. რაც დრო გადიოდა, და ქერბალაი გორაკს ეფარებოდა მიტრუა მოსაზრებას ჰკარგავდა, და მის გონებას მხოლოდ ერთი, ერთი ფიქრი — ვაი თუ მიღალატასო — იპყრობდა...

— დავაღრჩობ, ძაღლივით დავაღრჩობ, თუ... — ვეღარ დაათავა. თითები ერმანერთში გადახლართა და, თითქოს აღრჩობს ვისმეო, მაგრად დაუწყო სრესა.

— ქერბალაი!.. — წამოიყვირა ერთბაშად, როდესაც ქერბალაი გორაკს მოეფარა, და მისკენ მოჰყურებოდა.

— დავაღრჩობ, დავაღრჩობ, თუ მიღალატე! — ბუტბუტებდა მიტრუა, მაგრამ ქერბალაის მისი სიტყვები არ ეყურებოდა.

მირბოდა მიტრუა და ქერბალაის მოწეენას, ვადრემდის იგი ბინაში მივიდოდა, ჰლამობდა, რომ ჩაეგონებინა მისთვის: თუ მიღალატე, დავაღრჩობო“...

— მიტრო?! — გორაკის მეორე მხარეს გადაჰხედა თუ არა, ოჰანეზა წინ დაუხვდა.

— დავაღრჩობ, დავაღრჩობ!..

— მიტრო?! — ხელმეორედ დაუძახა გაოცებულმა ოჰანეზამ და გზა გადაქრა.

მიტრუა შედგა ოჰანეზას დანახვაზე და დაეკითხა:

— ქერბალაი ხომ არ შეგხვედრია?!

— როგორ არა, აგერ ფარეხში არ მივიდა! — ტკბილად უპასუხა ოჰანეზამ და ხელით ანიშნა ქერბალაი.

— ჰო!... აგერ, ფარეხში არაა!... — წამოიძახა მიტრუამ და აღვზნებულ თვალებს ზევით ქუთუთოები ოდნავ წამოაფარა.

ხაფანგში მომწყვდეულ თავისავით ფორთხალობდა მიტრუა; ყველგან შეღობილი დაუხვდა გზა, და მოქანცული დაჰმორჩილდა თავის ხვედრს...

— რაც მოსახდენია, დეე, მოხდეს!— გულის ტკენით წამოიძახა კარგა ხნის სიჩუმის შემდეგ და ოჰანეზას შეჰხედა.

— მიტრო, იმისთვის დაგეძებდი, რომ კიდევ მერჩია ამალამ ქალაქში წასვლა. — უთხრა ოჰანეზამ, როდესაც მიტრუამ ლმობიერად შეჰხედა, და სრულებით არ აგრძნობინა, რომ მისმა უკანასკნელმა სიტყვებმა ყველაფერი გამოაქვლანა.

— მართალს ამბობ, ოჰანეზ! წავიდეთ, ყველები დავაბარგოთ და გზას გავუდგები.

— ჰოო, გიშველა ღმერთმა!..

მეტეი აღარა უთქვამს-რა. მაშინვე კარავისკენ მხარ და მხარ ამომდგრები ჩქარის ნაბიჯით წავიდნენ და, როდესაც კარავთან მივიდნენ, გულმოდგინედ ურემზედ ყველის დაბარგებას შეუდგნენ.

იმით მუშაობას გაფაციცებით თვალ-ყურს აღევნებდა ალია, რომელიც ფარების წინ იჯდა. ველარ მოითმინა და დაეკითხა:

— ოჰანეზ, ქალაქში ხომ არ გზაენი ყველს?

— ჰო!...— მოკლედ უპასუხა ოჰანეზამ.

— ვის მიაქვს?!

— მიტრუას.

— როდის?!

— ამალამ.

ხმა გაკმინდა ალიამ. თვალეები უეცრივ აენტოა და ფეხაკრებით ფარებში შევიდა.

— მომეცით თოფი!— ფარებში შესვლის უმალ წამოიძახა ალიამ და იქავე ბოძს ხელი მაგრად მოჰხვია.

— თოფი რად გინდა?!— შეეკითხა ისმაილა, რომელიც ეს ორი დღეა თავ-გადაგლეჯით გიულის დაეძებს და ცხვარში აღარ დადის.

დაღალული აქეთ-იქით ხეტიალით მხარ-თედოზე წამოწოლილიყო და ალიას ხმა რომ გაიგონა უეცრივ, ფეხზე წამოვარდა...

— მინდა მოვკლა, მოვკლა!— დაიძახა და ბოძს ხელი უფრო მაგრად შემოურკალა.

— ეინ?..

— ეინ და ჩემი დამლუბველი!.. ჩემი... მიტრუა, მიტრუა!..

— უკანასკნელი სიტყვები ჩურჩულით და წამოიძახა, რადგანაც სიბრაზით გული ყელში მოებჯინა.

— მამი, ჯერ მოიცადე. აჩქარება არ ვარგა ამ საქმეში. ხომ გადავწყვიტეთ თვალ-ყურის დევნა. ვადევნოთ, და თუ მართლა მაგისაგანა ვართ შერცხენილნი, გეფიცები, პირველად მე გაუყური ყელში ამ ხანჯალს!..

— ეგაა, ეგაა ჩემი დამლუბველი! გული მეუბნება და არც მატყუებს ხოლმე. ყული ტყუილად გავგზავნეთ გიულის მამასთან. გიული არ გაიქცეოდა... ის განგებ არის წაყვანილი, მოტაცებული, თორემ თითონ არ წავიდოდა. ალლაჰსა ვფიცავ, ეს ასეა. ამ ბოლოს ძალიან შევეყვარდი. სულ ჭირსა მქამდა. თითონ არსად წავიდოდა, არა!..

— იქმნება სხვამ მოიტაცა და მიტრუას სულ ტყუილად აბრალებ.

— გიული!.. ჩემო გიული!.. პატარა ჯეირანო, სადა ხარ?! — ღმობიერად წამოიძახა, და თვალები ცრემლებით აევსო.

ისმაილას შეებრალო მამა, თუმცა კი წინად მისი აგეთი გატაცება სიცილსა ჰგვრიდა, და თანაგრძნობით მიჰმართა:

— მამი, მე მოგიკვდე, თუ გიული არ გიპოვოთ!

— შეილო ისმაილ, შენ იცი!.. — სლუკუნით წამოიძახა და ისმაილას მხარი ცრემლებით დაულობო.

— აღუუ!.. — თავისთვის წამოილულულულა აქნობამდის გაჩუმებულმა იეთარმა და მუჯღლუგუნი წაჰკრა თავის რძალ ქუქაზბანს, რომელიც იეთარივით გაჩუმებული ისმენდა მამამთილისა და თავის ქმრის ბაასს.

ორივე მანდილოსანთ ჩუმი, თავდაქერილი ფრუტუნი აუტყდათ.

— გაიგეთ? — ამ დროს დაიძახა ქერბალიმ კარებიდან: „მიტრუა ქალაქში მიდის.“

ქერბალაის ხმაზე მამა-შვილნი განშორდნენ ერთმანერთს. აღიამ თვალები ჩოიწმინდა და მოაგონდა, რომ ამ ამბის სათქმელად შემოვიდა ესაც.

— ჰო, გავიგე!..

— გაიგე და რას აპირობთ?!

— მე არა გამიგია რა!—სთქვა ისმაილამ და თვალი გადაავლო მამას და ძმას.

— აგერ, ყველს აბარებენ.

— მე ამ ამბის სათქმელად შემოვედი წელან და ბრაზმა სულ გადამავიწყა.

— იმის მაგივრად, რომ ეთქვა რამ, მაგან ტირილი დაიწყო და ისმაილაც ააღელვა,—წამოილაპარაკა იეთარმა.

— იეთარ, გულის ნულარ მიკლავ მაინც!..

— ჰო, მაგეებს თავი დაანებეთ! ისა სჯობია, მოვიფიქროთ რამე.

— მართალს ამბობ, ჩემო ქერბალაი!..

XII

დილა ადრინათვე სემინარიის გვერდით ქუჩა ახმაურდა. კაცს რომ ყური დაეგდო, ერთ გარკვეულ ხმას ვერ გაიგონებდა. ადამიანთა და პირუტყვთა ხმა ერთმანეთში ირეოდა და უცნაური, გაუგებარი გრგვინვა გამოისმოდა. ვაჭრებს გამოეტანათ სანოვაგე: ყველი, ლორი, მწვანილი, სააღდგომო ნამცხვარი, დაკლული ინდოური, გოჭი და რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ აქა-იქა ადგილებიდან გაჰკიოდნენ. ზოგნი დაკლულ გოჭებს და ინდაურებს ხელით დაარბევინებდნენ და არა ნაკლებ მაგიდებთან ღოვაჭრებზე გაჰკიოდნენ და ხან ერთ მსყიდველს გაუშვერდნენ გაყვლიფილ გოჭს, და ხან მეორეს. უფრო მომეტებულად ცოცხალი გოჭები უკანა ფეხებით ეჭირათ, რომლებიც საშინლად ჰყვიტინებდნენ, რითაც ქვეყანას ამცნობდნენ ადამიანის უდიერად მათთან მოპყრობას; მაგრამ ყურადღებას არაფინ აქცევდა.

მსყიდველნი გაბრუნებულნი ამ გრგეინვით დადიოდნენ და აღარ იცოდნენ, დაავიწყდათ კიდევაც რის სასყიდლად გამოვიდნენ. აქეთაც ეწევიან და იქითაც ჩარჩები, — წინაც და უკანაც. ყიდულობს ყველაფერს, რასაც აწვდიან. სანოვავის სიკეთის გასინჯვასაც კი ველარ ახერხებს. ერთადერთი სურვილი მისი — ეს — დროით განშორდეს ქრიამულს, თავის გამაბრუებელ ხმაურობას. აგერ სამარხვო ზარის რეკაც გაისმის. მაგრამ არავის ეყურება. ისევ ყიჟინი, ჭყვილი, ჭყვიტინი და ბლავილი. ხალხის მოძრაობას არ აყენებს არც სასტიკი ქარი, რომელიც განთიადისას ამოვარდა და აქაურობას ანგრევს, ჰსუსხაქს და სულდგმულთ სისხლის მოძრაობას უყენებს. მიტრუაც გაფაციცებით დარბის აუარებელ ხალხში და ხან ერთ ჩონჩთან გაჩერდება და ხან მეორესთან. ყველგზი ჩააბარა თუ არა ბაყალ გეუას, აღარც კი დააცადა გამოეკითხნა რამ, მაშინვე ხალხში აირია და თავ-გადაგლეჯით დაეძებდა ქერბალაის. იმას არც ღრიანცელი ესმის და ვერც სუსხიან ქარს ჰგრძნობს.

მთელ ღამეს თვალი არ მოუხუჭნია. გამალებით მოერეკებოდა ურემს. ისმაილი, რომელსაც დეკეულობა მოუდიოდა გასასყიდად ბევრჯელ შეემუდარა: „დავისვენოთ, რას მივეჩქარებით! დილაზე შინც აღრიანად შევალთ ქალაქშიო“. მაგრამ მიტრუას თითქოს არც კი ეყურებოდა ისმაილის სიტყვები. მხოლოდ ერთხელ უბასუხა: „თუ გინდა, შენ დაისვენე, მე კი არ შემძლიანო“. ისმაილი დიდის სიამოვნებით ჩამორჩებოდა და მწყემსურ ძილს გამოაცხობდა; მაგრამ ოჯახური თათბირდადგენილობით ისმაილი მეთვალყურედ იყო გამოგზავნილი, და ამის გამო ვერ შორდებოდა. მიტრუამ მოკლე გზებით ატარა ურემი და, ჯერ არც კი ერაქრაქნა, რომ წმ. ბარბარეს საყდარს დაუახლოვდა. აქ კი შეაყენა ურემი, ხარები გამოუშვა და აქეთ-იქით ხეტიალი დაიწყო. ისმაილამ მწყემსები გაიხმო და ჩუმად დაარიგა ერთი მათგანი, რომ შორი-ახლოს ედევნა და თვალი არ მოეშორებინა. თითონ კი ურმის ქვეშ წაგდო და აქედან უპირობდა თვალყურის დაქერას, მაგრამ სწრაფად ხკრინვა ამოუშვა...

„ამ გზას ვერ ასცდება“, — ფიქრობდა მიტრუა ხეტიალის დროს: „აქეთ გამოივლის და თვალს მაინც მოვკრავ, თუ ეს ოხრები მითვალყურებენ და გამოლაპარაკებას ვერ მოვახერხებ... ოხ, რა ძნელია, ეს ოხერი ლოდინი!.. — დაიძახა კარგა ლოდინის შემდეგ და დედამიწას დაემხო.“

დიდხანს, დიდხანს ასე დამხობილი დედა-მიწის პირას გაიციქრებოდა ყარაიისაკენ, მაგრამ ვერაფერს დაინახა. უეცრივ ზეზე წამოვარდა ურემთან მიირბინა და დაიძახა:

— წავიდეთ, ჩქარა წავიდეთ, თორემ დაგვიგვიანდება.

ხმაურობაზე ისმაილას გამოეღვიძა. ფშმულით ურმის ქვეშედან გამოძვრა და წაიბუტბუტა:

— შენც რა დაგემართა?!. ბავშვივით ერთ წამს გუნებას იცვლი.

— ჩემო ისმაილა, ვერა ჰგონობ ამ ქარის სუსხს, და არ გეყურება სისინი?! შე ვიცი მოუმატებს და მაშინ ამ ღია ადგილას ამოგვაშეშებს ჩვენცა და საქონელსაც!

— მაგას კი მართალს ამბობ!

თუმცა ისმაილას ქარი მოუმიზეზა, ნამდვილად კი სხვა იყო მიზეზი ასე უეცრივ ურმის შებმისა. აქნობამდის მიტრუას ეგონა ქერბალაი ამ გზით წამოიყვანდა გიულის. მაგრამ აქ უეცრივ მოაგონდა, რომ უფრო მარჯვე გზა იოანე ნათლიმცემლის საბეროდან კახეთის გზატკეცილისკენ იყო. „მით უფრო იქით წავიდოდა ქერბალაი, — გაიფიქრა მიტრუამ, — რომ გზაში ბინები ნაკლებად შეხვდებოდა“.

ქარმა მართლა უმატა. ჩქარა სასტიკად დაჰბერა და კორიანტელი ააყენა. მგზავრები თვალის ახელას ვეღარ ახერხებდნენ, რადგანაც პირდაპირი ქარი იყო და თვალეში მტვერს აყრიდა....

— უჰ, რა არამი ქარია!.. — წამოიფშმუფლა ისმაილამ და ზურგი შეუქცია ქარს.

— ჰო, ველარასა ვხედავ!.. — უბასუხა მიტრუამ და იმანაც ზურგი შეუქცია.

ასე ზურგ-შექცეული მიერეკებოდა ხარებს, ვიდრემდის ნავთლულის თავს კახეთის გზაზე არ გადმოვიდა. აქ კი შეაყენა ურემი, აქეთ-იქით მიიხედა, მერე თვალები კახეთის გზას გააკრა...

უკვე გაფითრებულიყო ცა. სინათლეს კუმეტი გაეპო და არე-მარე გამოეჭანდაკებინა. საგნები კარგად ირჩეოდნენ.

— ჰაამოო! — ტანის ჟრჟოლით დაჰსჭყიელა ხარებს და ერთი ისეთი გადუქირა სახრე ხარს, რომ ხარი ხელნას მიეკრა და ასე გვერდ-გვერდ ხელნაზე მიკრული რამდენიმე წამს მიდიოდა.

მიტრუას იმედი ჰქონდა, გზაში უეჭველად ჰნახავდა გიულის. ეს იმედი ისე ძლიერი იყო, რომ ერთ წამსაც ეჭვი არ შეჰპარვია, და, აი, როგორ გაუმართლდა ეს იმედი. თითქმის ქალაქში შემოვიდა, და ის კი არსად იყო, თვალი ვერ დაჰკრა. მწვაფი იყო ამისთვის იმედის გაცრუება. იმდენად მწვაფი, რომ გონება აერია და ისე ძლიერად გადუქირა სულ უნებურად სახრე ხარს, თითქოს ძლიერის დარტყმით იმედს ისევ დაიბრუნებდა. მართლაც სიმწვაფე სახრეს გაატანა. გაბრუვდა მიტრუა და გაშტერებული იჯდა ურმის თავზე...

ჰქროდა-ლა ქარი?...

აღარა ეყურებოდა-რა. გონს მხოლოდ სირაჯხანის თავდაღმართში რომ ჩადიოდა ურემი ისმაილას წინამძღოლობით მაშინ მოვიდა. შუბლზე ხელი მოისევა, და მოაგონდა რომ ქერბალაი გზაში არ შეჰხვდა. უნდა ენახა კია. ნავთლულის თავში აქეთ-იქით იცქირებოდა და, მერე რა მოხდა?.. აღარა ახსოვდარა. საშინლად გაიკვირვა, რომ ურემი სირაჯხანის თავდაღმართში ნახა. ასე უეცრივ ურემი აქ როგორ გაჩნდა?!

— ისმაილ, მეიდნისკენ წავიდეს, მეიდნისკენ...— დაუძახა მიტრუამ ისმაილას, როდესაც იმან ხარები რიყის ქუჩისკენ მოირეკა...

— ოჰ, გამოიღვიძე?!. რა დაგემართა კაცო. ისე რამ გაგაშეშა?!. რამდენჯერმე დაგიძახე, ურემი კინაღამ გზის თხრი-

ლებში არ გადაბრუნდა. მაგრამ უნ გახევებული იჯექი. მელა
 გამოაგრეკე.—ჩაეკითხა ისმაილა და ხარებს ჩამოეცალა.

— რა ვიცი!—მოკლედ უპასუხა მიტრუამ.

— მე საქონელს რიყეში შევრეკამ გასასყიდად. ურემზე,
 აი, აღია წამოგყვება.

— კარგი!

მიტრუა მთლად გამოერკვა. ხარებს შეეხმაურა და ურემი
 ავლაბრის მოედნისკენ წაილა. „იქნება ქერბალაი დუქანშიაც
 მელისო“,—გაიფიქრა იმან: „და მე კი ტყუილ-უბრალოდ თავ-
 ბრუ დამეხვა“... მომხიარულდა მიტრუა. ხარების აღერსით ხე-
 ლი გავაზე გადასლა, თითქოს თავისი სასტიკობა ამით უნდო-
 და გაეპარწყლებინა და აღერსითვე წასძახა:

— აბა, თქვენი ქირიზე, ააჩქარეთ ფენი თორემ...

ზუზუნებს, ზუზუნებს ქარი. სასტიკად უსტვენს იგი. ამ
 გმინვას ბანს აძლევს აღიდებული მჩქეფარე მტკვარი. რიყის
 პირას, თითქოს საბრძოლველად ემზადებო, ტრიალობს, გმი-
 ნავს, ძალას იკრეფს და იერიში მიჰქვს ზღუდებზე, რომ ერთბა-
 შად ჩანთქას, შემუსროს და კალაპოტი გაიგანიეროს, სამფლო-
 ბელო გააფართოვოს, მაგრამ ამაოდ. კედენი სალის კლდისანი
 გულ-გრილად უხედებიან განრისხებულ ტალღებს, რაც უფრო
 აშფოთებს მტკვარს. აქაფებულნი, აღშფოთებული ამგვარ მედი-
 დურობით ღრიალით მიქანაობს, რომ შემდეგი ზღუდე მაინც
 მილენოს; მაგრამ იქაც ისევ ის გულ-გრილი წინააღმდეგობა
 და ისეთივე გამარჯვება გულ-ქვასი. მთლად განადგურებული
 მტკვარი მეორე ხიდ ქვევით გატვრენილი—მიქანავს, რომ თავ-
 ვის სირცხვილი დამალოს, გააქარწყლოს...

მიტრუამ ხარებს ხელი ანება, როდესაც ხიდზე შეაყენა
 ურემი, მარჯვენა მხარი ფარად აიფარა და ქული მოიხადა.

ოჰოჰოჰო, რა ქარია!—წაიბზმუილა მიტრუამ და მარცხე-
 ნა ხელით ხარს სახრე გადაჰკრა.

— მოეფარა მიტრუა სახლებს. სიონისკენ ჩაუხვია. ველარ
 ჰხედავს სტიქიონის სასტიკ ბრძოლას. თითქოს ქარმა იყუჩა.

მიტრუას გონება უფხიზლდება, სახე უცინის. ეხლა მიეჩქარება დუქნისაკენ, სადაც ქერბალაის ჰნახავს და გიულის ამბავს შეიტყობს; იქმნება გიულიც ნახოს!...

— ჰამო, ჰამო!. — აღერსით აჩქარებს ხარებს, ნატრობს ფრთების გამოსხმას, მაგრამ ხარები ჩვეულებრივად, თავისებურად კუდის ქნევით მიიზღაზნებიან სიონის აღმართზე...

— ცოტალა, ცოტალა!... — უსიტყვოდ გაიძახის მიტრუა და ხარებს უფრო ჰგმუჯნის, ეხვევა...

მაგრამ კიდევ იმედის გაცრუება. ქერბალაი იქ ვერ ნახა. ხნის ამოუღებლივ ყველები დუქანში შეზიდა. ხმის ამოუღებლივ გამოეშურა ბაზრისკენ და აგრეთვე ხმის ამოუღებლივ დაეძებს ქერბალაის აუარებელ ხალხში.

მოიქანცა მიტრუა ამ ღრიანცელით. თითქმის ათჯერ შემოიბრინა მთელი სავაჭრო მოედანი, მაგრამ ქერბალაის მგზავსი ვერავინ ნახა...

— მაშ მომატყუილა, მომატყუილა იმ?!.. — სიტყვა ვეღარ დაათავა და სასოწარკვეთილმა პუშკინის ბალის ღობეს ზურგი მიჰყუდა.

რა აზრმა არ გაურბინა თავში?.. ყველა აზრი კი ერთი მეორეზე ძლიერად სტანჯავდა და სხეულს უდაგავდა...

— არა!.. არა!.. ეგ შეუძლებელია! — წამოიღრიალა მიტრუამ, როდესაც მისდაუნებურად გაურბინა თავში იმ აზრმა, ვითომ ქერბალაიმ გიული ისევ ბინაზე წაიყვანაო.

— მერე მზის ცქერა აღარ უნდა?! — განაგრძო აღმუთებით მიტრუამ და ისევ ძებნა დაუწყაო...

***

რაკი ტფილისში საქონელიც მიუდიოდათ გასასყიდად თათბირის დროს ისმაილას მიანდეს მიტრუასთან ერთად წასვლა, რადგანაც მხოლოდ ისმაილას დაუდიოდა გასასყიდად საქონელი. იმთავითვე ისმაილა განაგებდა ამ საქმეს. ქერბალაის კი

ჯერ ერთი ხბოც არ გაეყიდნა და ამისთვის ის არ გააყოლეს შიტრუას, თუმცა კი ყველას სურვილი იყო ეს...

— მე ვერ მოვდივარ შენთან, შიტრო, მაგრამ არა უშავს-რა!—თათბირის შემდეგ ქერბალაიმ მოახერხა ჩუმიად წალაპარაკება:—ძმობას გეფიცები, რომ გზაშივე დაგახვედრებ გიულის.

შიტრუას არ ესიამოვნა ეს ამბავი. ამაღამ ქერბალაი რომ წაჰყოლოდა, თვითონ წავიდოდა გიულისთან, მაგრამ რა გაეწყობოდა. დაჰმორჩილდა ხვედრს. ქერბალაის სიტყვებით დაიმედებული ისმაილასთან ერთად ტფილისის გზას გაუდგა.

ქერბალაი კი, რა წამს ყველამ მიიძინა, წამოდგა, მიიხედ-მოიხედა და ის იყო გამგზავრებას აპირობდა, რომ ფარენის მეორე მხარეს აჩრდილსავით ვილაც დაიარებოდა. თვალები დააშტერა და აღია იცნო. „საწყალს ვეღარ მოუსვენია!“—უნებურად წამოიძახა ქერბალაიმ.

აღია კარავის კარებთან მივიდა და ჩურჩულით დაიწყო:

— ოჰანეზ, ოჰანეზ!..

— ჰმ, ჰმ!..—მოისმა ოჰანეზას ძილისაგან გამოურკვეველი ბზმული.

— ოჰანეზ, ოჰანეზ, მე ვარ!..

— ალი, შენა?!.

— ჰო!..—მოკლედ უპასუხა და კარავში შევიდა.

— ამ დროს რად გარჯილხართ?!..—გაკვირვებით ჰკითხა ოჰანეზამ და მხრჩოლავი თუნუქის ლამპარი აანთო.

— რა ვიცი, არ მეძინება!.. აღამიანთან ლაპარაკი მომინდა!..

— დაბძანდი, დაბძანდი!..

— ჩემს ცოლ-შვილს ხმას ვერ გაჰცემ, მგლებივით მიცქეროიან; ამისთვის შენ მოგნახე.—დაიწყო აღიამ და ოჰანეზას ლოგინზე მოიკალათა.

ქერბალაის ერთი სიტყვაც არ გამოჰპარვია. ის გაუნძრევლად იდგა და სახე თან-და-თან ეღრუბლებოდა. აღიას ყოველი სიტყვა, მისი მოძრაობა გულს უფხაქნიდა და სიბრალულს უღ-

ვიძებდა. ის ზიზღი, რომელიც ქერბალაის გულში ჰბუღობდა მამისადმი, თან-და-თან ქარწყლდებოდა. წინად, როდესაც ალია მივალერსებოდა გიულის, ქერბალაის ზიზღს ჰგვრიდა. მწარედ კბილებს გააკრაქუნებინებდა ალიას ამგვარი საქციელი; ეხლა კი მისი ხმა, მისი მოძრაობა, მისი ჩამომხმარი სახე გულს სიბრალულთით უყვებს...

„საწყალი, ამ ორ-სამ დღეში რანაირად ჩამოხმა, განადგურდა.— ჰფიქრობდა უნებურად ქერბალაი.— „ან კა რა დააშავა ისეთი?..“ — უეცრივ ელვასავით გაურბინა თავში ამ კითხვამ: „განა სხვები კი მაგასვე არ შვრებიან?.. ცალი ფეხი...“

— ცალი ფეხი სამარეში მიდგას. ერთად-ერთი სიამოვნება ჩემი გიულისთან ახლოს ყოფნა იყო და ესაც შევშურდით!... ესაც... — შემოესმა ქერბალაის მამის თითქმის ქვითინი.

ამას კი ველარ გაუძლო. იმასაც თვალეზზე ცრემლი მოადგა. ერთი ნაბიჯი წინ გადადგა და მამისკენ გაქანება დააპირა, რომ ენუგეშებინა, ეთქვა: „ეხლავე აქ გავაჩენ გიულისო“. მაგრამ ამავე დროს მიტრუა წინ აემართა...

— ააა!.. — მწვავედ წამოიშმუვლა ქერბალაიმ და თავის მკლავს მაგრად, მაგრად ღრღნა დაუწყა...

— შინაურებმა დამლუბეს, ჩემო ოპანეზ, თორემ გარეშე რას მიზამდა...

— ააა!.. — უფრო მწვავედ დაიბღმუვლა და იოანე ნათლისმცემლის საბეროსკენ რაც ძალი და ღონე ჰქონდა მოჰკურცხლა...

შებინდდა თუ არა, გიული სენაკის პირას გამოდგა და აღგზნებული თვალებით მზერა დაიწყო იქით, საიდანაც მიტრუა უნდა მოსულიყო. კარგად იცოდა, ჯერ ადრე იყო, ჯერ მიტრუა აგრე მალე ვერ გაათავებდა საქმეს; მერე ვიდრემდის სხვები არ დაიძინებდნენ ის ვერ გაჰბედავდა წამოსვლას, მაგ-

რამ გული არ უთმენს. ჯერ დღეც, თუმცა დარწმუნებული იყო, რომ ის დღე ვერ მოვიდოდა, მაღი-მაღი ქურდულად გამოიხედავდა ხოლმე, და ეხლა ხომ, როდესაც დარწმუნებული იყო მას ვერაინ დაინახავდა, რა დაუშლიდა გარედ ყოფნას.

ეს მესამე დღეა სენაკში იმყოფება, და ჯერაც არ მოჰყენია მარტოდ ყოფნა. მარტო ღამ-ღამობით ჰხედავს თავის მიტრუას, რომელსაც მიაჩნდა თავისი სული და გული და, ისაც ცოტა დროთი, სულ რამდენიმე საათით და ამითაც კმაყოფილია, მხიარული. წელიწადიც რომ გაგრძელდეს ასეთი მდგომარეობა, მაინც კმაყოფილი იქნება, მაინც ღმერთს მადლობას შეჰსწირავს. მარტო ერთა რამ აჩრდილებს მის გონებას. ეს—ალიაზე მოგონება. ჩაფიქრდება თუ არა, ეს კი ხშირად ემართება, რადგანაც აქ მეტი არა დარჩენია—რა, მაშინვე ალია წარმოუდგება თვალწინ, ის ეხვევა, გულში იკრავს და „გიული, გიული“-ს ჩაჰჰურჩულებს. ყოველ მოგონებაზე უნებურად სხეული უხტის, კრთება და, რომ განდევნოს არა სასიამოვნო მოგონებანი, ქურდულად გარედ გამოიხედავს. ალიას ოჯახის მოგონებაც უწყლავს გულს. ერთად-ერთი არსებაა ალიას ოჯახში, რომლის დაკარგვაც ეძნელება. ეს — ფარია. წარმოუდგებოდა თუ არა ფარი, ღრმად ეწაფებოდა იმაზე მოგონებას და გამორკვევა ენანებოდა. უნდოდა სულ იმაზე ეფიქრნა. „ახ“,—ხშირად წამოიძახებდა ხოლმე,—„ფარიც რომ ჩემთან იყოს, მაშინ“...—ალარ ათავებდა სიტყვას. თვალეზზე მომდგარ ცრემლებს გამოიფურავდა და ძალა-მიხილი ზურგს კედელს მიაცუდებდა. მამის ოჯახში, როდესაც ეთხოვებოდა, ისე არაინ დაჰნანებია, როგორც ეხლა ფარი. რამდენჯერ მოუშურალებია გიულისათვის ფარის ცრემლები; რამდენჯერ ფარის აღერსს გამოუყვანია სასოწარკვეთილებიდან, გული გაუმხიარულებია?!. ის იყო ალიას ოჯახში ამის მფარველ ანგელოზად. „საწყალი ფარი“,—ყურებში უდგია მიტრუას სიტყვები, რომლებითაც მან უპასუხა მოტაცების შემდეგ პირველ შეხვედრაზედ, როდესაც გიულიმ ფარი იკითხა. „მთელ დღეს ცრემლი არ შეჰპრობიაო!“ „უეჭველად ფარისაც

წამოვაცვანინებ მიტრუას! — წამოიძახებდა ხოლმე ამის შემდეგ გიული და ამ იმედით გამხიარულებული ახლა მიტრუას გონებით ეალერსებოდა...

— ეხლა დაიძინებდნენ! — წამოილაპარაკა გიულიმ, როდესაც კარგა შეღამდა, და კუმეტი თვალები არე-მარეს გადაავლო.

ბნელი ღამე იყო. ბნელიც რომ არა ყოფილიყო, მაინც გიული დიდ სივრცე ვერ გადააელებდა თვალს, რადგანაც წინ მათები ჰქონდა აფარებულო, და ამისკენ გზა მხოლოდ მიხლავნილ ხეებით მოდიდა. გიულიმ ამ ხეებს გააყოლა თვალი, როდესაც თვალის გადავლების დროს მხოლოდ შავად ამართული კლდეები დაინახა. თვალის დაუხამხამებლივ კარგა ხანს უცქეროდა ხეებს, მერე რამდენიმე ნაბიჯი ძირს ჩამოდგა სიფრთხილით, რადგანაც ვიწრო ბილიკი მიდიოდა ძირს, ხევისკენ და ჩამოჯდა. ძირს ჩაიხედა და შეეკრეოლდა. ძირს წყვილიაღი, შესაზარი სიბნელე სუფევდა. გიული შეუჩვენვარი იყო ამ გვარ სიბნელეს, ამ გვარ ადგილებს. მართალია, ბევრჯერ უნახავს ამგვარი ადგილები, უფრო უარესიც და უარეს ღამესაც, მაგრამ სხვებთან ერთად. მარტოკას კი არას დროს...

— ეხლა მოდის!.. — გასამხნევებლად წამოიძახა, თავი მალა აიღო და კლდეს მიჰყუდა.

ერთ წამს უაზროდ ატარებდა ცის ნაგლეჯზედ მხედველობას. არა მოჩანდა არა ყომალი ნაბდის მეტი, რომელიც ცას გადაჰკროდა. უეცრივ თვალი მოჰკრა ცის ნაგლეჯის ნაპირას ოდნავ მბეუტავ ვარსკვლავს. ესიამოვნა. თვალები ოდნავ მიეღულა ცოტა მზერის შემდეგ, და ტუჩები ღიმილად გადაექცნენ. გონება კი მიტრუას გვერდში ამოუდგა. მოდიან ორივენი. გამოიარეს ნაცნობი ადგილები. წყაროსკენ ბეჭობი ჩაიარეს და ძირს, მეორე ბეჭობის დასაწყისში შედგა მისი გონება. აჰ, ამ ადგილას იგრძნო პირველად, თუ რა იყო თავდავიწყებული კოცნა სიყვარულ მოდებულო ადამიანისა; აჰ, ამ ადგილას პირველად იგრძნო, თუ სიცოცხლე რა ტკბილი ყო-

ფილა, როდესაც ორი სიყვარულით მთრთოლარე გული შეერთდება... საუკუნოდ ამ აღგილს დარჩენა. ემუდარება მიტრუას: „მოიცა, მიტრო, ჩემო კარგო, აქ... აქ, მინდა დავრჩე შენთან ერთად! შენთან ერთად აქ მინდა დავიმარხო!..“ მაგრამ მიტრუა არ ეთანხმება. ამას ყურს არც კი უგდებს და ჰშორდება ამ აღგილს.

— მიტრო, მიტრო!..—მისძახის გიული და სასოწარკვეთილებას ეძლევა.

— ღმერთო, საით გაუხვია?!.. მე დავავიწყდი კიდეცა!... მიტროოო!...

— ნაუუუ!..—მოისმა სამგლოვიარო შუალამის ზარის რეკა შორი ახლოდან.

— ჰა?!—წამოიძახა დაფეთიანებულმა გიულიმ და თვალეზი დააქყიტა.

ზარის უკანასკნელი გუგუნე ისევე გაისმოდა ნიღამოში.

— რააა?...—დაეკითხა თავის-თავ და თვალეზის ცეცება დაიწყო.

მისუსტდა ზარის ხმა. ოღნავ ხმა-ლა მოისმის. სწორედ ამ დროს განმეორდა „ნაუუ“ ძლიერად. გიული დამშვიდდა. იცნო ზარის ხმა. ძალიან ხშირად გაუგონია ეს ხმა აქ ყონის დროს. გაეხარდა კიდეც, რომ ამის გარდა სხეებსაც არ სძინავთ. თავი ისევ კლდეს მიჰყუდა და თვალეზი მილულა. გონება ისევ მიტროსკენ გაქანდა. სული ახლო შეეფეთა მიტრუას. რამდენიმე წუთიც და გონებასთან ერთად თითონ გიულიც მოეხვევა, გულში ჩაეკვრის თავის საყვარელს მიტრუას...

ზარი კი ისევ ისე გუგუნებს. ხან მისწყდება მისი გუგუნე და ხან კი უეცრივ ძლიერად გამოეხმაურება მიღამოს...

— ჩემო მიტრო, ჩემო... მოხვედი?!—აცმაცუნებს ტუჩებს გიული.

ამ დროს ფეხ-აკრებით ხევში შემოვიდა ქერბალაი და პირდაპირ წამოვიდა. მივიდა ბილიკთან, რომელსაც კლდეზე სენაკთან აჰყვანდა და წაუსტვინა.

— მიტროა, მიტროა!.. — ოდნავ ჩურჩულებდა გიული და ეხვევა მიტრუას...

ქერბალაი კი შედგა. ყური დაუგდო, მაგრამ პასუხი ვერ მიიღო.

ზარს მაინც ჰრეკენ. ისევ-ისევ გუგუნი გაისმის მიდამოში...

„აჟღერებო. იქნება ჩაეძინა. ზევით დავუსტვენ და, იქნება მაშინ მომცეს პასუხი“.. —

ქერბალაი ნაეალი იყო. კარგად იცოდა აქაური სენაკები. ხშირად დაურბენია, და ამისთვის თამამად შეუდგა კლდის ბილიკას. უნიშნოდაც აივლიდა, მაგრამ არ იცოდა რომელ სენაკში შესულიყო. რადგანაც ამ ბილიკს ბევრ სენაკისკენ მიჰყვანდა.

კარგა ზევით რომ ავიდა, შესდგა. აქ ბილიკა იყოფოდა. აღარ იცოდა საით წასულიყო. ისევ წაუსტვინა ძლიერად.

— მიტროა!.. — გაახილა თუ არა თვალები დასტვენაზე, დაინახა იქვე ახლოს და სწრაფად გულში ჩაეკრა.

— მიტრო, მიტროა!.. — ჩურჩულებდა გიული და თან მხურვალედ ჰკოცნიდა ქერბალაის.

ქერბალაი პირველად შეკრთა. უნდოდა მოეშორებინა და აეხსნა, რომ იგი მიტრუა არ იყო. მაგრამ სწორედ იმ დროს, როდესაც მკლავში ხელი წაავლო და მოშორება დააპირა, გიული მხურვალედ დაეკრა ქერბალაის ტუჩებს. რა დაემართა ქერბალაის?! მოშორების მაგივრად ხელები მაგრად მოჰხვია და გონება მიჰხდილმა მაგრად, მაგრად ჩაიკრა გიული გულში. ქერბალაის ცოლ-შვილი ჰყავს. თითქოს უყვარს კიდევაც. ცოლსაც უყვარს. მაგრამ ცოლის კოცნით ასე არას დროს არ აღელვებულა, ასეთი სითბო, ნეტარი სითბო, სხეულის მომშლელი სითბო არას დროს არ უგრძენია. განა ცოლს არ უკოცნია ამისთვის?! თითონაც უკოცნია!.. მაგრამ რა?! ცოლის კოცნა ოდნავ, ცივად ტუჩების შეხებაა; ლოყაც კი

ძლივას ჰგრძნობს. ეხლა კი ისეთი ძლიერებით, ისეთი სითბო-
 თი იყო კოცნა, რომ ყოველმა მისმა სხეულის წერტილმაც
 კი იგრძნო; ყოველი წერტილი მონაწილეობას იღებს ამ კო-
 ცნაში. ქერბალაი მხოლოდ ერთს-ლა ჰგრძნობს, რომ გიულის
 მთელი ძალა მასზე გადმოდის და მისი კადევ გიულისაზე. ძა-
 ლების ასეთი მოგზაურობა კი ნეტარებას ჰბადავს და ყველა-
 ფერს ავიწყებს. აღარ ახსოვს არც ცოლი და არც შვილი,
 არც მამა და არც დედა, არც მიტრუა და აღარც ის, თუ რი-
 სთვის მოვიდა აქ. ერთად-ერთი და ენატრებოდა ქერბალაის:
 ეს—დიდხანს გაგრძელებულიყო ასეთი მდგომარეობა. ხმის ამო-
 უღებლივ მხურვალედ ჰჯმუჯნიდა გიულის და სამაგიერო პა-
 სუხსაც იღებდა...

— ჩემო კარგო, რად დაიგვიანე?! ჰო, ვიცო, რადაც!.. —
 ხელი მხარზე დაადო, როდესაც მოიქანცა ხვევნით, თვალებში
 აღერსით ჩააცქერდა და აღერსითვე მიეხმაურა. ქერბალაის
 დაავიწყდა, რომ გიულის ეს სიტყვები მიტრუასადმი იყო მი-
 მართული. დაავიწყდა ისიც, რომ გიულის ხვეენა, ის ნეტარე-
 ბა, რომელიც ამ წამს გამოსცადა და სცდის, ნაქურდალია.
 აღზუნულმა ამ აღერსით ქერბალაიმ ნაზად წაავლო კლაფში
 ხელი და ტკბილად, ტკბილად, მომზიბლავის ხმით დაიწყო:

— გიული, დავიგვიანე?! გეფიცები ალლაჰს, საუკუნოდ
 შენთან დავრჩები, შენი...

— ქერბალაი!..

— გიული, რად შეჰკრთი?!.. ხომ ჰხედავ, სამტროდ...

— გამიშვი, გამიშვი!..

— მოიცადე, გენაცვა, ყური დამიგდე!..

— ღმერთო!..

— გეფიცები ალლაჰს, შენ არ მოგშორდები! წავიდეთ
 შორს გადავიკარგნეთ! მე...

— გონს მოდი, ქერბალაი!.. რეებს ჰლაპარაკობ?! ნუ გა-
 ვიწყდება, მე დედიშენის ფეხი ვარ, მამიშენის ცოლი!..

— რას დავეძებ მაგას?! მიყვარხარ...

— ხომ არ გაჰკიედი?! ხელი გამიშვი!.. — ბრაზ-მორეული გიული შეებრძოლა ქერბალაის, მაგრამ ვერა გახდა-რა.

— მიტრუა საცაა, აქ მოვა!..

— ხა, ხა, ხა!.. — გადაიხარხარა ქერბალაიმ წინააღმდეგობით გახელებულმა და ამავე კილოთი განაგრძო:

— მიტრუას ნახვას ველარ ეღირსები!

— ის გაგცემს პასუხს, შე... შე შეჩვენებულო!..

— აკი გეუბნები, გიული, მიტრუას ველარ ჰნახავ!..

— რატომ, შე წყეულო, განა მოკვდა?!

— მოკვდა, მოკვდა, გიული! აი, ამ ხანჯალმა გაუბო გუ-ლი! — ქერბალაიმ ხელი გაუშვა გიულის და ხანჯალზე გაივლო.

გიულიმ ისარგებლა ამ წამით. რაც ძალა ჰქონდა ორივე ხელები გულის ფიცარში ჰკრა ქერბალაის და სწრაფად ზევით გატრიალდა დასამალავად. მაგრამ მიბრუნების დროს ძლიერად თავი ჰკრა კლდის ქიმს, გვერდზე წატორტმანდა და თავი ვე-ლარ შეიმაგრა.

— ვაიი!.. — გულის გამგმირავი ხმა გაისმა ჰაერში და ჩქარა ისევ მიწყნარდა. ქერბალაიმ თვალი ვერც კი მოჰკრა, ყო-ველივე ეს ისე სწრაფად მოხდა.

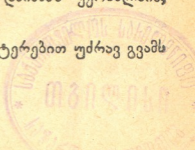
— გიული!.. — მწარედ წამოიკენესა ქერბალაიმ და ყურე-ბი ცქეცა.

ხვეის ძირიდან, კლდიდან ჩაცვიფნული ქვების რახუნ-ი-ლა მოესმა, სწრაფად იქ გაჩნდა და გულ-აღმა დაწოლილ გიულის დაემხო.

— გიული, გიული!.. — ეხვევა ქერბალაი, ჩახძახის ტირი-ლით და ხან ხელში აიყვანს, მაგრამ გიული პასუხს აღარ აძ-ლევს. ჯერ ისევ თბილი გვამი მის ხელეში ლაფანსავით იკე-ცება.

— გიული!.. — სასოწარკვეთილებით დაიძახა ქერბალაიმ, დაიჩოქა და გვამი ძირს დაუშვა.

დიდგანს, დიდხანს დასცქეროდა გაშტერებით უძრავ გვამს ხმის ამოუღებლივ.

რაზე ფიქრობდა ამ დროს ქერბალაი?! თითქმის არაფერზე. ასე გახვევებული დასცქეროდა დაჩოქილი ქერბალაი გიულის გვამს, რომელსაც თანდათან სითბო აკლდებოდა.

— შეილო, მამიშენისავით დედაშენს რად უღალატე?! — უეცრივ მკაფიოდ მოესმა დედის სიტყვები.

უშიშარი ქერბალაი შიშის ზარმა აიტანა. ქული მალეა წაუყვია. სწრაფად ხანჯალი გაიძრო ხელების თახთახით და ფეხზე წამოდგა. მიიხედა-მოიხედა. ისევ ის წყვილია სუფევდა, ისევ ის სიჩუმე იყო და არა არღვევდარა მას. უფრო შეეშინდა ამ წყვილია. ქული გამმოუფარდა. თვალის კაკლები კი დაუდიდნენ და ბუდიდან გადმოვარდნას უპირობდნენ.

— მიტრო, აქ რა გინდა, ჰა?!. აკი ქალაქში წახვედი?! მაშაჩვიც მოგყავს?!. ნუ, ნუ მორბიხარ, თორემ, აი, ხანჯალი!.. არ იშლი?!. ჰაა?!. შედექი!.. აი!..

XV

წითელ პარასკევსაც არ დაწყნარებულა ქარი. მარტყოფის მინდვრებზე თავისუფლად დათარეშობდა. საშინელ კორიანტელს აყენებდა და აბნელებდა მიდამოს. კახეთის გზაზე თითქმის მოძრაობა შესწყდა. თავზე ხელ-აღებული თუ გაჰბედავდა ამ დროს მგზავრობას. მართლაც თავზე ხელ-აღებული არავინ განიჩნდა, მიტრუას გარდა, რომელიც შემოკალთაგებულ ჩოხით დილა აღრიანად ორად მოხრილი გარბოდა კახეთის გზაზე. თითქოს ამ გაბედულობით განრისხებული ქარი უფრო უმატებდა კივილს, უფრო სასტიკობას იჩენდა და მიტრუას მთლად მტვერში ახვევდა. მაგრამ მიტრუა არც კი ამჩნევდა ქარის სასტიკობას. მარტო გიულის და ქერბალაის შეგპყრო მისი გონება. ამათ მეტზე ფიქრს ევლარ ახერხებდა, და ვეღარც არას აჩნევდა. დიდხუთშაბათი ქალაქში ძებნას მოანდომა. სანთლების ანთებისას ღუქანში მივიდა მთლად განადგურებული. გეომ შეჰხედა თუ არა, გაიკვირეა მიტრუას მდგომარეობა.

გოგულო

- კაცო, რა დაგმართნია?!— დაეკითხა თანაგრძნობით გეო.
- ავადა ვარ!..
- ავადა ხარ და სადღა დაიკარგე?!
- ხომ არავის ვუკითხივარ?— თითქოს გეოს კითხვა არც კი გაუგიაო, დაეკითხა თავის მხრივ მიტრუა.
- არა.
- აღა, უნდა შინ დამითხოვო, ავადა ვარ!
- ამისთანა ღროს, შვილო, მტერი მტერს არ დაანებებს თავს და შენ ხომ...
- რავექნა, არ შემიძლიან,— სიტყვა გააწყვეტინა მიტრუამ და კედელს მიეყრდნო.

გეო ცოტა ყოყმანის შემდეგ დასთანხმდა, აშკარად ატყობდა გეო, რომ მიტრუა არა სტყუოდა, რომ იგი თავის ქერქში არ იყო.

მიტრუა მაშინვე გამოტრიალდა და წელმოწყვეტილი ავლაბრისკენ წამოვიდა. იმ ღამეს ბაკებში იბარგა და დილით, ჯერ ისევ გაუთენებლივ გზა მონახა.

გაიარა თუ არა ორხევი, მარჯენივ გადაუხვია და უგზო-უკლოდ მიდიდა იოანე ნათლისმცემლისაკენ. ხევი, ღრე და კლდე ისე გაიარა, რომ დაღლილობა არ უკვრძნია. მხოლოდ მაშინ მოეკვეტა მუხლები, როდესაც იმ ხევთან მივიდა, რომელიც სენაკის გზას შეიდგენდა. აქ კი შედგა, მუხლები აუთრთოლდა, და ჩაიკეცა. გულმაც მედგრად დაუწყა ძკერა. უნებურად თვალები მიეღულა, ტანი მოუღუნდა და კლდის ძირს მიესვენა.

ქარი კი გმინაედა, ხარხარობდა, ტიროდა. იგი ერთი სენაკიდან წივილ-კივილით და გმინვით გამოჰქროდა და მეორეში გრიალი შეჰქონდა; კლდის ერთი კალთიდან მეორეზე გადაბოდა და ბოლოს ვაი-ვაგლახით ხევში ჩამოჰქროდა.

მიტრუა შეძრწუნდა ამ გმინვით. სწრაფად წამოხტა და ბილიკისკენ გაემართა. წამს გაიფიქრა „იქმნება ქერბალიმ ვერ იპოვა გიჟული, ისევ აქ არის და ეს ვაი-ვაგლახი ჭკუიდან შეჰშლისო“.

შეუხვია თუ არა კლდის ფრთას, მიტრუა გაშეშდა. მის წინ ჩასისხლიანებული გიული გულ-აღმა ეგდო, რომლის კაბას და თმას ქარი უწყალოდ აფრიალებდა, და იმის გვერდით კი თვალებ გადმოკარკლული, სახე აღეწილი ქერბალაის გვამი ეგდო, რომელსაც შიგ გულში ხანჯალი ჰქონდა გატარებული.

— გიული, გიული!..— დაიკივლა მიტრუამ და ზედ დაეხმო.

— ხაახახახახა!...— დაჰხარხარა მიტრუას პასუხად ზევით, მთის წვერებიდან ქარმა და შემდეგ გაჰსწივლა, რაც შორს, შორს კენესად შეიცვალა..

მ. შაველაძე

პ ი რ ტ ი რ ი

თხზულება გეტკესი

(თარგმანი გერმანულიდან *)

წიგნი მეორე.

20 ოქტომბერი 1771 წ.

გუშინ ჩამოვედით აქ. ელჩი უქეიფოდ არის და რამდენიმე ღლით შეისვენებს. ასე მკაცრი რომ არ იყოს იგი, ყველაფერი კარგად იქნებოდა. ვატყობ, ვატყობ, რომ ბედს ჩემთვის ბევრი განსაცდელი დაუმზადებია. მაგრამ მეტი მოთმინებაა საჭირო! ცივი გრძნობა ყველაფერს აიტანს! ცივი გრძნობაო? მეცინება, როცა რომ ჩემი კალამი ამ სიტყვებს სწერს. ოჰ, ერთი ბეწო უფრო ცივი სისხლი რომ მქონდეს, უბედნიერესი ადამიანი ვიქნებოდი მთელს ქვეყანაზე. როგორ! სადაც სხვებს თავიანთი პაწაწინა ძალით და ნიქათ თავი მოაქეთ და კმაყოფილნი ჩემს წინ მამლაყინწაობენ, იქ მე სასოება უნდა წარვიკვეთო ჩემის ნიჭის შესახებ? ღმერთო კეთილო, ყოველის ამისა მომნიჭებელი! რატომ რაც მიბოძე, მისი ნახევარი არ მაკმარე და სამაგიეროდ არ მომეცი მეტი რწმენა და კმაყოფილება თავის თავისა!

მოთმინება, მოთმინება! საქმე გამოსწორდება. შენ მართალი ხარ, მეგობარო. მას აქეთ, რაც ყოველდღე ხალხში ვტრი-

*) იხ. „მომხმე“ № IX, 1900 წ.

ალებ და ვხედავ, რას აკეთებენ და როგორ მოქმედებენ, მე ვურიგდები ჩემს თავს. რასაკვირველია, რადვან ყველაფერს ჩვენს თავს ვადარებთ და ჩვენს თავს ყველაფერს, ამიტომაც ბედნიერება თუ უბედურება თვით შედარების საგანში მოიპოვება. და ისე საშიშარი არა არის—რა ადამიანისათვის, როგორც მარტოობა: ჩვენი წარმოდგენითი ძალა, რომელიც ბუნებით გატაცებულია და რომელსაც კიდევ უფრო რევენ პოეზიის ფანტასტიური სურათები, ჰქმნის სახეთა მთელს წყებას, რომელშიაც ჩვენ სულ ძირეული ადგილი გვიჭირავს; ყველაფერი, რაც კი ჩვენს გარეშეა, უფრო მშვენივრად გვეჩვენება, სხვა ადამიანი უფრო სრული გვგონია. ეს ბუნებრივი მოვლენაა. ხშირად ვგრძნობთ, რომ ზოგი რამ გვაკლია და გვგონია, რომ ის, რაც ჩვენ გვაკლია, სხვას აქვს და იმასვე ვაკუთვნებთ მასაც, რაც ჩვენ გვაქვს და ამას გარდა კიდევ იდეალურ კმაყოფილებას. ასე და ამგვარად მზად არის ბედნიერი ადამიანი, ნაყოფი ჩვენივე ოცნებისა.

პირიქით, როცა ჩვენ, მიუხედავად ჩვენის სისუსტისა და შეუძლებლობისა, წინ მივსწრაფებით, ხშირად ვამჩნევთ, რომ ჩვენ ჩვენის მიმოხვეულის ცურვით უფრო შორს წავსულვართ, ვიდრე სხვები თავიანთ იალქნებითა და ნიჩბებით.... და.... თუ ჩვენ სხვას ვუსწორდებით, ან—კიდევ უკეთესი,—უწინაურდებით კიდევ, ჩვენსავე თვალში ვმალდებით ჩვენ და ვმხნევდებით.

26 ნაკვებკრი.

თან-და-თან ვეჩვევი ჩემს მდგომარეობას. ყველაზე კარგი ის არის, რომ აქ ბევრი საქმე მაქვს; ამას გარდა სხვა-და-სხვა ჯურის ხალხი, სხვა-და-სხვა სახეები უცნაურ სანახავს წარმოადგენენ ჩემთვის. გავიცანი გრაფი კ. რომლისადმი დღითი-დღე უფრო მეტს პატივისცემას ვგრძნობ, რადვან იგი დიად ვრცელი განვითარებული გონების პატრონია; იგი არ არის გულცივი ადამიანი, რადვან ბევრი ესმის. ზედვე ეტყობა, რომ მას შეუძლიან ღრმა გრძნობა მეგობრობისა და საყვარულისა. გრაფმა დამიახლოვა

მას აქეთ, რაც ერთი მონდობილობა შევასრულე მასთან. იგი პირველი სიტყვებიდანვე მიხვდა, რომ ჩვენ გვესმის ერთმანერთის და მას ჩემთან შეუძლიან ლაპარაკი ისე, როგორც არა ყველასთან, მე დიდად ვაფასებ მის ჩემდამი დამოკიდებულებას. იმაზე სასიამოვნო არა არის—რა ქვეყანაზე, როცა დიდსულოვანი ადამიანი სხვას თავის გულს გაღუშლის ხოლმე.

24 აკკუმბერი.

ელჩი მეტად მამბებრებს თავს. ამას მე წინდაწინვე მოველოდი. იგი მტკნარი სულელია, რომელსაც წვრილმანი თან-და-თანობა უწმინდესს მცნებად მიაჩნია და რომელიც ერთი ვინმე გადაბერებულ გასათხოვარ ქალივით ყოველ სიტყვაში ცუდ რამეს ეძებს. ის ისეთი ადამიანია, რომელიც თავის დღეში არ არის კმაყოფილი თავისი თავისა, რომელსაც ამიტომ სხვაც ვერ ასიამოვნებს. მე ადვილად ვმუშაობ და ვსწერ, ის კი ყოველთვის მზად არის ჩემი ნაწერი დამიბრუნოს და მითხრას: „კარგია, მაგრამ მაინც გადახედეთ; ყოველთვის შეიძლება მონახოს კაცმა უკეთესი სიტყვა, უფრო წმინდა და ლამაზი წინადადება“. მე საშინლად ვხელდები. როგორ იქნება, რომ გამოსტოვო თუნდა უმცარესი კავშირიც კი; ამასთანავე ის სასიკვდილო მტერია ყოველივე თავისებურად შედგენილ ფრაზისა, რაც ხანდახან წამცდება ხოლმე. თუ მასი პერიოდები ჩვეულებრივის ჰანგებით არ უმღერე, ვერაფერს ვერ გაიგებს. სწორედ ტანჯვია ასეთ ადამიანთან საქმის დაჭერა.

ერთად-ერთი ჩემი ნუგეში გრაფ კ—ს ნდობაა. ამას წინად სრულებით გულახდილად მითხრა, თუ რამდენად უკმაყოფილოა იგი ჩვენი ელჩის გვიანობით და ყოყმანით. „ეს ხალხი თვითონაც იძნელებს საქმეს და სხვასაც უძნელებსო,—ამბობდა გრაფი—მაგრამ ამ გარემოებას ისე უნდა დავემორჩილოთ როგორც მგზავრი ემორჩილება მთის გადავლის მიუცილებლობას, თუ უნდა რომ მთას იქეთ მიექცეს. რასაკვირველია, მთა რომ არ დახვედროდა, გზა უფრო მოკლე იქნებოდა და მო-

ხეჩხებულნი, მაგრამ მთა ჰხედება და, მაშასადამე უნდა გადაიხროს!

ჩემი მოხუციც ამჩნევს, რომ გრაფი მის წინაშე უპირატესობას მაძლევს; ეს მას ძლიერ სწყინს და ყოველი შემთხვევით სარგებლობს, რომ გრაფის შესახებ ცუდი რამ სთქვას ჩემთან. მე ვეკამათები ხოლმე, ამით, რა თქმა უნდა, საქმე უფრო ფუჭდება. გუშინ მან ძლიერ გამაჯავრა, რადგან მისი სიტყვები მეც მცხებოდნენ: „ჰო, გრაფმა საქმეები ჩინებულად იცის, ადვილად მუშაობს, მარჯვედ სწერს, მხოლოდ საფუძვლიანი სწავლა აკლია, როგორც ყოველ ბელეტრისტს“. ეს სიტყვები ისეთი სახის გამომეტყველებით შეაზავა, თითქო უნდოდა ეთქვა: „იგრძენი თუ არა ეკალიო“. მაგრამ ამან ჩემზე მისდა სასურველად არ იმოქმედა. მძულს ადამიანი, რომელიც ასე ფიქრობს და იქცევა, მე არ გავჩუმდი და ცხარედ დაუწყე ლაპარაკი. გრაფი, როგორც ხასიათით, ისე ცოდნითაც შესანიშნავი კაცია-თქო, ვუთხარი. მე არ მინახავს მეორე, რომელსაც მასავით მრავალნაირი ცოდნა ჰქონდეს და თანაც შერჩენოდეს ასეთი საქმიანობა ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც! ეს ელჩის ტვინისათვის ჩინური იყო, და ვარჩიე ლაყბობის გაგრძელებით ნაღველი არ ამეშალა!

ყოველიფერში თქვენა ხართ დამნაშავე, თქვენ ყველანი, რომ ელთაც შემაბით ამ უღელში თქვენი დაჟინებულის ლაპარაკით და საქმიანობის ქება-დიდებათ! საქმიანობა! თუ ჩემზე მეტს არ აკეთებს ის, ვინც კარტოფილს რგავს და ქალაქში მიღის ხორბლის გასაყიდად, მაშინ მე მზადა ვარ კიდევ ათი წელიწადი ვიმუშავო ამ კატორლაში.

ამას დაუმატე ეს ბრწყინვალე სისაწყლვე, მოწყენილობა ამ საძაგელ ხელხში, რომელიც მუდამ დღე იმის ცდაშია ერთი ნაბიჯით არის მაინც გაუსწროს მეორეს ხარისხების შეძენის გზაში; ღმერთო, რა წვრილმანი, და ადამიანის ღირსების დამბლვებელი გულისთქმანია და ისიც უსირცხვილოდ გამოაშკარავებულნი. აქ არის ერთი დედაკაცი, რომელიც ყველას თა-

ვის მამულეზე და დიდ-ხარისხოვნობაზე ელაპარაკება; უცხო ადამიანი მას ჩათვლის სულელად, რომელსაც ხარისხი და მამულეები რაღაც საკვირველ და სოცნებო რამედ წარმოუდგენია... ნამდვილად კი იგი უარესია, რადგან იგი შეიღია მახლობელ ქალაქის ერთი დაწესებულების გადამწერლისა. მე ვერ შემიგნია ადამიანის მოღვაძე, რომელიც იმდენად სულელია, რომ თავს ასე იმცირებს და იმდაბლებს.

დღითი-დღე უფრო ვრწმუნდები, ჩემო ძვირფასო, თუ რა უგუნურია ის, ვინც სხვას თვისი საზომით ზომავს. გარდა ამისა ჩემი თავიც მყოფნის საქმედ, რადგან ჩემ გულში ხშირად გულისთქმათა ქარიშხალია ხოლმე; ამიტომ სხვებს არ ვუშლი თავისი გზით იარონ, ოღონდ მეც დამანებონ ჩემნებაზე სიარული.

ყველაფერზე უფრო ეს ფატალური მოქალაქობრივი დამოკიდებულებანი მახელდებენ. მეც ისე კარგათ ვიცი, როგორც სხვამ, რამდენად აუცილებელია წოდებათა შორის განსხვავება და რამდენად სასარგებლოა იგი კერძოდ ჩემთვის; მაგრამ ის არ უნდა გადამეღობოს გზაზე იქ, სადაც შემოდინან ვიგემო მცირეოდენი სიხარული, ლანდი ბედნიერებისა. ამას წინადასერიანობის დროს გავიცანი ერთი ქალი ფონ ბ. იგი ერთი საყვარელი ქმნილებაა, რომელსაც ცხოვრებაში კიდევ შერჩენია თვისი მდიდარი ბუნება. ვიბაასეთ, ერთმანერთი მოგვეწონა და როცა გამოვემშვიდობე, ნებართვა ვთხოვე მის სახლში მენახა. მან ეს ნებართვა ისეთი გულწრფელობით მომცა, რომ მე ძლივს მოვითმინე დანიშნულ საათამდის. ის აქაური არ არის და სცხოვრობს თავის დეიდასთან. ამ მოხუცებულ მანდილოსნის სახე არ მომეწონა. დიდის ყურადღებით ვექცეოდი მას, ჩემი ბაასი მისკენ იყო მიმართული და არ გასულა ნახევარი საათი, რომ გამოვიცანი მისი ხასიათი, რაც თვით ქალიშვილმაც შეამოწმა მას შემდეგ. საყვარელი მოხუცებული დეიდა მოკლებულია ყველაფერს, შესაფერი ქონებიდან დაწყებული გონებამდის, ერთად ერთს ყავარჯენს თავისს წინაპართა მთელს წყებაში პოულობს, ერთად-ერთს ფარს თავისს წოდებაში, რომელ-

შიაც ჩასაფრებულა და უდიდესს სიამოვნებას ჰპოულობს იმაში, რომ თავისი სახლის ზედა სართულიდან ქვეშ გამვლელ-გამომვლელ მოქალაქეთა თავებს დაჰყურებს. თურმე ახალგაზღობაში ის ლამაზი ყოფილა და მისს სიცოცხლეს ხუმრობაში გაუვლია. ჯერ, ახალგაზღობისას, ზოგიერთ ვაჟთა გული უწამებია, მერე მომწიფებულ ხანში, თავი უმცირებია ერთი ხნიანი აფიცრის მორჩილებაში, რომელსაც რიგიანი სარჩოსათვის გაუტარებია იმასთან ბრინჯაოს საუკუნე და მომკვდარა. ახლა კი იგი ქალი, თავისს რკინის საუკუნეში, მარტო დარჩენილა და მას არც კი შეხედავდა ვინმე, რომ მისი დისწული ისე საყვარელი არ იყოს.

8 ანკაჩი, 1722 წ.

რა კაცები უნდა იყვნენ ისინი, რომელთა მთელი გრძობა-გონება ცერემონიაზეა დამყარებული, რომელთა წადილიც და მეცადინეობაც მთელი წლოვით მიმართულია მხოლოდ იმაზე, რომ სუფრაზე ერთი მტკაველით არის წინ წაჩოჩდნენ! ნუკი იფიქრებთ, რომ ვითომც ამის მეტი საქმე არა ჰქონდეთ-რა: პირიქით სამუშაო გროვდება, რადგან წერილმანების გამოკიდება დიდს საქმეებზე ზრუნვას ხელს უშლის მათ. ამას წინადაყინულზე გლინვის დროს ალაპარაკება მოხდა და მთელი სიამოვნება ჩავვიშხამეს.

რა სულელია ის ადამიანი, რომელიც ვერ ამჩნევს, რომ საქმე ადგილი არ არის და რომ ვისაც პირველი ადგილი უკავია, იგი იშვიათად თამაშობს პირველის როლს! რა ხშირად არიან ხოლმე მეფენი თავიანთ მინისტრებისა და მინისტრები თავიანთ მდივნების ყურ-მოჰრილნი ყვანი! მაშ ვინლა არის პირველი? მე მგონია, ის, რომელსაც იმოდენა ძალა, ან მოხერხება აქვს, რომ სხვისს ღონესა და სისუსტეს თავის განზრახვათა შესასრულებლად ხმარობს.

20 იანვარი.

ძვირფასო ლოტკა! უნდა მოგწეროთ წერილი აქედან, ამ უბრალო გლეხის ქოხიდან, რომელსაც ავდრის გამო თავი შევაფარე. სანამ საძაგელ ბუდეში, დ.—ში, ვიყავი, სანამ უცხო, ჩემი გულისთვის, სულ უხეცო ხალხში ვიმყოფებოდი, არა მქონდა არც ერთი წამი, რომ ჩემს გულს მოვეწოდებინე თქვენდამი წერილის მოსაწერად, და ახლა ამ ქოხში, ამ მარტოობაში, ამ ტყვეობაში, როცა ჩემს ფანჯარასთან თოვლი და სეტყვა ირევიან, აქ ახლა თქვენ იყავით ჩემი პირველი ფიქრი, როგორც კი შემოვდგი ფეხი ამ ქოხში, მაშინვე თვალწინ წარმომიდგა თქვენი სახე, თქვენი ხსოვნა. ო, ლოტკა, ისე წმიდათ, ისე მხურვალედ! ოჰ, ღმერთო კეთილო! ისევ ის პირველი ბედნიერი წამი!

ნეტავ მხედავდეთ, უძვირფასესო, გასართობთა ტალღებში! გრძნობა მიშრება, ერთი წამითაც აღარ არის სავესე ჩემი გული, აღარცერთი სანეტარო საათი აღარ არის ჩემთვის! არაფერი! არაფერი! თითქოს უცხო ნივთების კიდობანთან ვიდგე, ვხედავდე, როგორ მიმოდიან კაცუნები და ცხენუკები; ხშირად ვეკითხები ჩემს თავს, ეს მხედველობის ცდომილება ხომ არ არის. თქო. მეც ვფანჯარა მათთან, არა, უკეთა ვთქვამთ, მითამაშებენ, როგორც ტიკინს და ხშირათ ჩემს მეზობელს ვტაკებ ხოლმე ხელს ხის ხელზე და შემკრთალი ვიხევი უკან. საღამოობით განვიზრახავ ხოლმე მზის ამოსვლის მზერიოთ დატკობას და ლოგინს ვერა ვშორდები, დღისით ვიმედოვნებ განვიხარო მთვარის შუქითა და ოთახიდან ვერ გამოვდივარ. არც კი ვიცი კარგად, რისთვისა ვდგები ან რისთვის მივდივარ დასაძინებლად. ის საფუფარი მაკლია, რომელსაც შეგძლო ჩემი სიცოცხლის ამოძრავება, ის საუცხოვო ძალა, რომელიც დამლაშობით მხნეობას მანიჭებდა, აღარ არის, რომელიც დილაობით მალვიძებდა, გაჰქრა.

მთელ ქალაქში მხოლოდ ერთი ქალი ვპოვე, რომელიც ღირსია ამ სახელისა; ეს არის ფონ ბ-ს ქალი. ის თქვენ გგავთ,

საყვარელო ლოტტა, თუ კი შეიძლე რომ ვინმე გგავდეთ.—მე! ვერტერი კომპლიმენტებს მოჰყვამო!—იტყვი თქვენ და ეს არც სულ ტყუილია! ერთი ხანია, რაც დიად თავაზიანი ვარ,—ან როგორ შემიძლია არ ვიყვე თავაზიანი,—ვმახვილობ და ქალები ამბობენ, არაეის არ შეუძლია ისე მარჯვედ ქება, როგორც ვერტერსაო. (და ცრუობაცაო,—იტყვი თქვენ, რადგან ერთი უმეოროდ ხომ შეუძლებელია?). მე ფონ ბ—ზე ვლაპარაკობდი. მას ბევრი გრძნობა აქვს, რომელიც მისი ცისფერი თვალებიდან სავსებით გამოასქვერს. თავისი წოდება ემძიეება მას, რადგან ეს არცერთს მისს სულიერ მოთხოვნილებას არ აკმაყოფილებს.—იგი ნატრობს მოშორდეს ამ ცხოვრების მორცხვს და ჩვენ შთელი საათობით ვედლევით ხოლმე ოცნებას სოფლურ ცხოვრების შეუზავებელ და მარტივ ბედნიერებაზე და—ახ! თქვენზე! როგორ გცემთ თაყვანს, რა სიამოვნებით ისმენს თქვენზე ლაპარაკს, რა რიგ უყვარხართ თქვენ მას...

ოჰ, ნეტავ, ესლა თქვენი და ჩვენი პატარები ამ ღარიბსა და მყუდრო ოთახში გაჩნდეთ. ბავშვები დაგეტრიალებენ, თამაშობენ და როცა მათი ხმაურობა მეტად მატულობს, მე მზად მაქვს მათთვის რომელიმე საშინელი ზღაპარი და ისინი შიშით მე მეკვრიან! მაგრამ... მზე დიდებულად ჩადის თოვლით ვაბრწყინებულ მთების იქით, ავდარმა გადაიარა, და მე... ისევ ჩემს გალიაში უნდა შევიკეტო... მშვიდობით! ალბერტი თქვენთან არის? და როგორ! ღმერთმა შემინდოს ეს კითხვა!

8 თებერვალი.

ეს რვა დღე საძაგელი ამინდია, რაც ჩემზე ძლიერ კარგად მოქმედობს, რადგან ჩემს აქ ყოფნაში ერთი მშვენიერი დღე არ ყოფილა ისე, რომ ვისმე არ გაეფუჭებინა, არ ჩემწარებინა იგი ჩემთვის! ახლა კი, როცა ძალზე წვიმს, ცივა, ტალახია, ჰა!—ვფიქრობ მე,—სახლში ხომ ამაზედ უარესი აღარ იქნება, ანდა, პირ იქით, გარეთ ხომ უფრო ცუდი არ არის, ვიდრე სახლში, და მაშასადამე კარგია.

როცა დილდილობით მზე ამოდის და მშვენიერ დღეს გვპირდება, მე გავიძახი: „აი კიდევ ერთი ცით ბოძებული საუნჯე, რომელიც შეუძლიანთ ადამიანებს ერთმანეთს წაართვან. რადგან არა არის-რა ისეთი, რომ ისინი ერთმანეთს არ სტაცებდნენ: ჯან-მთელობას, შეუბღალავ სახელს, სიხარულს, მოსვენებას და უმეტესჯერ ამას სჩადიან სიცულლუტისა, უკუნურებისა და განუვითარებლობის გამო, ამბობენ კა კეთილის განზრახვითაო. ხშირად მზად ვარ მუხლ-მოყრილი შევევედრო მათ, ნუ შუოთავენ ისე მძვინვარედ თვისი გულ-გვაშით.

17 თებერვალი.

მეშინია, რომ მე და ჩემი ელჩი ერთმანეთს დიდ ხანს ვერ შევრჩებით. ეს ადამიანი სწორედ, რომ აუტანელია. მისი წესი მუშაობისა და საქმეების გამგეობისა იმოდენად სისაცილოა, რომ არ შემიძლია არ ვეურჩო და ზოგიერთ საქმეებს ჩემი თავისა და ჩემი წესის შესაფერად ვასრულებ და ამას იგი, რასაკვირველია, უსამართლოდ სთვლის. მან ამაზე სასახლეშიაც მიჩივლა და მინისტრმა მომცა შენიშვნა, თუმცა მსუბუქი, მაგრამ შენიშვნა შენიშვნად რჩება და მე მზად ვიყავი დათხოვნის ქალღი შემეტანა, რომ ამ დროს არ მიველო მისგან კერძო წერილი,*) რომლის მაღალი, კეთილშობილური და ბრძნული აზრისათვის მუხლ-მოყრილი თაყვანი უნდა მეცი. იგი მიათებს ჩემს შთაბეჭდილებათა აღვილად მიმღებ ბუნებაზე და მერე ამბობს, რომ იგი ჩემს გაზვიადებულ აზრებს საქმიანობაზე, გავლენაზე, საქმეებში გატაცებაზე, როგორც ახალგაზდურ კარგ თვისებებს, დიდს პატივსა სცემს და ცდილობს, კი არ აღმოფხვრას ისინი ადამიანში, არამედ გააზომიეროს და მიმართოს ისინი იქითკენ სადაც მათთვის გაშლილია ქეშმარიტი სამოქმედო სარბიელი, სადაც შეუძლიანთ გამოიჩინონ ძლიერი ზედმოქმედება!

*) მორიდებამ და პატივისცემამ იმ ჩინებულ ადამიანისადმი გამაფრთხილებია მისი აქ გულისხმებული წერილი და ერთიც სხვა ქვეით ნახსენები.

ამ წერილის შემდეგ რვა დღე მხნედ ვიყავი და ჩემს თავს სრულტებით შევეუბრე. მშვიდობა სულისა კარგი რამ არის, იგი თავისთავად სიხარულია. ძვირფასო მეგობარო! ნეტავ ეს საუნჯე იმდენადვე ადვილად გასატეხი არ იყოს, რამდენადაც ტურფაა და ძვირფასი.

20 თებერვალი.

ღმერთმა ვაკურთხოთ, ჩემო ძვირფასო და მოგანიჭოთ თქვენ ის კარგი დღენიც, რომელთაც იგი მე მართმევს!

გმადლობ, ალბერტ, მოტყუებისითვის: ველოდი შენგან ამბავს შესახებ თქვენი ქორწილის დღისა და ვაპირობდი იმავე დღეს ჩამომეღო კედლიდან ლოტტას სურათი და დამემარხა იგი სხვა ქალაქში შორის. თქვენ ახლა წყვილი დაქორწინებულნი ხართ, მისი სურათი კი ისევ აქ არის! და დარჩება კიდევ! ან რატომ არა? ვიცე, მე თქვენთანა ვარ, ლოტტას გულში შენთვის უფლებელი, იქ მე მეორე ადგილი მიჭირავს და მსურს დამჩხეს შემდეგშიაც მე ეს ადგილი. ო, ჭკუიდან შევიშლებოდი, რომ მას შესძლებოდა ჩემი დავიწყება... ალბერტ, ამ ფიქრში, მთელი ჯოჯოხეთი იფარება! ალბერტ, მშვიდობით! მშვიდობით ზეციერო ანგელოზო! მშვიდობით ლოტტა!

15 მარტი.

ერთი უსიამოვნება შემემთხვა, რომელიც აქედან მდევნის. სიბრაზით კბილებს ვაღრჭენ, და მხოლოდ თქვენა ხართ ამაში დამნაშავე, თქვენ მაქვებდით, მდევნიდით, მაწუხებდით შეუსულრიყავი ისეთ სამსახურში, რომელიც ჩემს ბუნებას არ შეეფერებოდა. ახლა კი ვისჯები ამისათვის და ისჯებით თქვენც! კვლავინდებურად რომ არ თქვა, ვერტერი ჩვეულებრივ აზვადებსო, მოგიყვები დაწვრილებით მემატრიანსავით, შემთხვევას.

გრაფ კ. ვუყვარვარ, სხვებში მარჩევს, ეს ყველასათვის ცხადია და შენთვისაც ეს ასჯერ მითქვამს. გუშინ მასთან ვიყავი სადილზე მიატირებული; მაინც და მაინც ეს ისეთ დღეს მოხდა, როცა საღამოობით გრაფისას იკრიბებიან კეთილშობილნი

მამაკაცი და მანდილოსანი; მე მათზე არც კი მიფიქრია და ერთხელაც არ მომსვლია აზრში, რომ ჩვენ, ხელქვეითნი, მათს საზოგადოებას არ ვეკუთვნით. კარგი. „ვისადილე გრაფთან და ნასადილეეს დავიწყეთ წინდაუკან სიარული დიდ ზალაში. მე ვმუსაიფობდი მასთან და კოლონელ ბ.-სთან, რომელიც ამ დროს შემოგვიერთდა; ამასობაში საზოგადოების შეკრების დრომაც მოაწია. ღმერთმა იცის, რომ არაფერი მქონდა გულში. ამ დროს შემოდის უმოწყალესი ქალბატონი ზ. თავისი მეუღლითა და ძალზე გამხმარი, წიწილქალიშვილითურთ, რომელსაც ბრტყელი გულ-მკერდი ლამაზი კარსეტით ჰქონდა დაფარული. შემობრძანდნენ თუარა, თავის მაღალ ხარისხოვანი თვალები და ცხვირი en passant შემოავლეს იქაურობას; რადგან ეს ხალხი ძლიერ მეჯავრება, მინდოდა შინ წასვლა, მხოლოდ გრაფს ვუცდიდი; ამ დროს შემოვიდა ფონ ბ.-ს ქალი ლ. რადგან მის დანახვაზე ჩემი გული ცოტათი ყოველთვის ტოკავს ხოლმე, ამიტომ დაფრჩი კიდევ, დავდექი მის სკამს უკან; მალე შევამჩნიე სხვიმინდელზე უფრო ნაკლები გულახდილობა და უფრო დარცხვენილი ლაპარაკი. ამ შენიშვნამ გამაკვირვა. „ნუ თუ ისიც ისეთია, როგორც სხვები?“ ვიფიქრე მე, მეწყინა და მინდოდა შინ წასვლა, მაგრამ მაინც დაფრჩი, მზად ვიყავი მიმეტყვებინა ეს მისთვის, არ მჯეროდა ეს და კიდევ ველოდი მისგან ერთ კეთილ სიტყვას.. ამასობაში შეიკრიბა საზოგადოებაც. ბარონი ფ. ფრანც პირველს კურთხევის დროინდელი გარდერობით; ჰოფრატი რ. აქ in qualitate ბ-ნ ფონ რ.—ედ წოდებული, თვისი ყრუ მეუღლითურთ და სხვა... არ უნდა დავივიწყოთ აგრეთვე ცუდათ ჩაცმული ი., რომელსაც თავისი ძველი, მოდის ტანისამოსი ახალმოდური ნაჭრებით შეუკეთებია. მე გამოველაპარაკე რავდენიმე ნაცნობს და ყველანი ძალიან სიტყვა-მოკლენი შეჩვენენ. მე ვფიქრობდი.. და მთელს ჩემს ყურადღებას მხოლოდ ჩემს ბ.-ს ვაქცევდი. ვერ ვამჩნევდი, რომ ზალის მეორე ბოლოში მანდილოსნები ერთმანეთს ეჩურჩულებოდნენ და მათი აზრი მამაკაცთა წრეშიაც ვრცელდებოდა, ქალბატონი ფონ ზ. გრაფს ელაპარაკე-

ბოლა მანამდის (ყველაფერი ეს შემდეგ მიამბო ფონ ბ—ს ქალმა) სანამ ბოლოს, გრაფი ჩემსკენ არ წამოვიდა და ფანჯარისკენ არ გამიხმო. „თქვენ ხომ იცითა ჩვენი საოცარი დამოკიდებულება, — მითხრა მან: საზოგადოება, როგორც ვხედავ, უკმაყოფილოა თქვენი აქ ყოფნითა“.

— ღე არასფრის გულისთვის არ მინდოდა... თქვენო ბრწყინვალეებო, მიეუფე მე, —ათასჯერა გთხოვთ მოტყუებას; მე აღრევე უნდა მეფიქრებინა ამაზე და მომიტყუეთ ეს მოუფიქრებლობა; აღრევე მინდოდა წასვლა, მაგრამ რაღაც აქვს სულმა დამაკავა, — დაუფიქრებელი ღიმილითღ თავი დავუქარი. გრაფმა ხელი ხელს მომიჭირა ისეთის გრძობით, რომ ამით ყველაფერი გამოთქვა. მე სიამოვნებით დავტოვე ბრწყინვალე საზოგადოება, ჩაეჯექი კაბრილეტში და გავსწიე მ...სკენ, რომ იქ სერიდან, მზის ჩასვლისათვის შემზირა და მეკითხა ჩემი ჰომიროსის ის აღგილი, სადაც ულისს ჩინებული მელორე უმასპინძლდება. ეს ყველაფერი კარგათ მოეწყა.

სალამოს დაგბრუნდი სავახშმოდ. სასტუმრო ოთახში ცოტანი-ლა დარჩენილიყვენ: კუთხეში სუფრა-გადაძრობილ მაგიდას შემოსხლომოდენ და კამათელს აგორებდნენ. ამ დროს შემოდის პატროსანი ა... იხდის ქუდს, შემომხედაეს, მოდის ჩემთან და მეუბნება ჩუმაღ:

— უსიამოვნება შეგემთხვა?

— მე?

— გრაფს სახლიდან დაუთხოვნია?

— ერიჰა! — მივუგე მე, — სასიამოვნოც იყო ჩემთვის, რომ წმინდა ჰაერზე გამოვედი.

— კარგია, რომ აგრე აღვიღად იტან ამ ამბავს, — სთქვა მან.

მხოლოდ სამწუხარო ის არის, რომ ყველგან ამაზე ლაპარაკობენ. ამ ამბავმა მეტად მატკინა გული. მეგონა, რომ ყველა, ვინც კი სუფრასთან მოვიდოდა და შემომხედავდა, ამ შემთხვევის განო მიყურებდა. ამან სისხლი ამიშფოთა.

სადაც კი მიველ დღეს ასე მეგონა ყველგან მიბრალევენ, და გავიგონე, რომ მოშურნენი გაიძახიან: დახეთ, სალამდის მი-

დის, თავგასულობა იმ ვაჟბატონთა, რომელნიც თავისს ჰაწაწინა თავს მალლა სწევენ და ჰკონიათ, რომ უფლება აქვთ გადათელონ ყოველივე დამოკიდებულებანი და სხვა. ამგვარი ყუფა ძალღებისა, რომ მესმის... მაშინ მზადა ვარ დანა დავიცე გულში. რაც უნდა თქვათ ადამიანის თავისუფლებაზე და სხვების შეხედულებებისაგან დამოუკიდებლობაზე, მაინც დარწმუნებული ვარ, რომ არავინ არ მოათმენს, როცა ბრიყვნი მის შესახებ ცუდს ხმებს ავრცელებენ და უფრო მაშინ თუ ამ ხმებს საფუძველი აქვს. თუ კი მათი ყბედობა უსაფუძვლოა მაშინ მათი ატანაც უფრო ადვილია.

16 მაკტი.

ყველაფერი მტანჯავს ღღეს. შევხვდი ხეივანში ქალიშვილს ფონ ბ.-ს, ვერ მოვიტმინე და გამოველაპარაკე; როგორც კი დავშორდით დანარჩენ საზოგადოებას, მაშინათვე ვავრძნობინე, თუ როგორ მაწყენინა მისმა უკანასკნელმა საქციელმა.

— ო, ვერტერ, — მითხრა მან, — როგორ შეგიძლიანთ ჩემი მაშინდელი არეულობა მაგნაირად ახსნათ, როცა კარგათ იცნობთ ჩემს გულს! ო, რამდენი ტანჯვა გამოვიარე თქვენი გულისთვის დარბაზში შემოსვლის უკან. მე ყველაფერს წინდაწინვე ვხედავდი და ათასჯერ მოვინდომე შეთქვა ყველაფერი თქვენთვის. ვიცოდდი, რომ ქალბატონები ზ. და ტ. თავიანთ მეუღლეებითურთ არას გზით არ დარჩებოდნენ თქვენთან ერთად ერთს საზოგადოებაში. ისიც ვიცოდით, რომ გრაფი ვერ გაუწევდა მათ წინააღმდეგობას... მეორეს მხრით ეს მითქმამოთქმა!.. „როგორ, ქალბატონო?“ — შევძახე მე ფარულის შიშით; ამ წამში ყველაფერმა, რაც გუშინწინ მითხრეს, მღულარე წყალივით დამიარა ძარღვებში.

— რა ძნელი იყო ჩემთვის ამის ატანა! — მითხრა ტკბილმა ქმნილებამ და თვალბეზვ ცრემლები მოადგენ. მე თავს ველარ ვიკაეებდი და მზად ვიყავი დავცემულიყავი ძირს, მის წინ. — „თქვით ყველაფერი“ — ეუთხარი მე. მას თვალთაგან ცრემლები

გადმოცვინდა. მე გონებას ეკარგავდი. ცრემლები მოიწმინდა, თუმცა არა ცდილობდა მათს დაფარვას. —

— თქვენ იცნობთ დეიდაჩემს. — დაიწყო მან — ისიც იქ იყო და ოო, რა თვალებით უყურებდა ამ ამბავს! ვერტერ, წუხელ და დღეს დილას მისგან მთელი ქადაგება მოვისმინე შესახებ ჩემი თქვენთან დამოკიდებულებისა! უნდა მესმინა როგორ გაძღვებოდნენ და გამცირებდნენ და არ შემეძლო, ვერ ვბედავდი თქვენს საფსებით გამართლებას.

ყოველი მისი სიტყვა ლახვარივით მესობოდა გულში. ვერაგრძნობდა, თუ რა მოწყალება იქნებოდა ჩემთვის ყველაფრის ამის ჩემგან დაფარვა. ამას ისიც მიუმატა, თუ შემდეგ რას იტყვიან, თუ როგორის ტრიუმფით შეხედება ამ ამბავს ერთი დარგი ადამიანთა; როგორ გაახარებს მათ ჩემი ასეთი სასჯელი სიამაყისათვის, სხვათა დამცირებისათვის, რასაც დიდიხანა მისაყვედურებენ. ვილჰელმ, ამის მოსმენა მისგან, რომლის ხმაშიაც ქეშმარიტი თანაგრძნობა გამოსჭვერდა... სული ჩემი ღელავდა, ჯერაც არ დაწყნარებულა ჩემი შფოთვა. ნეტა ვინმე გაბედავდეს ჩემს გაკიცხვას, რომ გავგმირო იგი ხმლითა; იქნება სისხლის დანახვამ, ცოტათი მაინც შემიმსუბუქოს ტანჯვა. ახ! ათასჯერ ამიღია დანა ხელში, რომ გზა მიმეცა ამ შეხუთული გულისთვის. გამიგონია, თურმე არიან ისეთი ჯიშის ცხენები, რომელნიც ხანგრძლივი ჭენებით გახურვებულნი ინსტიქტიურად კბილებით ძარღვს იხსნიან სულთქმის გასაადვილებლად. მეც ასე მემართება ხშირად: მინდა გავიხსნა ძარღვი და მოვიპოვო საუკუნო თავისუფლება.

24 მარტი.

სასახლიდან დათხოვნა მოვითხოვე და იმედია მივიღებ: — მომიტევეთ კი, რომ თქვენთვის ნებართვისათვის არ მომიმართავს. უსათუოდ უნდა წავიდე; თქვენ რაც გქონდათ სათქმელი შესახებ ჩემი დარჩენისა სამსახურში, წინდაწინავე ვიცოდები... გადაეც დედაჩემს რაც შეიძლება უფრო რბილათ, რომ მე ჩემს თავს ვერ ეშველი, და ნუ გაჯავრდება თუ ველარც.

შას ვუშველი. თქმა არ უნდა, რომ ეს ამბავი მას შეაწუხებს. ძნელია მისთვის დანახვა, რომ ის გზა, რომელსაც, მისი შვილი პირდაპირ ელჩობისაკენ და უმაღლეს ხარისხისაკენ მიჰყავდა, უეცრად შესწყდა და ეხლა მისი შვილი უკანვე მოჩანჩალებს, სახედრით თავლისაკენ. ეხლა რაც გსურდეთ ისა ჰქენით, დააწყვეთ ათასგვარი კომბინაციები, რომელთა მიხედვითაც მე შემეძლო დარჩენა ამ ადგილზე... კმარა, მე მივდივარ. რათა იცოდეთ სად მივდივარ, გეტყვი, რომ აქ არის თავადი XX, რომელსაც ჩემთან ყოფნა ძლიერ ესაძინებდა. როცა გაიგო ჩემი განზრახვა, მთხოვა წავყოლოდი მას მამულში და იქ გამეტარებინა მასთან გაზაფხული; სრული თავისუფლება აღმიტქვა და რაკი ერთმანეთისა გვესმის, ვცდი ბედსა და წავყვები.

და ბ ა ტ ე ბ ა .

19 აპრილი.

გმადლობ ორივე წერილისათვის. არ გიპასუხე და ეს ბართი ამდენი ხანი არ გამოგიგზავნე, რადგან სასახლიდან ჩემის დათხოვნის ქალაქს მოველოდი. მეშინოდა, რომ დედაჩემი მიჰმართავდა მინისტრს და ჩემი განზრახვის შესრულებას გამიძნელებოდა. აწ კი შესრულდა და ჩემი დათხოვნაც ხელში მაქვს. არ გატყობინებთ, თუ რა ძნელი იყო მათთვის ჩემი დათხოვა და რასა მწერს მინისტრი; არ გატყობინებთ ამას, რადგან ვიცო, რომ ხელ-ახლა ასტეხთ ერთ ამბავს და მოჰყვებით გოდებას... შემკვიდრემ ოც და ხუთი დუკატი ვამომიგზავნა და თანაც ისეთი სიტყვა, რომ ცრემლები მომგვარა. ასე რომ, აღარა მჭირდება ის ფული, რომელსაც ამას წინად გთხოვდით.

5 მაისი.

ხვალ მივდივარ აქედან. მინდა ვნახო ჩემი სამშობლო სოფელი, რომელიც სულ ექვსი მილის მანძილზე ძვეს გზიდან,

მინდა ძველი, ბედნიერი, სიზმარივით მიმქრალი დღეები მოვიგონო. მინდა იმ ქისკარში შევიდე, რომლიდანაც დედაჩემი ჩემთან ერთად გამოვიდა, როცა, მამიჩემის სიკვდილის უკან, ეს საყვარელი ადგილი მიატოვა და მაგ აუტანელ ქალაქში ჩაიკეტა. მშვიდობით, ვილჰელმი! მგზავრობის ამბავს შემდეგ მოგწერ.

9 მასი.

მოგზაურობა ჩემს სამშობლოში შევასრულე დიდის სასოებით, ვითარცა პილიგრიმმა, და ბევრმა მოულოდნელმა გრძობებმა შეიპყრეს ჩემი სული. დიდ ცაცხვებთან, რომელნიც ქალაქიდან თხუთმეტი წუთის მანძილზე არიან, შევაჩერებინე ეტლი, გადმოვხტი და ეტლი წინ გავუშვი, რათა ქვეითათ წავსულიყავ და ყოველ მოგონებით ხელ-ახლა გულიანად დავმტკბარიყავი. ვიდექი ცაცხვებ ქვეშ, რომელნიც ოდესღაც, ბავშობის დროს ჩემი სეირნობის მიზანი და საზღვარი იყვნენ. რა განსხვავებაა! მაშინ უცოდინარობით ბედნიერი, ოცნებით ველტოდი იმ უცნობ მხარეს, სადაც ვიმედოვნებდი გულის საზრდოს და ნეტარების პოვნას და ნატვრობით აღსაესე სულის დაკმაყოფილებას... ახლა ვბრუნდები იმ შორეულ მხარიდან, მეგობარო, ახ, რამდენი გაცრუებული იმედებით, დარღვეული გეგმებით! — ჩემს წინ ვხედავ მთას, რომელიც ოდესღაც ჩემი ნატვრების საგანი იყო. ვიჯექი ხოლმე აქ მთელი საათობით და ვნატობდი მთის გადაღმა გადასვლას და სული ჩემი, შინაგანი ჩემი არსება იკარგებოდა იმ ტყეებში და ხევებში, რომელნიც ასე საყვარელათ გამოიყურებოდნენ, და როცა დანიშნულ დროზე სასწავლო ოთახში უნდა დავბრუნებულიყავი, რა ფრიალ მეძნელებოდა ამ საყვარელი ადგილის მიტოვება!

ქალაქს მიეუახლოვდი; დიდი საღმით ვეგებებოდი ყოველს ძველს ნაცნობ სახლს, ახლები კი მეჯავრობოდნენ, როგორც საზოგადოთ ყოველი ცვლილება. — შევედი ქისკარში და წარსული აწმყოდ შეიცვალა. წვრილმანებს არ აგიწეს, რადგან ისეთ

აღტაცებაში ვიყავი და, რომ მოგიყვე მოთხრობა, ერთ ფეროვანი გამოვა. გადავწყვიტე დაბინავება ბაზარში, ჩვენს ძველ სახლთან. გზაში შეენიშნე, რომ ის სკოლა, რომელშიაც ერთი პატიოსანი მოხუცი დედაკაცი ბავშვებსა გვწრთიდა, საწვრილმანო დუქნად გადაქცეულიყო. მომაგონდა მოუსვენრობა, ცრემლები, მწუხარება და შიში, რომელნიც ამ ჯურღმულში გამომივლია. ყოველი ნაბიჯი შესანიშნავი იყო. ვერცერთი პილიგრიმი ვერ იპოვნის წმიდა ადგილებში ამდენ რელიგიოზურ მოგონებათა აჩრდილთ და მისი სული ვეჭვობ, რომ იყოს აღსავსე ასეთი წმიდა მღელვარებითა. — აი ერთი კიდე სხვა ათასში. ჩავეყვი მდინარეს ერთს ეზომდის. ეს ოდესღაც ჩემა გზა იყო და ადგილიც, სადაც ბავშვები ვიკრიბებოდით და ვარჯიშობდით მდინარეზე კენჭების სროლაში. გარკვევით მომაგონდა, როგორ ვიდექი ხოლმე აქ და თვალს ვადევნებდი მდინარის ტალღებს საუტხოვო გრძნობებით და წარმოვიდგენდი იმ უმცნაურ ადგილებს, რომლებიც ამ წყალს უნდა გაეველო, მერე ჩემს წარმოდგენითი ძალას საზღვარი ედებოდა, მაგრამ მაინც მივდიოდი ოცნებით უფრო შორს, შორს, სანამ ბოლოს არ ვიკარგებოდი უხილაეი სიშორეში. — დახე, მეგობარო, ასე შეზღუდულნი და ასე ბედნიერნი იყვენ ჩვენი ჩინებულნი წინაპარნი! ასე ბავშვური იყო მათი გრძნობა, მათი თხზულება! თუ უღირსი განუზომელ ზღვაზე ლაპარაკობს, ეს ისე ქეშმარიტია, ადამიანური, წრფელი, ვიწრო და საიდუმლოებით სავსე, რას ვაქნევ ჩემს ცოდნას, რას მშველის ის, რომ ყოველ მოსწავლე ბავშვთან ერთად შემიძლია გავიმეორო, დედამიწა რგვალი არის-თქო? ადამიანს მხოლოდ რამდენიმე ბელტი მიწა სჭირდება, რომ მასე იცხოვროს ბედნიერათ და ამაზე ნაკლებიც, რათა მის ქვეშე განისვენოს.

ახლა აქა ვარ, თავადის სანადირო კოშკში. ამ ადამიანთან ცხოვრება შესაძლებელია, რადგან იგი უბრალოა და წრფელი. გარს საოცარი ხალხი ახვევია, რომელნიც ვერ შემიგნია. ისინი არ ჰგვანან ვაიძვერებს, მაგრამ არც პატიოსან ადამიანთა შეხედულობა აქვთ. ხანდახან პატიოსნებად მეჩვენებიან,

ნდობით კი მაინც ვერ ვენდობი მათ. მე კიდევ ისიც მაწუხებს, რომ თავადი ხშირად ისეთ საგნებზე ლაპარაკობს, რომელზედაც მხოლოდ გაუგონია და ან წაუითხავს რამე და ლაპარაკობს ისე, როგორც ისინი მას სხვამ წარმოუდგინა. ჩემს ნიქსა და ჭკუასაც უფრო აფასებს, ვიდრე ჩემს გულს, რომელიც ხომ ჩემი ერთად-ერთი თავ-მოსაწონებელი საგანია, რომელიც ერთად-ერთი წყაროა ყველაფრისა, ყოველი ძალისა, ყოველი ნეტარებისა და ყოველი უბედურებისა. ახ, რაც ვიცი, ის შეიძლება სხვამაც იცოდეს, ეს გული კი მარტო ჩემია.

25 მაისი.

ერთი განზრახვა მქონდა, რომლის გამხელა არ მინდოდა თქვენთვის, სანამ მას არ განვახორციელებდი, მაგრამ ახლა სულერთია, რადგან არა გამოვიდა-რა. მინდოდა ლაშქარში წასვლა; დიდი ხანია იქითკენ მწვევდა გული. თავადსაც იმისთვის უფრო გამოვეყვი, რომ ის სარდალია ***-ს სამსახურში. ერთხელ, სეირნობის დროს გავუმხილე მას ჩემი განზრახვა. მან არ მიჩნია და მეც ადვილად დავეთანხმე, რაც იმის ნიშანია, რომ ეს ჩემი სურვილი არ იყო, ჩემი სულის ნამდვილი მოთხოვნილება.

11 აგნასი.

რაც გინდა სთქვი, მე აქ დარჩენა აღარ შემიძლია. რა მაქვს აქ? დრო ასე გრძლად მეჩვენება. თავადი ჩინებულად მეპყრობა, მაგრამ მე მაინც ჩემს ქერქში არა ვარ. საფუძვლიანად რომ გავშინჯოთ, ჩვენ არა გვაქვს-რა საერთო. იგი გონიერი აღამიანია, მაგრამ გონება მისი სულ ჩვეულებრაჲია. მასთან ბაასი იმდენათვე მართობს, როგორც კარვად დაწერილი წიგნის კითხვა. ოჲა დღე კიდევ ვიქმნები აქ, მერე კი მოვეყვები ისევ ხეტიალს. თუ რამ კარგი გავაკეთე აქ, ეს ისევ მხატვრობაა. თავადს განვითარებული გრძობა და გემოვნება აქვს, მაგრამ საუბედუროდ შესაბრალის ფორმალიზმით და ჩვეულებრივის ტერმინოლოგიით არის შეზღუდული. ხან და ხან სიბ-

რაზით კბილებს ვალრჰენდი ხოლმე, როცა მე თბილი წოფე-
 ლი გრძნობა ბუნებისადმი და ხელოვნებისადმი მომერევა და
 ის კი ჰგონია კარგს ვშვრებიო, გაცვეთილ რამე ტერმინს
 იხმარო.

16 იანვარი.

დიად, მე მგზავრი ვარ, პილიგრიმი ვარ ქვეყანაზე! თქვენ
 კი რამე მეტი ხართ?

18 იანვარი.

საითკენ ვაპირობ წასვლას? გამოგიტყდები, როგორც მე-
 გობარს: თოთხმეტი დღე აქ დავრჩები, მერე ***-ს მადნები უნდა
 ვნახო; ნამდვილად კი საქმე ამაში არ არის: მე მინდა ლოტ-
 ტასთან ახლოს ვიქნე, ეს არის და ეს. დავსცინი ჩემს საკუთარ
 გულს და ვასრულებ მის ნებას.

29 იანვარი.

არა, კარგია! ყველაფერი კარგად არის! — მე — მისი ქმარი!
 ოჰ, ღმერთო ჩემო, შემომქმედო, რომ ეს ნეტარება მოგველი-
 ნა ჩემთვის, მთელი ჩემი სიცოცხლე იქნებოდა განუწყვეტელი
 ლოცვა. მე არა ვჩივი და შემინდვე ეს ცრემლები, შემინდვე
 ჩემი უნაყოფო ნატვრები. ის ჩემი ცალი! უსაყვარლესი არსე-
 ბა მთელს ცის ქვეშეთში, რომ გულზე მიმეკრა... მთელს ტან-
 ში შიშის ქრუანტელი მივლის, როცა ალბერტი მას წელში
 ხელს მოაქვს ხოლმე.

ვთქვა? ან და რატომ არა, ვილჰელმ? ლოტტა ჩემთან
 უფრო ბედნიერი იქნებოდა, ვიდრე მასთან! ოჰ, ალბერტი ისე-
 თი ადამიანი არ არის, რომ შეიძლოს იმ გულის ნატვრათა
 საესებით დაკმაყოფილება. რაღაც გრძნობიერების ნაკლოლობა,
 ნაკლულობა... იფიქრე, როგორც გინდა... მისი გული თანა-
 გრძნობით არ ტოკავს, ოჰ... წიგნის ამ ადგილზე, რომლის წა-
 კითხვის დროს მე და ლოტტას გულნი ერთმანეთს ხვდებიან,
 ესევე ხდება ათას სხვა შემთხვევაშიაც, როცა მიღვენდებიან

ჩვენი გრძნობები შესახებ მესამე პირის მოქმედებისა. ძვირფასო ვილჰელმი!.. მაგრამ ალბერტს უყვარს იგი მთელის სულითა და გულით და ასეთი სიყვარული რისი ღირსი არ არის!..

ერთმა აუტანელმა კაცმა შემაწყვეტინა. ცრემლები შემა-
შრენ. მე გავერთე. მშვიდობით ძვირფასო!

o—6

(შემდეგი იქნება)

შ ი მ ო ღ გ ო შ ა

ჩრდილოეთისა ქარმა დაჭბერა,
ტყე იძარცვება, ხუნდება მდელო,
იყო ზაფხული—არ ვიუვა ვიდეო,
გვიანდა ნანობ რხ, სუფარელო!

ჩამკვანარ უვა ვიდეოს უფთელ ბაღასში
დასტკერის ვარდი გატიტვლებული,
ცვივა ფოთოლი—ცვივა ცრემლები,
შთა კენესის მწარედ უტირის გული!

რა შიშველ ხეებს ტივი ნიაფი
მიმკვანარ შტოებში გამორბენავს,
და ფოთოლს შეცლილს ახალ წელულებზე,
შეუბრალებლად დაჭკრავს, დაჭკბენავს,

ტოტი ტოტს სვდება, უელზე ეხვევა,
ჩანხურხულებენ ერთმანეთს კენესით,
თითქოს უბედურთ გადახვეულებს,
ჭსურთ მოკვდნენ ერთათ ტუბილის ალერსით!

მხლოლდ მუხა-კი, ბებერი მუხა,
გაოცებული აქნევს კინწეროს,
უურებს მაღლა, ამბავს აბარებს
თბილის ქვეყნისკენ მიმფრინავს წეროს.

წყაროვ, მატარავ, ლალო, ანკარავ,
სად არის შენი მდერა წკრიალი?
ცელქო, ვარდს ნექტარს ვეღარა ჭმარავ,
მოგაკლდა უვა ვიდეო ხვევა ტრფიალი!

ინიფლას იმან, ვისაც ზაფხული
 აწ შემოდგომად გადაეცადა,
 იმას რა ექნეს დასატირადი
 ვისაც წარსულში მწარე ფიალა,

გულს უმწარებდა და შემოდგომამ
 სიმი შეუწყო უბედურს მსოფლად,
 დეე შავს ფიქრებს სევდის ნიაფმა,
 ისევ კაეშნით გამეუჭრელოთ!

ი. კვდელშვილი

19 ოქტომბერს.

ც ი ს ა რ ტ ყ ე ლ ა!

(დეკანდელი ვაჩაძე)

კომედია ოთხ მოქმედებად.

(მეოთხე მოქმედება ორ სურათად)

წარმოსადგენნი პირნი:

სფირიდონ, შეძლებული კაცი	55 წლისა
სოფია, ამისი ცოლი	45 წლ.
მაღსაზ, ამათი შვილობილი, კურს-დამთავრებული	26 წლ.
დიმიტრი, მემამულე, პოლკოვნიკი სამსახურს გარეშე	60 წლ.
ეკგენია, ამისი ცოლი, ძველი ლამაზი	48 წლ.
ედიკო, ამათი შვილი, ინსტიტუტ-დამთავრებული	18 წლ.
ანა, ევგენიას გამზრდელი, ყრუ მოხუცი	70 წლ.
დარია დაუდგრომეჯაძისა	45 წლ.
ნიკო, აგრონომი	28 წლ.
ნადეკა, კომანდირის ცოლი, კობტა	30 წლ.
ვაქტორ გექტოროვიჩი, ბაჩონ დე კომპოზიტინო, აფიცერი	26 წლ.
დათიკო მწეკრაძე, ჩოხოსანი კეთილშობილი	27 წლ.

მოქმედება სწარმოებს: პირველი სოფელში, სფირიდონის სახლში, დანარჩენები ქალაქში (ტფილისში) დიმიტრის სახლში.

პირველი მოქმედება.

სცენა: სოფელი ზაფხულში. მამული სფირიდონისა. კარდის ბუჩქებით და სხვა ყვავილებით შემკული ბაღია. სდგას სტოლები და ბაღის სკამები. სახლი მარცხნივ არის (სცენიდან). შემოსავლელი გზა სცენის სიღრმეშია, საიდანაც ტყვი მოსჩანს.

პირველი სანახაეი

სფირიდონ. (ზის სტოლთან, გაზეთს კითხულობს, თან ჩაის სვამს. მიატოვებს გაზეთს, ჩაფიქრდება, მერე ადგება და მჭკმუნკარებით). ჯერ უბედურა დრეიფტის საქმეებმა გამოულაყეს მთელ ქვეყანას თავი, და ეხლა კიდევ საბრალო ბურების ბრძოლამ! *) რა არის, ღმერთმანი, როგორ არა რცხვენნიან ინგლისს ამ პატარა ხალხის დაჩაგვრა! (დადის). ახირებულია, თქვენმა მზემ, ინგლისელების უგუნურება და თავხედობა: როგორ გაბედა ამ ერთი მუჟა მთიულების ბრბომ და ხელი შემოგვიბრუნაო! მერე ვის? ჩვენ, დიდებულს და უძლიერესს ინგლისელებსაო... მიეცი ძლიერება და გამარჯვება ყოველ სუსტს, უბრალოდ და უმართლოდ ძლიერისაგან დაჩაგრულს... (ნიკო შემოდის).

*) წარმომადგენელი დროის შესაფერ ამბავს იტყვის.

მეორე სანახაეი

იგოე და ნაკო

ნაკო. (შეშფიცის ბაღიდან). დილაშევიდობისათ, ბატონო!

სფირადო. ოჰ, ჩემო ნიკო! მობძანდი! (სეჟს მასტუმს) დაჯე-
ქი, ჩემო ნიკო! (დასხდებთან) კაცო! ეს რას უშვრე-
ბიან საბრალო ბურებს, სინიდისი სადლაა?!

ნაკო. (ღამილით) იმას უშვრებიან, ბატონო, რომ, ხომ გავი-
გონიათ ქართული ანდაზა: „ციკორა მოჰკლეს, რა-
ტომ ძმა არა გყავსო! „რა ვქნა, არა მყავსო“ —
ამისი არ იყოს, ბურებსაც ესე ეუბნებიან: რატომ
მშველელი არა გყავს და ღონიერი არა ხარო! მაშ
ჩემი მონა უნდა იყოვო...

სფირადო. აი შეურცხვათ ნამუსი! (მაჟსა). მართლა, ნიკო,
როგორ გავატარეთ წუხანდელი მეჯლისი? მალხაზს
არაფერი არ უთქვამს.

ნაკო. დიდის ამბით, ძალიან დრო გავატარეთ! დათიკოს ამ-
ბავი ხომ მოგეხსენებათ: ისე დაგვათრო მე და მალ-
ხაზი, რომ ბიჭებმა ძლიეს მოგვიყვანეს სახლში.

სფირადო. აბა დათიკო?

ნაკო. ჩვენი... მწყერაძე. მეტის-მეტი დაუცხრომელია: ბატო-
ნო, ფხიზელია თუ მთვრალი, მშიერია თუ მაძლარი,
სულ მღერის, ლხინობს, თამაშობს. დარდი და ნალ-
ველი იმან არ იცის... ნამდვილი ბუნების უბრყვი-
ლო შეილია.

სფარადან. მერე რა გამოვიდა?.. რატომაც არა, ლხინი და ღროს გატარება ყმაწვილი კაცისათვის ზოგჯერ და ზომაზე დასაძრახისი არ არის; მაგრამ გადაქარბება კი, სწორე მოგახსენოთ, არაეისი მოსაწონი არ არის! არამც თუ მოსაწონი, გასაკიცხია...

ნაკო. მაგას რალა თქმა უნდა.

სფარადან. მაგის მამას კარგად ვიცნობდი; ძალიან რიგიანი კაცი იყო, და კარგი შეძლებაცა ჰქონდა. ეხლა, როგორც მესმის, მაგ თქვენ ჩინებულ დათიკოს მიუყვია მამულისათვის ხელი და აგირავენს და აგირავენს, რაც კი შეუძლიან, და ფულებს, ვინ იცის, რაში ფლანგაეს.

ნაკო. მარტო დათიკო არ სჩადის ეგრე. საუბედუროდ საქართველოში ვისაც კი ცოტა რამ მამული აბადია, იმას ეშურება, რომ მალე დააგირავოს და შექამოს. ეს განსაკუთრებით ითქმის ჩვენს კეთილშობილებზე. იმათ მამულის დაგირავება სენად გარდაექცათ. ჩვენდა სამწუხაროდ, გულახსნით უნდა მოგახსენოთ, რომ დღეს, გახსოვდეთ, ბატონო, რომ მოგახსენებთ „დღეს“, — რომ დღეს ერთი უპირველეს მიზეზთაგანი ჩვენის, ე. ი. თავად-აზნაურობის, დაქვეითებისა და დაცემისა სხვათა შორის სათავად-აზნაურო საადგილ-მამულლო ბანკია. ეს უტყუარი ქეშმარიტებაა!..

სფარადან. (წამოდგება, განცვიფრებით) ერიჰა! ნასწავლი ყმაწვილი კაცი! რას ამბობ მაგას?! ნუ თუ მაგ აზრისა ხარ ჩვენ ბანკზე? ნუ თუ აქამდის არ დაჰკვირებიხარ იმ მოვლენას, რომ ბანკი ჩვენში ჩვენის კეთილცხოვრებისათვის ერთი უპირველესი სახსარია?!

ნაკო. (ადგება) როგორ არა, ბატონო, დავკვირებივარ კიდევ და განუშორებელი ფიქრიც ყოფილა ჩემთვის ჩვენ

ბანკზე ფიქრი, მაგრამ მაინც ერთი და იგივე დასკვნა გამოიძყვანია, რომ დღეს ბანკი ქართველ თავდა-აზნაურობისათვის დამღუპველია.

სფირაძე. (გულმოსული) ღეთის გულისათვის, ნულარ გაბედავ ჩემთან მაგის გამეორებას!.. დიდად ვსწუხვარ, რომ მაგ აზრისა ხარ, როდესაც ყოველი წარჩინებული ქვეყანა და ხალხი ამ გვარი ბანკების მოტრფიალენი არიან, ვინაიდან იგი, ბანკები არიან ერთად-ერთი სახ-სარი ხალხის კეთილდღეობისა და მხსნელი ეკონო-მიური დაცემისაგან...

ნაკა. (სინანულის დიმილით) კიდევ ეგ მაწუხებს, რომ მაგ აზ-რისა და მიხედულობისა გახლავართ. კიდევ მაგაზე მოგახსენებთ, რომ ბანკი, შეიძლება, ყველასათვის სასარგებლო იყოს, მხოლოდ ქართველებისათვის კი დიდი მავნე; კვალად მოგახსენებთ, დღეს. რისთვის? იმასაც მოგახსენებთ. არა მგონია, რომ დღეს ცო-ტად თუ ბევრად გაგებული კაცი, განვითარებულს არ ვიტყვი, მოიპოვებოდეს, რომ ბანკის დიდი მნიშ-ველობა არ ესმოდეს. ბანკი, ქეშმარიტად, დიდებუ-ლი დაწესებულებაა; მაგრამ ბანკი იმას კი არ ნიშ-ნავს, რომ „ავიღე და ველარ მოგეციო“, რომ იტყ-ვიან. უშეტესი ნაწილი ჩვენის კეთილშობილებისა ასე სარგებლობს ბანკით. განა ეს ასე უნდა იყოს! ბანკი ის დიდებული უნგარო დაწესებულებაა, რომელიც აძლევს საშუალებას და ამასთანავე დიდ შე-ღავათს კაცს, რომ მან თავის მამულს ვალები ახა-დოს, გააღამაზ-გაამშვენიეროს, კიდევაც სხვაც, რამე შეიძინოს და ბანკს მადლობით დაუბრუნოს სესხი, და ამგვარად მამული არ ჩაუგდოს მოსისხლე ვაქ-რებს ხელში. მერე ასე უყურებს ჩვენი თავდა-აზნაუ-რობა ბანკს? არა. მამულს რომ დააგირავებენ და ფულს აიღებენ, ბევრს დიდ სირცხვილად მიაჩნიათ,

რომ ქალაქს გააცილონ ეს ფული, და აქვე რესტორანებში და სასტუმროებში ვარხალალოს ძახილით გაამტყერებენ ხოლმე. ამ გვარად ფულიც ამაოდ მიდის და მამულიც იკარგება. აი ამაზე მოგახსენეთ, რომ დღეს ჩვენი ბანკი უფრო მავნეა, ვიდრე სასარგებლო.

სფაჩაძე. ახირებულთა, თქვენმა მზემ! მერე ვისი რა ბრალია, ჩვენ რომ ბედოვლათები ვიყოთ და სიკეთით სარგებლობა არ ვიცოდეთ!

ნაკა. სამწუხაროც ეგ ვახლავთ. თუმცა გონების თვალთ, რომ შევხედოთ, არც ძალიან გასაკიცხია ჩვენი თავდაზნაურობა, რომელიც იმ თავიდან, ე. ი. ბატონყმობიდან, დაჩვეულია მუქთახორობას, უზრუნველობას, სხვისი ოფლით ცხოვრებას, და, გარჯას და შრომას კი სრულიად არ არის მიჩვეული. აი მიზეზი თავდაზნიურთა დაცემისა.

სფაჩაძე. მაშ შენის აზრით უნდა გაუქმდეს ბანკი? ჰა?

ნაკა. უნდა გაუქმდეს, თუ კი რომ სახსარს ვერ მოვუძებნით, რომ დაუდევრობით და თავქარიანობით დაგირაგებული მამა-პაპეული მამული სამუდამოდ ფულიან მკონართ არ დარჩეს.

სფაჩაძე. მერე რა სახსარი გვაქვს განსაცდელი ავიცილოთ?

ნაკა. ეს სახსარია შრომა, სიმხნევე, გონების სიფხიზლე; ბანკიდან გამოტანილი ფულის ჭკუით მოხმარება და არა წარა-მარად ფლანგვა. დღეს შეუძლიან იხეიროს, და ძალიანაც იხეირებს, ჩვენში, მხოლოდ საგლეხო ბანკი.

სფაჩაძე. ეგ მითომ როგორ?

ნაკა. ისე, ბატონო, რომ გლეხი ბანკიდან ფულს მიიღებს, ის ქალაქში კი არ გაფლანგავს ამ ფულს; ხელის კანკალით მიიტანს სახლში. თუ ვალი მართებს, გაისტუმრებს; მამულს შეიძენს და გაამშვენს;

თვითონ შიგ ჩადგება და ოფლით მორწყავს მამულს, რომ შემოსავალი გაუათკეცდეს. დროზე შეიტანს ბანკში თავნს და სარგებელს, და რამდენიმე წლის შემდეგ ნახავთ გლეხ-კაცს უველოს, მშენიერი მამულის პატრონს და არხინად მცხოვრებს. აი რა ნიშანს უმიზნებს ბანკი!..

სფირიდონ. ეგეც მართალია. (მაჯსაზ შემოდის).

მესამე სანახავე

იგინიკე და მაჯსაზ ქაღალდებით.

მაჯსაზ. (შემოდის). ოჰ, ნიკო, გამარჯობა! (ხელს ართმევს).

ნიკო. გამარჯობა, მაჯსაზ! კაცო, ამდენი ხანი გძინავს?

მაჯსაზ. არა, ვინ გითხრა? დღეს ჩვეულებრივზე ადრე გავიღვიძე და კაბინეტში ვმუშაობდი: მამამ რალაც პლანები და ჩვენი გვარეულობის დაეთარ-სიგელები მომცა გადასაჩხრეკად, იმეებსა ვშინჯავდი...

ნიკო. იმუშავე, იმუშავე, არ გაწყენს. სანამ კი ნახვამდის, ცოტა საქმე მაქვს.

მაჯსაზ. საით?

ნიკო. მიხეილი შემეხვეწა, რომ ფერმა დაეუთვალიერო. მინდა პატარა ხანს ავირბინო.

მაჯსაზ. მე ხომ ვიყავი, ძალიან კარგად მოუწყვია. ყველაზე უფრო ის მესიამოვნა, რომ საბალოსნო სასწავლებლის რამდენიმე შეგირდი ამოუყვანია მთელი ზაფხულობით და ამუშავებს. უნდა ნახოთ, როგორ ჭკვიანურად და გულ-მოდგინედ მუშაობენ პატარა მებაღეები: ზოგი ყვავილებს უვლის, ზოგი ხეხილებს, ზოგი ფუტკრის სკებთან დაფუსფუსებს... სწორედ საამოა.

ნაკა. ეგ მართლა, რომ ჩინებული აზრია. რამდენი ობოლი და ღარიბი შეგირდია, რომ ამოიყვანონ ხოლმე ჩვენმა მემამულეებმა ზაფხულობით, დათხოვნილები როცა არიან, ორგვარ სიკეთეს იზამენ: კეთილს და სასარგებლო საქმეს. ნახვამდის. (მიდის).

მალხაზ. სადილად გელი.

ნაკა. (შორიდან). სიტყვას ვერ მოგცემ.

სფირაძენ. მომეცი აქ ეგ დოკუმენტები. სულ გადაშინჯე?

მალხაზ. თითქმის სულ. (სტოლზე დაუწყებს ქაღალდებს).

სფირაძენ. (შინჯავს ქაღალდებს). ჰო, თითქმის ყველაა. კიდევ გვაქვს მთაში ახალი შეძენილი სათიბები და ცოტაოდენი ტყე... ახლა რას გეტყვი: წაიყოლიე მოურაფი და შენი თვალით ნახე ყველა მიჯნები. ესეც უნდა იცოდე, რომ ჩვენი მამული უვალოა. ჩვენი კი მართებთ სხვებს. ნაღდი ფულიცა გვაქვს. შენა ხარ დიდი ქონების პატრონი. მოიხმარე, შეილო, ჭკუით; იყავი ქვეყნისა და ხალხის მწე და სასარგებლო. მე დავიღალე მუშაობით და მოსვენება მინდა. ამიერიდან შენა ხარ ჩვენი და ჩვენის ოჯახის პატრონი. (დადის).

მალხაზ (მტკიცედ). ვეცდები ამაგი დაგიფასოთ, მამა-ჩემო! მე ბედნიერი ვარ არა იმითი, რომ დიდი შეძლება მაქვს, არამედ იმითი, რომ მე შემეძლება, ჩემი შეძლების დაგვარად, დავეხმარო ჩემს ქვეყანას და მოძმეთ.

სფირაძენ. გმადლობ მაგ მიმართულებისათვის: კაცს აღამაღლებს და აკეთილშობილებს მამულისა და მოძმის სიყვარული... (დადის.) კიდევ რა უნდა გითხრა, შეილო მალხაზ: რადგანაც დღეიდან ჩვენი მამულის გამგე-პატრონი შენა ხარ, ამიტომ ეხლავე გადავწყვიტოთ ერთი საქმე: შენ კარგა იცი ჩემი ძმის-წულების ხელ-მოკლეობა; ჩვენდა სასახელოდ და მათდა სასიკეთოდ, ეხლავე გადავუჭრათ, რაც გვემეტება და უფრო დამშვიდებული ვიცხოვრებთ.

ცისარტყელა

მაღხაზ. როგორც გნებავთ, მამავ! თუ გინდათ, შუაზე გაყავით ქონება. აბა, ჩემი ბიძა-შვილებისათვის რას დავიშურებ...

სფარადან. რათა, შვილო! მამა-პაპეული მე არა დამშთენიარა. რაცა გვაქვს, ჩემი შეძენილია... (შეღვება.) თითქმის შენი უფრო...

მაღხაზ (გაკვირვებულა). როგორ, ჩემი! (ღამიღით) ჩემზე ხარჯის მეტი რა მოგსვლიათ!

სფარადან. ჰო... რაც არის... სჯობს, რაც გვინდა, მივცეთ და მოვისვენოთ...

მაღხაზ. როგორც გნებავდეთ.

სფარადან. ჰო, ასე სჯობია. (შემადის სოფიო).

მეოთხე სანახავე

ივანიკე და სოფიო (შინაურულად სუფთად ჩაცმული).

სოფიო. აქა ხართ? მე კი მითხრეს, ბოსტნისაკენ გაისეირნესო. (ქმარს მოუჯდება) სად ინებებთ სადილს?

მაღხაზ. სალხინოში, დედა, სალხინოში. ცოტა კი დავიცადოთ, ნიკო მოვა. (ხელზე ჭკოცნის).

სოფიო. (თავზე ხელებს მოჭკვევს და ჭკოცნის) მოვიცადოთ, შვილო, ჯერ მაინც აღრეა.

სფარადან. (ქაღალდებს აწიკვს) კაი დროს მოხვედი. მინდა, ჩემი ქონება გავაცნო ამ ვაჟბატონს; დროა, შეუდგეს შრომას... მაგრამ, ქალო... (შინჯავს) სოფიო! აქ ზოგიერთ ქაღალდს ვერა ვხედავ... შენ ხომ არა გაქვს შენახული? (მაღხაზს). შენ ხომ არაფერი დაგრაჩა უჯრაში?

მაღხაზ. არაფერი, სულ ამოვალაგე.

სოფიო. მგონია ყუთში მაქვს. აი, შვილო, მაღხაზ, (კრიალა-

სანს აქლეს, წამელსაც წამდენიმე გასაღები ახია.) კამოდზე რომ სარკის ყუთია, ის გააღე, შიგ კიდევ სადაფის პატარა ყუთია და იმაში არის.

მალხაზ (კრიალესანს ანთქეს). ეხლავე! (შედის).

სფირადონ. რას იტყვი, ქალო? მინდა, ეხლავე რამე მამული მივცე ჩემ ძმისწულებს; მეტი უსამართლობა იქნება, რომ უნუგეშოდ დავტოვო.

სოფია. რატომაც არა. ძალიან კარგს იზამ, შენმა გაზდამ! მალხაზს მაინც საკმარისი დარჩება. ამასთანავე კიდევ შეიძენს, გამრჯელია; კარგ მზითევს აიღებს... მართლა, არ გითხარი, დილას კაცი მოგვივიდა, ძალიანა ცდილობენ, ომიანიძე დაგვიმოყვრონ. მალხაზი ძალიან მოსწონებიან...

სფირადონ. ვინ ომიანიძეა? დიმიტრი ხომ არა... რაღაც მახსოვს ახალგაზდობისას... სამხედრო სამსახურში იყო. (ფიქრებს).

სოფია. ჰო, დიან... პოლკოვნიკია თურმე. ქალსაც ძალიან უქებენ...

სფირადონ. მერე საიდან საღაო: ომიანიძე ხომ კახელია, აქ რა უნდა?

სოფია. დიან, კახელები არიან, მაგრამ დიმიტრის ცოლი აქაურია, მწყერაძინათ ქალი, გადაღმა სოფლიდან, ჩვენი გიჟი დათიკოს მამიდა... და იმასთან თურმე არიან სტუმრად.

სფირადონ. ღმერთო! რამ გადამავიწყა! ჰო, ჰო, ეხლა კი მომავონდა. მაგათი ამბავი მთელი რომანია. მახსოვს, მახსოვს!.. კიდევ იმიტომ დავგვატიყა დათიკომ გუშინ. მაგრამ ჩვენ, რომ ვერ წავედით, ყმაწვილებს კი კარგი დრო გაუტარებიათ. აბა რას მოვიფიქრებდი, რომელი იყო დათიკოს მამიდა! რამდენი ხანია, ამ მხარეში არ გამივლია... მაშ კოხტა ევგენია ბძანდება აქა?

ცისარტყელა

სოფიო. (ღამიღამი) დიიახ, კობტა ევგენია! და იმის ქალს ცდი-
ლობენ ჩვენი მალხაზისთვის. საშინლად აქებენ ქალს.
სოფიადონ. კარგი ოჯახის შვილია დიმიტრი. (დაწია გამაჩნდება).

მესუთე სანახაეი

ივანივე და დაწაბ, (რომელიც შეტად შედიღურაბს).

დაწაბ. (მარჯვნივ შემოდის ბაღნიდან, აქიდანვე ამხასი). გამარჯ-
ვება თქვენი, ხალხნო! იპ, იპ, იპ! მტრედებივით არა
ლულუნებენ. იშ-ქა! რით ვერ მოგწყინდათ ოცდა
ათი წლის ერთმანეთის ყურება და აღერსი! (შემოდის).

სოფიადონ. აი, დაგწყევლა ღმერთმა! საიდან გაჩნდა ასე უც-
ბად ეს ქარის წისკვილი!

სოფიო. რას ემართლები, ქა! მოვიდეს, დროს გაგვატარები-
ნებს; რამდენი ხანია, არ მინახავს.

დაწაბ. (მიუახლოვდება). მომილოცავს, ხალხნო, თქვენი მშვე-
ნიერი მალხაზის დაბრუნება შეიღობით, დღეგრძე-
ლობით და დიდის სწავლა-განათლებით. (სოფიას
ჭკაწნის, სოფიადონს ხელს ჩამოართმევს.) სად არის,
გენაცვალეთ, მალხაზო, ერთი მიჩვენეთ. მშვენიერი
ვაჟკაცი იქნება. სულ ბოლოს დროს გემნაზისტი მახ-
სოეს.

სოფიო. ეხლავე მოვა. დავიჯერო, სტუდენტობისას არ გინა-
ხავს?

დაწაბ. არა, შენ არ მოუკვდე დარიას.

სოფიადონ. ქალო, სადა ხარ დაკარგული, რომ შენი ვერაფე-
რი ამბავი ვერ გავიგეთ?

დაწაბ. არ იცი, ჩემო სფირიღონ, რომ არ მომასვენებენ? გა-
მიგონია, რომ რუსეთში არის ერთი გაჭირვების ტალ-
კვესიო—სპასოვიჩი, და საქართველოში კიდეც მე

ვარ: საცა ვინმე გასათხოვარი და დასანიშნია, მე უნდა მომატანონ...

სფირადან. (ღამიღამით). ქალო-და, სპასოვიჩი მაქანკალი კი არ არის! ვეჭილია.

დარია. უი, დამიდგა თვალი! მერე მე რაღა მაქანკალი ვარ? ვის ეკადრება! შუამივალის და მაქანკალი სხვა-და-სხვა გახლავთ... ჩვენს ღირსება და გვარიშვილობაში მაქანკლობა ვის ეკადრება!

საფია. მაინც სადა სეირნობდი, ან რამ გაფიქრებინა ჩვენი ნახვა?

დარია. როგორ თუ რამ მაფიქრებინა! თქვენზე მახლობელი ვინა მყავს? ცოლი ხარ ნათესავი და ქმარი.. ახლა, ქალო, რა გითხრა: მთელი ზაფხული კახეთში ვავატარე. მაგრამ რა ხალხი მეხვია გარს! რუსეთის გრაფები და თავადები, მერე როგორ დიდებულად აღზრდილნი და მდიდარნი. ზრდილობას ხომ ვინ იტყვის! ხომ ვერაფერს ვერ დაასწრობ: „აბა რას ინებებთ? რა გესიამოვნებათ“... წარმოიდგინე, სოფიო, კალოშებსაც კი თითონ ჩამაცმევდნენ ხოლმე...

სფირადან (დაცინვით). დიდ ამბებში ჰყოფილხარ.. რუსის გრაფმა კალოშები მოგართვა!...

დარია. (აზრუწვით). მაშ არა და თქვენი სახლი, რომ სავსეა ღვდლისა და დიაკენის შვილებით და გლეხებითა, — იმათსაც ეგვანება! ვის ეკადრება!.. არც ევრე თავის დამცირება უნდა!

სფირადან. სულაც არა, თქვენმა მზემ! თავის დამცირებად კი არა, სიამაყედ მიმაჩნია, როდესაც ჩემს სახლში ვხედავ, როგორც უნ ამბობ, იმ დაბალი წოდების ხალხს შთამომავლობით, მაგრამ სწავლითა და მეცნიერებით გამსჭვალულს! ესენი არიან ნამდვილნი მუშაკნი მამულისა!

დავით. რაც გინდა, ბძანე, ჩემო სფირილონ, მაგრამ აზრს მაინც ვერ შემაცვლევინებ. (ზიზღით.) ამღვრეული სისხლი არ მომწონს... ფუჰჰ!.. კეთითშობილი კაცის სისხლი სულ სხვაა—ანკარა ნაკადულივით სვეტაკი და უზადო! ვის ეკადრება!..

საფიო. მერე, ქალო, აღარ იტყვა, რამ გაფიქრებინა აქ მობძანება?

დავით. როგორ არ გეტყვი. ერთი კარგი ნიშნობა გავჩარხე კახეთში. ქალაქში წამოვედით, მე და ნაჩალნიკის ქალი ვარინკა, რავინდარაების სასყიდლად. ქალაქში შეგვხედნენ სუყველა, ვინც კი უდიდებულესი თავადია ჩვენში..

საფიადონ. (აქით.) ნეტა ვიცოდე, ვინ არის ჩვენში უდიდებულესი თავადი!

დავით. დიდა პატივი გცეცს: თეატრში არ დაგვპატიჟეს, სადილები არ გაგვიკეთეს, კონცერტებში არ წავიყვანეს! ერთი სიტყვით, დიდებულად და მედიდურად. ჩემი რძალი სონეჩკა შემხვდა და მითხრა: „ქალო, აქ რას აკეთებ, შენი ნათესავი შვილსა ნიშნავსო“. ვინ ჩემი ნათესავი-მეთქი?—სფირილონიო!—აბა რაღა დამაყენებდა, გამოვეშურე. ჯერ ერთი, თქვენი ნახვა მიწოდოდა და მეორეც, უბრალოდ არავის გადაჰკიდონ-მეთქი მალხაზი!

საფიადონ. (პირჯვარს აწეის.) აი, დიდება შენთვის, ღმერთო! ჯერ ჩვენ არაფერი არ ვიცით და ამათ საიდან რა გაიგეს! მერე ამ სიშორეზე!

დავით. კახეთში მყავს მალხაზისთვის ძალიან კარგი ქალი...

საფიადონ. ქალო, ყმაწვილს ჯერ სახლში ფეხი არ შემოუღვამს, არ იცის, სად რა აბადია, და შენ კი ცოლის შერთვას გაიძახი!

დავით. რაც აღრე იქნება, ისა სჯობიან.

საფაია. რა ეჩქარება? ჯერ გაიცნოს ხალხი და ქვეყანა, მიიხედ-
 მოიხედოს და მერე მოასწრობს ცოლის შერთვას.
დაზაბ. როგორც ვნებავთ, მაგრამ მაინც უჩემოდ ცოლს ვერ
 შეირთავს!

სფირიდონ. ეი! შენ უდასტუროდ არც ღვდელი დასწერს ჯვარს?
დაზაბ. არა, მაშ! (მაღსაზი).

მეექვსე სანახაე

ივინაე და მაღსაზი.

მაღსაზ. (გამოდის სახლიდან.) ვერ ვიპოვნე, დედა, ვერაფერი.
დაზაბ. (მხარუფადა.) მაღსაზია? რა მშვენიერი ვაჟკაცია!

საფაია. მაღსაზი ვერ იცანი დეიდა დარია?

მაღსაზ. ისე.. ცოტათი, მაგონდება.. (სეფს უშუქვს).

დაზაბ. (ადგება.) უი-ქა, გენაცვალე! ესე მახლობელი ვარ და
 ვერა მცნობ? (მოესკეკა.) სულ პაწაწკინა გაზრდილ
 ხარ ჩემს ხელში..

სფირიდონ. საიდან ეხსომები, ორჯერ არ უნახვიხარ.

დაზაბ. სხვა, გენაცვალე, ქორწილს არ აპირებ? რომ იცოდე,
 რამდენი მშვენიერი ქალი მეგულება..

მაღსაზ. (ღიმილით.) რა დროს ქორწილია, თქვე დალოცვილო!
 ჯერ საქმეები მაქვს..

სფირიდონ. (წოფს.) აღარ გახსოვს, სად შეინახე ის ქალა-
 დები?

საფაია. (მაღსაზს.) აბა, შეილო, ხატის უკან ნახე, იქ მეგუ-
 ლება, ატლასის პარკში.

მაღსაზ. ვნახე იქაც. (გადის).

დაზაბ. (ღიმილით.) რა ვაჟკაცია!.. უი დედასა!.. ღმერთო! რა
 არა ხდება ქვეყანაზედ! საწყალი მაგის მშობელი!

ცისარტყელა

სოფიო. (შემკრთალი.) ვინ მშობელი? კი არაფერი არ წამოგ-
ცდეს მალხაზთან!..

დაჩია. შენგან არ მიკვირს!.. განა არაფერი არ იცის?

სფირიდონ. (შუბლ-შეკრული.) რა უნდა იცოდეს? დედასაც და
მამასაც თვალით უყურებს!

დაჩია. ეგ ხომ ეგრეა, მაგრამ... ანში ხომ გაიგებს?

სფირიდონ. (ადგება, წყურძით) ახა, ღმერთო ჩემო! ნეტა ვი-
ცოდე, რა სამახარობლოს მოვლი!

დაჩია. არაფერს, გენაცვა, საწყენად კი არ მითქვამს.

სფირიდონ. (იქით) ამისმა დანახვამ მაშინვე დავთრები ამირია!
(მიდის ბაღისკენ და თავისთვის) ნეტა ვიცოდე, რა
გრჯით!.. დიდი შეცდომა კი მომივიდა, რომ თავის
დროზე არ გავაგებინე თავის ვინაობა; მე სულ სხვა-
სა ფიქრობდი.. ეხლა როგორ უნდა გავუმეღაწო!..
(მიდას). დიდა შეცდომა მომივიდა...

მეშვიდე სანახაეი

ივანაკე, დათაკო და ნიკო (კარებში შესვლებთან).

დათაკო. (გადაკრულშია, ხელში მართახი უჭირავს) დიდ ბატონს
ვახლავართ ასის კაციო! (ქუდს უხდის).

სფირიდონ. (გზაში დაზარალებულს) მობძანდი, დავით! უკაცროდ,
რომ შენს წვეულებაზე ვერ დავესწარი... არ შე-
მეძლო.

დათაკო. იციო, ბიძია სფირიდონ! ძალიან მაწყენინეთ, ძალიან!
დავითიც, აღარ გაევილი იმათ სახლში-მეთქი, მაგ-
რამ მეზობლობას რა ვუყო! ხვალ კი თუ არ მობ-
ძანდით დედბუდიანათ, მთელ ქვეყანას დავანგრევ-
იმისთვის მოვედი...

სფირიდონ. ხვალ რაღა ამბავი გაქვთ?

- დათაკო.** ჩემი სიძე დიმიტრი მეწვია, ცოლშვილის წასაყვანად მოვიდა, და გამოთხოვების სადილს ვუკეთებ; მაგრამ ძალიან დროს კი გავატარებთ... ზეგ ქალაქში—ჭაიდა!
- დიმიტრი.** მოვალთ, მოვალთ. კაი ხანია, დიმიტრი არ მინახავს. მობრძანდით, ყმაწვილებო, სოფიოსთან, მეც ეხლავე მოვალ. (გადას).
დათაკო. (შორიდან ქუდს მოუსდის, სოფიოს.) დეიდას ვახლავარ! (მივა, ხელზე აკოცებს).
- სოფია.** მობრძანდი, დათაკო! კარგია, მოგვიგონე. ნიკო, დაბრძანდი!
- დათაკო.** მაშ ვინ უნდა მოვიგონო, თუ თქვენ არა? მოპატივე ვარ, მოპატივე! ხვალ უთუოდ უნდა მეწვივნეთ! ვქეიფობთ რაღა!
- სოფია.** დათაკო, ამ ქალს არ იცნობთ? ჩემი ნათესავია, დარია დაუდგრომელაძისა, ესეც თ. დათაკო მწყურაძე.
- დათაკო.** (სულს აძლევს) მაშ თქვენც უნდა მეწვივნეთ! მალხაზი სად არის, მალხაზი? ქეიფზედა ვარ, დეიდა...
- სოფია.** ოთახშია, შედი ნახე.
- დათაკო.** უნდა ვნახო, მაშ! (ბაღჩასკენ მიდის) ნიკო, ცოტა მოიცადე და გავსწიოთ შინისაკენ.
- ნიკო.** კარგი, კარგი, ნუ დაიგვიანებ.
- დათაკო.** (მიდის მღერით) „ღვინოს დავლეე, წყალს არა...
 შენ გაკოცებ, სხვას არა“... (გადას).
- სოფია.** უი, შენ, ჩემო თავო! ეს ყმაწვლი კი ვერ გაგაცანი!
- დარია.** (მედიდურად გვერდზე შესუდავს).
- სოფია.** ნიკო, გაიცანი, შვილო!
- ნიკო.** (ფეხზე ადგება).
- დარია.** (სოფიოს) თავიღია?
- სოფია.** არა.
- დარია.** (აზრუწვით.) მაშ ღვდლის შვილი იქნება ან დიაკვნისა; გლეხი, ვის ეკადრება! (ნიკოს ხელით) დაჯექი.

სოფია. ქალო! რა გლახი, განათლებული ყმაწვილია, უმაღლესს სასწავლებელში სწავლა-დამთავრებული.

დანია. არა, დედაც და თვალო, გლახმა თუნდა ოც და ათი უნივერსიტეტი გაათავოს, მაინც გლახია... „ძალი ისე არ დაწვება...“

სოფია. (შეაჩქარებს.) ქალო!.. უი, დამიდგა თვალი!

დანია. ჰო და რა? (ნაგას.) ვისი ნაკაცარი ხარ?

ნაგა. როგორ თუ ნაკაცარი?

დანია. ჰო, ბატონ-ყმობისას ვამბობ... ვისი ნაკამევი ხარ?

ნაგა. (მტკიცედ.) ჩემი მამა-პაპა ყოფილან ყმანი უსამართლოებისა, უმეცრებისა და მტარვალობისა; ხოლო მე ვარ შეილი თავისუფლებისა, სიმართლისა და მონა მეცნიერებისა და სწავლა-განათლებისა. გონების სიბნელის, უმეცრების ზეწყვდიადის შემუსვრას გვარი შეილობა არა სჭირია და ამიტომ თამამად ვკიდებ ამ საქმეს ხელს. (დაჯდება.)

დანია. (სოფიას.) რა გითხარი? ღორის კბენარი ფეხზე დაისვით, პირში გვლანძღავს, თქვენმა მზემ!

სოფია. არაფერსაც არ გვლანძღავს, მართალს გეტბნება. შენ უფრო არ შეურაცხვევ განათლებული ყმაწვილი!

დანია (გააჭკარებს). „განათლებული“! ნუ იცით, დედაც და თვალო, წარა-მარა ლაპარაკი და უადგილო ლიბერალობა! მაგისტანტებს ჩაძახებთ, და მერე ძალდადაც არ გვაგდებენ. (ზიზღით) ვილაც ჩემი ჰურის-მცხოვლის მაიას შეილი და „განათლებული“! რაც უნდა იყოს, ხომ მაიას შეილია? ჰა? „არ გათეთრდება ყორანი, რაც უნდა ხეხო ქვიშითაო“...

სოფია. აი, ჩემო კარგო, ეგ ანდაზა სწორედ ჩვენზე არის ნათქვამი და არა გლახებზე...

დანია (გაღვებით). ქა, ქა, ქა! ძალიან კი გიხდება და! აბა შენ რომ მაგას ამბობ, რა გავამტყუენო წუნკალო გლახის შეილი!... (ასმის დათაკას სიმძერს): „შავი ზღვის“

ნაპირას ჩვენი სახლები, ძველთაგან ძველია, არა ახლები“... (გამოჩნდება ბაღში.) „ბაღში ვარდები... გულში დარდები აღარ გექნება, გაიზარდები“...

სოფიო. (დაწიას დათიკოზე უჩვენებს.) აი, ესეც შენი თავადი-შვილი! ოც და ოთხი საათი ეგრე მღერის.

დათიკო (გზად მიდის, ნიკოს). ეეე! ზნაკომ! მივდივართ! (სოფიოს,) დედიდა, იცოდეთ, გელით, ნულარ გვალოდინებთ. (დაწიას.) თქვენცა, ბატონო!

ნიკო (თავს დაუგრჩავს). მშვიდობით ბრძანდებოდეთ! (გადას).

დათიკო (მიმაჯაღმ). „მამა მომიკვდა, დავრჩი ობლადა; დედა წავიდა პურის მცხოზლადა; ბაღში ვარდები...“ (გადას).

დაწიას. ყოველ დღე, რომ გპატიჟობენ, აქ რაღაც ამბავია, რაღაც უღვეთ გულში...

სოფიო. რა ამბავი უნდა იყოს, ახალი გაცნობილი მეზობლები არიან.

დაწიას. მარტო ეგ არ გახლავთ... მე ცოტა ნიშნობის სუნიც მომდის...

სოფიო. ეგრეც რომ იყოს, რა ურიგოა? ოლონდ მალხაზს მოეწონოს, მე ძალიან კმაყოფილი ვიქნები.

დაწიას. ახლა ეგრე საჩქარო რა გაქვთ? მე მეტუბნებოდით და...

სოფიო. ეგ სულ სხვაა; მხოლოდ მე ძალიან გამეხარდება, ომინიძის ქალი ჩემ სახლში შემოვიდეს.

დაწიას. რატომაც არა. მაშ მთელ ქონებასაც მალხაზს დაუშვებო?

სოფიო. მაშ ვისა, ქალო? ვის ეყვარება ღვიძლი შვილი ისე, როგორც ჩვენ მალხაზი გვიყვარს!.. არა, სფირიდონი თავის ძმისწულებსაც მისცემს რამეს, რადგანაც ხელმოკლედ არიან...

დაწიას. სხვა ნათესაობას?

სოფიო. რა ვქნა, ვისი რა მოვალეა, ჩემი ქმარი? ყველამ კარგად იცის, რომ მამა-პაპეული არა დარჩენია-რა, სუყველა თავის შეძენილია.

დაწია. ჰო, მაგრამ მგონია, რომ ნათესავეებზე უფრო უპრობა-
ნია, ვიდრე... უცხოზე.

სოფია. ეგ თითონ იციან, რა ჩენი საქმეა. (მაღსაზი).

მერვე სანახაი

ივინიე და მაღსაზ.

მაღსაზ. (შემოვა ქალაღდებით, მაღსე გაფითრებულად). მამა საღ
არის?

სოფია. მამა ბაღშია. იპოვე, შვილო, რაც გინდოღა?

მაღსაზ. (თავს აჩიღებს, რამ აღუღება არ შეამჩნიონ). რაც მინ-
დოღა, იმაზე მეტიც, ვიპოვე.

სოფია. (აღება). ქალო შევიღღთ სახლში, ამათ აქ საქმე აქვთ,
ღაღუშლით. (მიღის).

დაწია. შევიღღთ. (აღება და მიმაჯაღა). მე სფირიღონისა ძაღი-
ან მახლობელი ნათესაღი ვარ. როგორ? ქუჩაში ნა-
პოღნს გაღაულოცონ მთელი ქონება და ჩვენ კი
პირში ჩაღა გამოგეღვლონ! არა, ნურას უკაცრაღღ!
(შეღის სასღში).

მეღსრე სანახაი

მაღსაზ, მერე სფირიღღ.

მაღსაზ. (სტოღსე დაჭურის ქალაღღებს და რამღენიმე წამს გაშ-
ტრებულღა. მერე უბიღან ჰატარა ბარათს ამოიღებს და
დააკვირღებს). რა ვქნა, ეს რა უცნაური გამოცანაა!
რანაირად მეღეღა გული! (კითხულღბს). ეს ბაღში
კეთილშობიღია, კარგი დეღ-მამის შვილი. მონათ-
ლულია, ჰქვიღან აღექსანღრე. ვინც ამ ბაღშეს იპო-
ვით, შეიყვარღთ და მოუარღთ, ცრემლით გეღეღრე-

ბათ, გამწარებული, დედა. 18... წელს, ქრისტეშობის 22 არის დაბადებული“. (დაშტერებით) წლოვანება ჩემია!.. სახელი? დოკუმენტებში, ხომ მეც, ალექსანდრე მიწერია!.. აქ რაღაც საიდუმლოება არის! ამას გადავიწერ და ნამდვილს მამას ვაჩვენებ, რას ნიშნავს! (სახქაროდ გადაიწერს ყაჩანდაშით).

სფირიდონ. (მომავალი) ვერაფერი შვილი გამოდგა ჩვენი სალევწი მანქანა, ან არა და მოხმარება არ იციან ჩვენმა ბიჭებმა: ნახევარი ხორბალი ბზეს გადასდევს. რა ქენი, იბოვე?

მალხაზ. ვიბოვე. (აძლეკს ქაღალდებს).

სფირიდონ. ჰო, ეს არის. აქ სადღო თუმცა არაფერი არ არის, მაგრამ მაინც მოგვიხდება ქალაქში ჩასვლა, ნოტარიუსთან, სჯობს-საქმე გავასუფთავოთ...

მალხაზ. (გადაწრილ ბარათს ჯაბეში იღებს და ნამდვილი ხელში უჭირავს) მამაჩემო, ეს რაღაც უცნაური ბარათი ვიპოვე, რას ნიშნავს?

სფირიდონ. რა ბარათია, სად იყო? (ხელს უშეკრს).

მალხაზ (აძლეკს). პატარა პარკში, აი ამ დოკუმენტებთან ერთად.

სფირიდონ. (დახედავს ბარათს და შეშფოთდება). რად იცით, შვილო, წარა მარა, ქეჭა, ჩემი ქალაღდებისა! ათასი საიდუმლო ქალაღდები მაქვს... მე გითხარი, დოკუმენტები გადაარჩიე-მეთქი...

მალხაზ. (დაშტერებით უყურებს). ისე... შემხვდა ხელში...

სფირიდონ (გაიკვლის, იქით მწარედ). დასაბამიდან ქვეყნისა კაცი სულიერად და ხორციელად დამლუპველი დედა-კაცი იყო და არის! რა შესანახი იყო ეს ბარათი დოკუმენტებთან, ჩემს ცოლს რომ შეუნახავს!.. (გამობრუნდება, ცდილობს, რომ დამშვიდდეს). ეს ერთი ჩემი მეგობრის საიდუმლოა, ეჰ, რა ხარ სიყმაწვილევ! (ინახავს ბარათს).

მალხაზ. (დაბნეული). ჰო... დიალ... (დაშტერდება). მაგრამ რიცხვი ბარათისა... და სახელი...

სფერადან. (ზარს მოაჩივებს, მწერაღად) ჰო, რა რიცხვი? რა სახელი! რა გამოძიებაში შეხვედი? რა შენი საქმეა სხვისი საიღუმლო? (დადის).

მალხაზ. (მოჩნიაღად) რასაკვირველია, თუ სხვისი საიღუმლოა, რა ჩემი საქმეა!..

სფერადან. მაგ ქალღლებს თავი თავს მოუყარე და გადაიკითხე; მე სანამ წისქვილისკენ გავივლი. (იქით) რამე უნდა მოგეგვარო, რომ არ მიგვიხდეს... (მიდის) აჰ! რატომ დროზე არ ვაცოდინე!.. (მიდის ბედში).

მეათე სანახევი

მალხაზ, მერე დაჩაბ.

მალხაზ. (თვალს გაყოფებს მამას, დაჟდება სტოლთან და ქაღალდებს სინჯავს) ასოებს ვეღარ ვარჩევ, ეს რა მომდის! რალაც ფიქრები მიტრიალებენ თავში და რომ ვერ გამოვარკვიე, რა ფიქრებია! ვერ მიეუხვედრა მწადიან! ამ პაწაწინა ბარათმა რათ დამფანტა ესე!.. ღმერთო! თითქო რალაც განსაცდელს ვუახლოვდები! ან იქნება ვგიჟდები! რალაც კი მაწუხებს და არ ვიცი... (ჩაფიქრდება).

დაჩაბ. (გამოდის, აჯერსით) მუშაობ, გენაცვალოს დეიდა? (მხარზე ხელს დაადებს).

მალხაზ. (დაშტერდება) დიახ... ემუშაობ...

დაჩაბ. რატომ ეგრე ხარ, ხომ არა გტკივა-რა?

მალხაზ. (წამოადგება და დაშტერებით) არა!.. რაზე მატყობთ?! მე კარგადა ვარ...

დაჩაბ. (იქით) დროა გავუმელაენო! (იმას) რატომაც არ უნდა იყო კარგად: ფუფუნებაში აღზრდილი, კარგი გა-

ნათლებული, მდიდარი, მშვენიერი სასიძო... (წუწუ-
 ნათ) საბრალო შენი მშობლები...

მადლსა. როგორ თუ ჩემი მშობლები!?

დარბა. (კითხვით წამოხსნება) ჰო... არა... ისე... სხვა უნდა მეთქვა ..

მადლსა. (სკესი დაუჭკერს) სთქვით, სთქვით!

დარბა. სულ სხვა უნდა მეთქვა...

მადლსა. ვიცი, ყველაფერი ვიცი, მხოლოდ დაწვრილებით...

დარბა. ჰო, თუ იცი და... (აქვით) მეც ეს მინდოდა. (ამას) ჰო
 დაწვრილებით მეც ბევრი არაფერი ვიცი, მხოლოდ ..
 ჰო, ესენიც, რასაკვირველია, მშობლები არიან... ამათ
 ხელში ფუფუნებითა ხარ აღზრდილი... სულ ერთი
 კვირისა არ იყავი...

მადლსა. (შეშფაფავით) ერთი კვირისა?!

დარბა. ჰო, დიახ, როდესაც თოვლში გიპოვეთ... ხომ იცი ყველა?

მადლსა. (დაშტერდება, წინ სტენსზე მიიყვანს) ვიცი!.. ვიცი...
 როგორ იყო?

დარბა. საშინელი ზამთარი იყო... (წუწუნით) რაზე გაიყინებო-
 დი!.. თუმცა ძალიან თბილად კი იყავი შეხვეული...
 სფირიდონს გამოთხოვების ვახშამი ჰქონდა, სათათ-
 რეთში რომ გაამწესეს, იმის გამო. ვახშამზე ვისხე-
 დით, რომ ვიღამაც ისე დაგვირეკა ხარი, რომ კი-
 ნალამ ჩამოგლიჯა. გაცვივდნენ ბიჭები... საშინელი
 უკუმეთი იყო, და თოვლმა დაიწყა ბარდნა... ვერა-
 ვინ ვერა ჰნახეს და შემობრუნდნენ. რამდენიმე წამს
 არ გაუვლია, უფრო ძლიერ დარეკეს. გავიდნენ სან-
 თლებით, და კნავილი მოგსმათ: მოაჯირთან კაბე-
 ზე იღვევი თბილად შეკრული, მაგრამ თოვლი კი
 დაგდიოდა...

მადლსა. (გაშმაგებულად). მერე... მერე?

დარბა. მერე შემოაკიტანეთ სახლში, გავათბეთ და შოგიარეთ...
 და აი ეხლა ვაქვაცი ხარ (შნარსუდად) ლამაზი და
 მშვენიერი. ნახვამდის, გენაცვა; სალამომდის ვერ
 გნახავ, უნდა ნაცნობებს ჩამოეუთარო. (სკესს აძლევს,

აქათ.) მაშ წილს არ დამიდებთ ქონებაში, ის შე ვი-
ცი! (გადას).

მეთერთმეტე სანახაუი.

მაღხაზ, მეკე სფირადაან.

მაღხაზ. (დადხანს გაშტკრებული დგას. სასუს და საფუთქლებს
იშინჯავს ხელთ, ტანისამოსს იჭმუჭუნის). თოვლში
მიზოვნეს... გამათბეს და მომიარეს!.. მერე ვინა ვარ
მე?! (ხაფიჭრდება) ამისთანა თავზარი!.. მაშ ეს შშვე-
ნიერი, საყვარელი აღამიანები ჩემი დედ-მამა არ არის!
მაგათ მეტი დაბადებიდან ხომ არავინ არ მახსოვს!
(სასოწანკვეთილებით) ვაიმე, როგორ გამიცულდა სი-
ცოცხლე, ყმაწვილობის ოცნებანი! როგორ მარტო
დავრჩი ამ სოფლად!.. ვინა ვარ? რა ვარ? სადა ვარ?!
(დადას) რატომ აქამდის არა ვიცოდინ-რა! (დაშვიდ-
დება) როგორ ვიყავი ასე თვალეზ-ახეყული, რომ ჩემ
თავს და გარემობას არ დავაკვირდი! მაგრამ საიდან
რას მოვიფიქრებდი! გული, გონება რას მეუბნებო-
დნენ?! (გაშმაკებული დადას) როგორ თუ ესენი ჩემი
დედ-მამა არ არიან!! მე სხვა დედ-მამა არცა მყოლია
და არც მეყოლება! არც მინდა სხვა დედ-მამა, მე
ამით თავს ვერ დავანებებ, ამითთვის უნდა მოვკვდე!
(შედეგება) მგონია, შევიშალე, რეებს ვამბობ!.. ის ბა-
რათი? იმ დედაკაცის ლაპარაკი?! (დაფიჭრდება) თოვლ-
ში ნაპოვნი... (სფირადაან მოდას) მამაჩემო, შენი
ქირიმე, მიშველე რამე!

სფირადაან. (მოაჩქარება გატრებული) რა იყო, რა დაგემართა?
(მივა ახლას).

მაღხაზ. მამა! ვინა ვარ მე? ვისი შვილი ვარ?

სფირადაან. (აქათ) გაშწყრომი დაღმერთი! (ამას) ეს რაღა ამბა-
ვია! როგორ თუ ვინა ხარ?!

ძაღსაზ. მე ხომ თქვენი შვილი არა ვარ, თუმცა თქვენის მეტი დედ-მამა მე არ მინდა! (თკვლებს იწმენდს).

სფირიდონ. ევ რა უცნაური ლაპარაკია! დედსაც და მამასაც თვალთ უყურებ. რა ბავშვობაა ტირილი! ისიც შენ! როგორ გეკადრება! (აღეწისთ თავზე ჭკონის).

ძაღსაზ. (სულზე ჭკონის) მართალია, სიბავშვება, მაგრამ... მართა რომ დავრჩი ამ ქვეყნად! რომ არ ვიცი, ვინა ვარ, ვისი შვილი?

სფირიდონ. (იქით) ვინ გამომჭრა ყელი! შეიძლება, ბავშვი გამოიგეძდეს! ოცდა ექვსი წლის ამაგი დამეკარგოს! რატომ დროზე არ გავაგებინე თავისი ვინაობა!.. აჰ, აჰ, აჰ!.. დიდი შეცდომაა! (იმას) დამშვიდდი, ვაჟაკი ხარ! რეებს ამბობ? მე შენს ბედნიერებას შევხარი...

ძაღსაზ. მართალია, კეთილნო ხალხნო, უუძვირფასესნო, ჩემო მშობლებო, თქვე ანგელოზებო, თოვლში რომ არ ჩამახრჩეთ... (ტირის).

სფირიდონ. (თკვლებს იწმენდს) რა გინდა, შვილო, ჩემგან? ვინ რა გითხრა?

ძაღსაზ. ხომ არა ვარ თქვენი შვილი? დამშვიდებული ვარ, მითხარით.

სფირიდონ. (იქით). იმ დაწყევლილმა დედაკაცმა თუ უთხრა რამე! (იმას). რა ვქნა, რას ეძახი შვილს?! შენთვის ეცოცხლობთ, შენთვის გვიდგია სული, მთელი ჩვენი სიხარული და სიამოვნება შენა ხარ; თუ რამე გვაბადია, შენია; ოცდა ექვსი წელიწადი შენ შემოგხარით... სხვა, არ ვიცი, ღმერთმანი, შვილს რას ეძახი?...

ძაღსაზ. მე მამაცობა არ მაკლია, ამ ზარს ავიტან, მხოლოდ ნამდვილი მინდა ვიკოდე... ყველაფერი გავიგე...

სფირიდონ. (რომელიც შეწუხებული დადიოდა, შედგება.) ჩვენ თუ არა ვართ, მაშ ისინი არიან მშობლები, რომლებმაც კატის კნუტისავეით ქუჩაში გადავადგეს! უთუოდ უნდა ჩვენი ნაშობი იყო?! შენა ხარ ჩვენი სულიერი შვილი, და მგონია, ეს ბევრით უმაღლესია...

ძალხაზ. რატომ აქამდის არაფერი არ ვიცოდე?! რად ვიყავი უუბედნიერესი და უუბედურესი ჩემს ამხანაგებში...

სფიარადონ. (იქით.) ეს ყველა ჩემი ბრალია! (ამას.) ეხლაც უუბედნიერესი ხარ შენს ტოლებში. მომავალი მშვენიერი გილიმის. სწავლა-განათლება გაქვს, შეძლება, რომლითაც, როგორც შენ არა ერთხელ გითქვამს, ხელს მიაწვდენ შენს მოძმეებს... რითი არა ხარ ბედნიერი?! მალე ოჯახს მოეკიდები, ცოლს შეირთავ... რა ვქნა, გვწუნობ მე და სოფიოს, უკეთესი დედ-მამა კიდე გინდა?! შენი ნებაა! ნეტავი მე შემხვედროდა იმისთანა დედ-მამა, როგორც შენ და...

ძალხაზ. (ხელს მაგრად დაუჭერს და ხელზე ჭკოცნის.) არა, არა! ჩემი დედ-მამა თქვენა ხართ! ნამდვილი დედ-მამა თქვენის მეტი არავინ არ ვიცი და არცა მსურს ვიცოდე!.. მაგრამ მე... მე, ასე ბედნიერს, რათ დამატყდა მეხი?!

სფიარადონ. რა მეხი, რას ამბობ? ბედნიერი ხარ და მოიხმარე შენი ბედნიერება. (იქით.) იქნება მშობლების ხელში სულ უბედური ჰყოფილიყავი! ვინ იცის!..

ძალხაზი. თქვენ ღვთის ხალხი ხართ. თქვენით ბედნიერი ვარ, მაგრამ წარმოიდგინეთ, როგორ ბედნიერად ვრაცხდი ჩემს თავს, ჩემს საკუთარ ოჯახში, ჩემ საყვარელ მშობლებთან... და ეხლა კი ვხედავ, რომ ჩემზე უბედური არავინ არა ყოფილა ქვეყანაზე!..

სფიარადონ. (შეწუხებული.) მე შენი თავი არა მაქვს! დედა-შენმა ჩავაგონოს! (ჩქარა გადის ბაღისკენ).

მეთორმეტე სანახაი

ძალხაზ, მერე სოფიო.

ძალხაზ. (შაძახებს.) მამატიე, მამა! უუტკბილესო მამა! (ჩაფიქრდება.) რა ვქნა, როგორ უნდა მოვიწილო, რომ ამ ღვთისნიერი ხალხის ნაშობი არა ვარ!... (დადის.) განა არა, დიდ ფუფუნებაში და ალერსში (შეჩქრდება დაფიქრებით.) მშობლის სიტბოს

ვერა ვგრძნობდი! ეს რაღაც უცნაური გრძნობა აქვს-
 კაცს თან დაყოლილი. მეც ხომ შეხვეოდნენ, მეა-
 ლერსებოდნენ, გულში მიხუტებდნენ, მაგრამ სხვა-
 მშობლების ხვევნა-აღერსს რომ ვუყურებდი, სულ
 სხვანაირად შეჩვენებოდა; თითქო რაღაც უფრო მეტს
 გულის სითბოს ვგრძნობდი! პატარობიდანვე უნე-
 ბურად ყურს ვადევნებდი იმას, რომ თითქო ჩვენი
 მშობლიური—დედაშვილური ძლიერია არა გვანდა-
 სხვის აღერსს, და აი, დღეს ვხედავ, სამადლოდ მოვ-
 ლილ-გაზდილი ვარ ღვთისნიერი ხალხისაგან, მათ-
 გან სიკვდილს გადაჩენილი!.. რეებსა ვფიქრობდი,
 რა ოცნებანი მქონდა! როგორი იმედი მქონ-
 და ჩემის ქონებისა, რომ შევიძლებდი მოძმის დახმა-
 რებას! თურმე ყველა ეს ზმანება იყო! არამც თუ
 ქონებრივი და გვარეულობითი არა მაქვს-რა, ისიც
 კი არ ვიცი, ვინა ყოფილან ჩემი მშობლები. ღმერ-
 თო! როგორ შევათვისო და დავაფასო ეს ორი გა-
 რემოება: ვინ უარყო შვილობაზე და კატის კნუ-
 ტივით თოვლში გადამაგდო, და ვინ შემითვისა, მომი-
 რა, შემიყვარა და კაცი გამხადა! ნეტავი უფიცი და
 უგუნური ვყოფილიყავი, ესე არ დავიტანჯებოდი.
 ასე ცეცხლი არ მომეკრდებოდა! (ტირისის სმით)
 ჩემო საყვარელო მშობლებო! რისთვის გავიგე ეს
 გულშემხარავი ჩემი არა-რაობა! დეე, სიკვდილამდის
 მტკიცედ დარწმუნებული ვყოფილიყავი, რომ თქვენ-
 ნა ხართ, ჩემო საყვარლებო, ჩემი ღვიძლი მშობლე-
 ბი!.. (თქალებზე ხელს მიიფარებს).

ს.ა.ფა. (ბადიდან მოდის ჩქარა) შეილო! მალხაზ! რა დაგემართა?!

მ.ა.ხ. (ორივე ხელს გაუშვებს და დად შეწუხებული) უუმშვე-
 ნიერესო და უუტკბილესო დედავ! მაშ შენ ჩემი
 დედა არა ხარ?! (ქვითინით გულზე დაკაკნება).

ს.ა.ფა. (დადად შეწუხებული) ვაიმე, შეილო! ვინ რა გითხრა?!
 (თავზე მოხვევს ხელს, გულზე მიიკრავს და თმებზე
 დაკაკნება. ორივენი ქვითინებენ).

მეორე მონათხიზება

სტენა: დიმიტრის სახლი ქალაქში. რიგინად მოწყობილი (სახლ
 გემოვნებაზე) სასტუმრო ოთახი. კარები შუაზე და მარ-
 ცხნივ (სტენიდან). მარჯვნივ ფანჯარა.

ბირველი სანახავე

დიმიტრი და სფირიდონ. (სხედან. ფარდა ხისდება,
 ჰატარა ხანს სიჩუქა, მიზიკით ღაზარაკობენ).

- სფირიდონ.** ...ასე და ამგვარად. მაშ საქმე გათავებულია?
დიმიტრი. დიდი ხანია, გათავებულია. მხოლოდ თქვენზეა და-
 მოკიდებული, საროდოდ დაენიშნოთ ქორწილი....
სფირიდონ. რაღას დავიყოფნებთ... ეგ ადვილია, მხოლოდ...
 (უყომობს.) მხოლოდ ვალდებულად ვრაცხ ჩემს თავს,
 გაუწყოთ ერთი საქმე, რომელიც თქვენ უთუოდ უნ-
 და იცოდეთ, რომ შემდგომი მიტქმა-მოთქმა და სა-
 ყვედურები არ იყოს...
დიმიტრი. (ცნობის მოყვარეობით.) თქვენ რაღაც საიდუმლო
 გაქვთ სათქმელი?
სფირიდონ. დიად, სწორედ საიდუმლო.
დიმიტრი. მიბძანეთ, ბატონო! არა მგონია, ჩვენ საქმეს ხელი
 შეუშალთს!..
სფირიდონ. ეგ თქვენზე არის დამოკიდებული; მე კი ვალდე-
 ბული ვარ, ნამდვილი გამცნოთ ესლავე, ვიდრე სა-
 ქმე არ დაგვიმთავრებია.
დიმიტრი. დიდი მადლობელი ვიქმნები, თუ საიდუმლოს მან-
 დობთ!

სფარადღან. ეს აუცილებელია. (საჩუქე.) მალხაზი არ არის ჩემი ღვიძლი შვილი...

დამატრა. (განცვიფრებით.) როგორ თუ თქვენი შვილი არ არის?!

სფარადღან. დიად, ჩემი ღვიძლი შვილი არ არის, თუმცა ათასს შვილს მირჩვენია...

დამატრა. მაშ ვინ არის, ვისი შვილია?

სფარადღან. მოგახსენებთ. სამი წლის ჯვარ-დაწერილი ვიყავი, ჩემს სოფიოზე, რომ მთავრობამ წინადადება მომცა, წავსულიყავი სათათრეთისკენ სამსახურში. მეტად საპატიო ადგილი მომცეს. ღარიბი კაცი ვიყავი; მშობლებს ჩემთვის არა დაუტოვებიათ-რა, და მე, ხელმოკლეს დიდი იმედები მომეცა მომავალი სამსახურისა. დავთანხმდი წასვლაზე... და როგორ არ დავთანხმდებოდი, როდესაც ასე უეცრად წამწიეს სამსახურში და მატერიალურად უხვად დამაჯილდოვეს... მე ამას მოგახსენებთ 25—26 წლის საქმეს... გამოვუცხადე ჩემს კოლს და ნათესაობას. ყველამ ერთი ხმით განაცხადა, რომ კოლი ვერ გამომყვება „სათათრეთში“. მწარედ დავღონდი, კოლი ძალიან მიყვარდა, და მარტო, რომ წავსულიყავი, რა ეშმაკების მუშა ვიქმნებოდი, საყვარელი კოლი აქ დამეტოვებინა! არ წავსულიყავი კიდევ და, მთელ ჩემს მომავალს ვკარგავდი. რა მექნა?! ბევრი მუდარებისა და თათბირის შემდეგ გადაეწყვიტეთ: მარტო მე წავსულიყავი, სახლი მომეწყო, სამსახური და ადგილი გამეცნო და მერე მოვსულიყავი და ჩემი კოლი წამეყვანა. დავთანხმდი მეცა, მაგრამ რა დიანხმება იყო, როდესაც გული მწყდებოდა და გიჟივით არ ვიცოდი, რა მექნა!.. ამ გასაჭირ დროს გამომიჩნდა მხსნელი... ეს იყო პატარა მალხაზი.

დამატრა. (გაღვიძებით.) როგორ თუ მალხაზი? მერე იმას რა შეეძლო?

სფარადან. იმასაც მოგახსენებთ. მალხაზი გახდა ჩემი მხსნელი, და დღეს თუ მბადია რამე, იმის წყალობით...

დაშიტრა. მერე როგორ, ყმაწვილო?

სფარადან. გეტყვით. გადავწყვიტე წასვლა, უკან დახვევა აღარ შეიძლებოდა. ქრისტეშობის დღეები იყო. სუსხიანი ზამთარი, თოვლიანი ღამე. ვახშაშე რომ ვსხედვართ, ამ დროს ძლიერი ზარის რეკა მოგვესმა. ვავიდნენ ბიჭები, ნახეს, რომ კიბეზე ბავშვი ჩხავის, დაავლო ერთმა ხელი და სიხარულით შემოგვირბენინა: „ბატონო, სტუმარი გეწვიათო“. (გაიციანებს.) მივარდა ჩემი ცოლი, ამოდენა ხალხი, გახსნეს თბილი საბნები და მშვენიერი ბავშვი კი ამოიყვანეს...

დაშიტრა. (გაიციანათ.) დიდება შენდა, ღმერთო! მერე ის ბავშვი...

სფარადან. ის ბავშვი გახლდათ მალხაზი.

დაშიტრა. იქნება მართლა? სწორედ, რომ ძალიან საინტერესო ამბავია!..

სფარადან. ჩემი ცოლი სიხარულით კინალამ გადაირია. სამი წლის ჯვარ-დაწერილნი უშვილონი ვიყავით. იმ დამსვე გამომიცხადა ჩემმა ცოლმა, თუ ბავშვს წავიყვანთ, სიხარულით წამოვალ მეცაო, რადგანაც გულის გადასაყოლებელი და თავის გასართობი მეყოლებოა. მეორე დღესვე ვიშოვეთ კარგი ძიძა და გავუდექით გზას.

დაშიტრა. (მხარულად.) ბავშვიც წაიყვანეთ თანა, ჰა?

სფარადან. წაიყვანეთ, და ისე თქვენ იცოცხლეთ, როგორც სიამოვნებით და გულ-დამშვიდებით ჩვენა ვცხოვრობდით იქა 25 წელიწადი. ამგვარად ჩემი მალხაზი გახდა მიზეზი მთელი ჩემი ქონების შექმნისა... ეხლა თქვენა ჰხედავთ, რაც არის.

დაშიტრა. ღმერთმა, ყოველ ჩემს მოკეთეს ნუ ზოაკლოს მაგისტრანა შეილი!

სფირადონ. ეხლა თქვენ ყველაფერი იცით, ბატონო! მე ეს მოგახსენეთ, იმიტომ, რომ ბოლოს სამღურავი და ყვედრება არ გამოვიდეს.

დიმიტრი. რა ბძანებაა! სამღურავს ჩვენთან რა ხელი აქვს! (მსიარულად.) სწორედ კარგი ამბავია!

სფირადონ. ეგ არის ჩემი შვილიც და ყველაფერიც. როგორც გვარი მივეცი, აგრეთვე მთელი ჩემი სარჩოსაბადებელიც მაგისია... ასე და ამ გვარად. ეხლა თქვენ იცით, თუ ეს გარემოება ხელს არ შეუშლის ჩვენს მოყვრობას...

დიმიტრი. რა ბძანებაა, ყმაწვილო! ჩვენ თქვენ შვილად ვიცნობთ და სხვა არაფერი. ერიჰა! სად წავა, ჩვენი ახალგაზღობა რომ მოვიგონოთ! რამდენი ამბები ჩვენ ჩავვიდგნია ყმაწვილობაში! (ანჯღრეკს) ჰა, სფირიდონ?

სფირადონ. (დამიღვთ) ბევრი, ბევრი, შენმა გაზღამ!.. მხოლოდ არავეისთან კი არა გრჯოდეთ-რა. ვისთვის რა საქიროა!

დიმიტრი. აბა შენგან არ მიკვირს! ვის რა უნდა ვუთხრა?

სფირადონ. რა ვიცი... კნენია ევგენიას, მაგალითად...

დიმიტრი. რა ევგენიას საქმეა! ან როგორ ვეტყვი....

მეორე სანაუაგი

ივანიკე, ევგენია და ანნა (მარცხნივ შემოდის).

ევგენია. (მსიარულად, სფირადონს) ოჰ, ძვირფასო მძახლო, მობძანებულხართ? (სულს აძლევს).

სფირადონ. (მძიმედ თავს უკრავს) გიხებელით, ბატონო, ჩვენი ახალგაზღობის საქმეზე.

ევგენია. დიახ, დიახ! რაც მალე მოვიშორებთ თავიდან, ისა ხჯობიან. დაბძანდით, ბატონო! (დაჯდება).

დიმიტრი. ნება მიბოძეთ, ბატონო სფირილონ, წარმოგიდგინოთ ჩვენი სახლ-ოჯახის უხუცესი, ჩვენი მოურავი, ავანჩაიანი... ჩემი ძვირფასი ანა.

ანა. (თავს უგრძას) მშვილობა თქვენდა, ბატონო!

სფირილონ. ღმერთმა მშვილობა მოგცეთ; გიცოცხლოთ ესენი.

ანა. (აქით) რა ვაჟკაცო იყო! ამასაც სიბერე შეჰპარვია!

დიმიტრი. ეს არის აღმზრდელი კნფინა ევგენიასი და მისვე გამოჰყვა, ჩემი ევგენია რომ წამოიყვანე. კარგი ოჯახის და გვარის ქალია. პატარობიდანვე ამათ სახლშია გაზდილი, ევგენიას დედამის ხელში. ისე მოკრძალებით მშობლებთან როგორ ვიქნებოდით, როგორც ამასთანა ვარ. (დამიჯიბთ) თითქმის შეშინიან კიდევ. ქვეყანი დედაკაცია და სამაგალითო ღვთის-მოსავი. მთელი ჩვენი ოჯახი მაგის ხელშია, და ეგ რომ არა გეყვანდეს, მგონია (სატიჯიბთ), უმშვილით დავიხსოვებით!..

სფირილონ. დიდად სანუკარია ამისთანა ერთგული ადამიანის ყოლა ოჯახში. (ჩუმად განაგრძობენ ჯანჯანებას).

ანა. (თავისთვის) დიდება შენდა, მაცხოვარო! საიდან სად შეხვდება ადამიანი ადამიანს! ასე მგონია, გუშინ იყო მეთქი, მე ზე ჩვენმა დემეტრემ, იმ წყვილია ზე გაყინულ ღამეში, ჩემი აღექსანდრე, რომ მიფუგდეთ სფირილონს... ემაღლობ ჩემ უფალს, რომ ჩემი ვეფრება შეისმინა, და დღეს თვალით ვუყურებ, ჩემ ამაგდარს, მშვენიერ ვაჟკაცს... ღმერთმა ეს კეთილშობილიც დღეგრძელ ჰყოს, რომ ისე მამაშვილურად მოუარა და კაცი გამოიყვანა... მაგრამ არც ერთმა ამათგანმა რომ არ იცის, ვინ არის მალხაზი ან ვისი შვილია! მაგრამ როგორ რას ვიტყვი ან ვის გაეფებინებ ამ საქმეს, როდესაც ჩემ დიმიტრის და ევგენიას ამდენი შვილები და გასათხოვარი ქალები ჰყავთ: ხომ სახელი გაუტყდათ!.. თავი მოეჭრათ!..

- დამატკი. ანნა! ხომ იცი, ვინცა ბძანდება? (სფაჩადონზე).
- ანნა. (ეგგენას.) რა არისო?
- ეგგენა. (ყუჩში ჩასძასებს.) ხომ იცი, ვინცა ბძანდებაო, ბატონი სფირილონი?
- ანნა. ვიცი, როგორ არ ვიცი. ბევრით თქვენზე აღრე ვიცნობდი. მაშინ სულ ყმაწვილი იყო. ზემო ქართლში....
- სფაჩადონ. მართალი გახლავთ, ბატონო! იქ მე დეიდა მყვანდა და ხშირად ვიყავი ხოლმე იმასთან გიმნაზისტების დროს...
- დამატკი. (ცოლს.) ქალო! ელიკო სად არის, რატომ არ გამოვა?
- ეგგენა. ელიკო ქალაქში გიხლავთ, სავაჭრო აქვს; სანამ თქვენ მობძანდით, ყავა მიირთვით. (სფირადონს.)
- დამატკი. ეგ შეიძლება, და ყავასთან თუ საუზმესაც მოგვართმევთ, ის უფრო კარგი!...
- ეგგენა. დიდის სიამოვნებით. მობძანდით, ბატონებო!
- სფაჩადონ. (სთავაზობს.) ინებეთ, მიბძანდით, თქვენი ჭირიმეთ!
- დამატკი. მობძანდით, მობძანდით, ძველო მეგობარო და ახალო მოყვარევ! (წელზე სელს მოსკეპს; მიდან, კარბთან ერთმანეთს სთავაზობენ გზას. შედან მარცხნივ.)
- დამატკი. (გამობრუნდება და ანასს.) უბძანე, მარნიდან ძველი ღვინო ამოგვიტანონ.
- ანნა. ეხლავე, კარგია. (ყბეში გასადებს აჩხარუნებს, ამოადებს და შუა კაჩით გაკა.)

მესამე სანახაე

ნიკო და ელიკო — (შემოდან სავაჭროებით)

ელიკო. (ზაღტოს გახდის და შლიაზას მოხდას.) დაბძანდი, ნიკო! (კარბეში შეასელება.) სფირილონი ბძანებულა ჩვენთან.

ნაკო. ძალიან ხშირი სტუმარია თქვენი! (დაჟღავნა.)

ქლიკო. («დამუხა») ჰო, სამამამთილო გახლავით!

ნაკო. მე კი ღვეთრებს მიკარგავს ეგ სამამამთილო და თქვენი არ ვიცი...

ქლიკო. ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი მდგომარეობა. საზოგადოდ გათხოვებაზე სულ არ ვიფიქრებდი, მშობლების ხელ-მოკლეობა რომ არ მაიძულებდეს. გულგამოტეხით გეტყვით ყველაფერს...

ნაკო. დიდად გმადლობთ!

ქლიკო. არ გაეთხოვდე მშობლების ბარგი უნდა შევიქნე, რომლებსაც ჩემს გარდა სხვა შვილებიცა ჰყავთ საზრუნველი და აღსაზრდელი; გაეთხოვდე და თუ ჩემის გუნებისას არ შევეყრები, რაღა სიცოცხლე იქნება!.. ამასთანავე არც მოხერხდება ჩემი სამუდამოდ სახლში დარჩენა... ბავშური ფანტაზიაა თუ დაკვირვებით გამოკვლევა ჩემის მხრით, უნდა გითხრათ, რომ მე მინდა შრომა; მინდა მეუღლეობა იმისათვის, რომ ჩემ ქმარს ტვირთად არ აგეკიდო და ცხოვრებაში შუაგავიყუა: ჯაფა-შრომა, ბედნიერება-უბედურება, სიმდიდრე-სიღატაკე, ესე იგი, დავებმარო მას ზნეობრივ, ჰუმანიურის რჩევა-დარიგებით, და, როგორც შევიძლებ, მატერიალურადაც. ამ გვარია ჩემი პრინციპები...

ნაკო. აგრეც უნდა იყოს! მაინც დიდი ბედნიერი ვარ, რომ ეს მესმის ღღევანდელი ქართველი ქალისაგან. ეს მოვლენა ჩვენი ცხოვრების ცისარტყელად მიმაჩნია!..

ქლიკო. ცოტა მისწავლია თუ ბევრი, კურსი კარგად შევასრულე, და ამ მცირედის ცოდნით მინდა ვისარგებლო, რომ ვისთვისმე რამე კეთილი და სასარგებლო საქმე გავაკეთო. ეს არის ჩემი დედა აზრი. მეტად ჩამოვრჩით ქვეყანას, განათლების მხრივ, ქართველი ქალები!

ქვეყანის რომ ვუყურებ, თვალები მიბნელებს, შუ-
რით კი არა, ჩვენის დაუძღურების გამო.

ნაკო. შერთალს ამბობთ, ძალიან ნაკლებად ვხედავთ ჩვენს დრო-
ში ქართველ ქალებს!

ელაკო. ჰო და, ეხლა წარმოიდგინეთ ჩემი უკიდურესი მდგო-
მარეობა: ყველას ერთის ხმით ჩვენს ოჯახში სურთ,
ანნას გარდა, (დამიჯიოთ) არ ვიცი, ასე რად გესარჩ-
ლებათ თქვენ...

ნაკო. (დამიჯიოთ.) დიდი მეკობარი და მწყალობელია ჩემი.

ელაკო. ჰო... ყველას, ანნას გარდა, სურს მალხაზი შეეერთო.

ნაკო. ვიცი და ეგ მიხუთავს სულს! მალხაზი მდიდარია.

ელაკო. არა, ყმაწვილო, გარდა სიმდიდრისა, რომ არაფერი
საბუთი და მიზეზი მაქვს, რომ ის დავიწუნო! არა,
რა უნდა ესთქვა მიზეზად? მშვენიერი ახალგაზდა,
კარგი აღზრდულ-განათლებული ყმაწვილი, კეთილ-
სათნოიანი, უზადო პატროსანი, კარგის გვარისა.

ნაკო. შერთალს ამბობთ.

ელაკო. მაგრამ გულის სიღრმეში რომ ჩამოიხედოთ, მე მალხაზს
ქმრად არ ავირჩევ და, თუ ნებას მიბოძებთ, (დამი-
ჯიოთ.) თქვენ გარჩევთ იმას და აი რისთვის. მალხაზი
რომ შეეერთო, ქალბატონი უნდა გაფხდეს, ესე იგი
უსაქმური, ზარმაცი, კოპწია, ამპარტავენი... როგორც
ეხლა ვხედავთ ჩვენებურ ქალბატონებს. სხვა ნაირად
მოქცევა იმის სახლში არ შეიძლება, ამიტომ რომ
იმ თავიდანვე ოჯახი ასე აქეთ დაყენებული. ხშირად
მთელი ღამე. გინდა თუ არა, წინწალი; დღე თერმეტ-
თორმეტ საათამდის ძილი; რამდენიმე შოახლე; ერთმა
ფხვთ უნდა ჩაგაცვას, მეორემ ტანთ, მესამემ თა-
ვი უნდა დაგვარცხნოს; დღეში სამჯერ კაბები გა-
მოიცვალო და სხვანი და სხვანი. აბა მე ამეებს
როგორ ავიტან! და თუ ვერ ავიტან, იმ ოჯახში
ცხოვრებაც არ შემეძლება.

ნაკო. მტკიცე ქეშმარიტებაა!

ელაკო. პატარობიდანვე დღემდე ჩემი ზმანება იყო და არის: ქმარი თუ მეყოლება, განვითარებული, მხნე კაცო, მშრომელი, მუშაკი, რომელიც დილა აღრიან მიხედავს მამულს, თავის საქმეს დაადგება, ბიჭებს გაამხნევებს, თითონაც მათთან იმუშავებს. ამავე დროს შე მოვუყრი თავს ჩემი სოფლის გოგო ბიჭებს, ჩავუჯდები შუაში, ვასწავლი და ვემუსაფები. სწავლის შემდეგ ჩამოვლელი გლეხის ოჯახებს, ვანუგეშებ, დავარიგებ, ვავაშხნევებ, ავადმყოფებს მოვუვლი, წამლებით დავეხმარები ზ სხვანი. ამის შეძლება მაქვს და ყოველთვისაც მექნება. ეს არის ჩემი ოცნება, რომელიც უთუოდ უნდა განხორციელდეს, თუ ვიცოცხლდე. აბა, ამგვარი ცხოვრების ნებას ვინ მომცემს მალხაზის სახლში! ეს არის ჩემი აღსარება.

ნაკო. გმადლობთ, გმადლობთ მაგ აზრებისათვის! (სელზე ჭკონის) თქვენ ანგელოზი ხართ, დაჩაგრულ ხალხთათვის სანუგეშოდ მოვლენილი. გასწით წინ! შრომას ნუ შეუშინდებით! აუხილეთ გონების თვალი ჩვენს ქალებს! ოღონდ კი ყველა ჩვენგანმა გააკეთოს ის, რაც შეუძლიან, და მეტი ბედნიერება არ უნდა ჩვენს ქვეყანას და ხალხს!

მეოთხე სანახავი

ივანიკე, სფირადან და დამიკრა. (შემოდან.)

სფირადან (მხიარულად). ოჰ, ჩემო რძალო, სადა ბძანებულხარ? (ივანიკე სელს დაუჭერს.)

ელაკო. სავაჭროდ გახლდით.

სფირადან. ჰო, ჰო! მზადებაში ხარ, ჰა?

ელაკო. დიად... არა, ისე, რაღაც წერიმილი დამჭირდა...

დამატრი. ნიკო, გამარჯობა! სადა ხარ, კაცო? (სელს აძლევს.)
 სფირაძენ. (სელს აძლევს). კაცო, აღარც ჩვენსკენ გამოიარე,
 სად იყავი?

ნიკო. სოფელში ვახლდით. ახალი სამეურნეო იარაღი მომივი-
 და და ის წვილდე.

ელაკო. (ჩუმად ნიკოს.) ჯერ არ წახვიდე! (აიღებს ნაკაჭრს, ტა-
 ნისამოსს და გავს).

სფირაძენ. აბა, აბა! შენ იცი, როგორ გვასახელებ. (დაჟ-
 დება.)

დამატრი. დაჯექი, ნიკო! (დაჟდება) შენ და შენი მეურნეობა.
 მგონია, მეტი არა გახსოვს-რა!

ნიკო. მეტი რა უნდა მახსოვდეს, ეს არის ერთად-ერთი სახსა-
 რი ჩვენის ცხოვრებისა.

დამატრი. ჰო, რატომაც არა, ბევრია ეხლა მეურნეობის მიმდე-
 ვარი.

სფირაძენ. (სიგაძას უკიდებს). რა გამოვიდა, მომზადებულნი
 რომ არა ვართ!

ნიკო. როგორ, ბატონო?

სფირაძენ. სადა გყვავს განვითარებული მეურნეები?

ნიკო. ეგ თქვენზედ ვახლავთ დამოკიდებული: შეილებს ხომ
 ზრდით, ხარჯი გაქვთ? დაზარდეთ მეურნეები...

დამატრი. მაგისიც არა ვაიგება-რა. ზოგი რას გირჩევს და ზო-
 გი რას! ორი შეილი მყავს საზღვარ-გარედ და არ
 ვიცი, რა სწავლას ადგანან. დღეს რომ ერთსა გწერენ,
 ხვალ მეორე სწავლაზე გადადიან. რუსეთში კი დაა-
 მთაერეს სწავლა და ეხლა არ ვიცი, რასა სწავლო-
 ბენ.

ნიკო. მშვენიერი შეილები გყავთ, ბატონო, ძალიან კარგი ყმა-
 წვილები არიან. ვანო ხომ ექიმია და მიშა აგრონო-
 მის უმაღლესს კურსებზე არის. პარიჟში კარგა ხანს
 ვიყავით ერთად.

სფიანდონ. იცი, დიმიტრი, რა გითხრა. დღემდის ვერ გამოვარკვეით რა ჯურის სწავლა სჯობიან! რა გზას დავადგეთ ქართველები?

ნაკო. არამც თუ ჩვენ, ბატონო, დღემდის მთელ ევროპას ვერ გადაუწყვეტია, რა ჯურის სწავლა სჯობია: კლასიკური თუ რეალური... მაგრამ საიდან სად! (ღამილით.) ევროპა ძალიან შორს არის ჩვენგან!.. ღვთის წყალობა გაქვთ, რომ დიდი ბედნიერები ვიქმნებით, რომ დიდებული ექიმებიცა გვყვანდნენ, დიდებული ხეოთ-მოძღვრები, გამოჩენილი აგრონომები, მასწავლებლები, ბუნების-მეტყველნი და სხვანი, — ყველა ეს დიად კარგია, მაგრამ უწინარეს ყოვლისა, რომ გვცდია და გვშია?! აი რას უნდა მოეუნახოთ თავიდან ასაცილებელი ხერხი. დღეს ჩვენი მხსნელი მეურნეობა მგონია და არცა ვცდები, და სასურველია, მომავალი თაობაც ამ მიზანს მიჰყვეს. სხვა გზა არა ვვაქვს.

დამიტრი. (ჩაფიქრებული.) მეურნეობას, მიწის შემუშავებას, საზოგადოდ მიწად-მოქმედებას ფული უნდა. ჩვენ არა ვვაქვს ფული, ღარიბები ვართ!

ნაკო. (ცხარედ.) ღმერთი, რჯული, არ ვართ ღარიბები! ძალიან მდიდრები ვართ...

დამიტრი. (ხელს გაიქნებს.) მდიდრები ვართო! მაშ ბრძმები ვყოფილვართ, ვერა ეხედავთ?

სფიანდონ. შე დალოცვილო, აქამდის შეგვატყობინებდი, სად არის ჩვენი სიმდიდრე! (ჩაიციხებს.)

ნაკო. (ადგება, შტკინედ.) ბატონო, თქვენ ფულს ეძახით სიმდიდრეს. ფული სიმდიდრე არ გახლავთ! (სფიანდონს და დამიტრს ერთმანეთს გადასჯდაკენ.) დიად! ფულით სიმდიდრე საპნის ბურთსა ჰგავს, აი, პატარა ბავშვები რომ გაბერავენ ხოლმე: იბერება, იბერება, აღის მალლა და უცბად გასკდება. მერე რა

რჩება იქიდან? არაფერი. ესევე გახლავთ ფულის სიმ-
 დიდრეც. სიმდიდრე ჰქვიან მიწას, ნიადაგს, რომელ-
 ზედაც დგებარ და რომელსაც უნდა გაუფრთხილდე,
 რომ ფეხქვეშიდან არ გამოგეცალოს. აი ეს მიწა
 არის სიმდიდრე. და მიწა ჩვენ ჯერ-ჯერობით საკმა-
 ოდა გვაქვს.

სფარბაღან. ახა, ღმერთო ჩემო! ყმაწვილო-და, მიწის შემუშა-
 ვებას ფული არ უნდა?

ნაკა. უნდა.... ძალიან მცირე. მხოლოდ ძლიერი ცოდნა
 და სწავლა, რომელნიც იმავე მიწიდან ამოთხრიან
 ფულს.

დაპატრო. მაინც უფულოდ არა გაკეთდება-რა.

ნაკა. მართალია, მაგრამ ეს უფრო მართალია, რომ უცო-
 დინარობით ფულითაც ვერაფერი ვერ გაკეთდე-
 ბა. რამდენიც გინდათ, ფული მიეცით ჩვენ გლეხ-
 კაცს, ის მოიხმარებს ამ ფულს?! არა. მილიონიც
 რომ ჰქონდეს, ჩვენი გლეხკაცი მაინც გუთანში რვა
 უღელ ხარ-კამეჩს შეაბამს, ხუთ მეზრეს და გუთნის
 დედას იყოლიებს, ჯერის მიმტანი კიდევ სხვა იქნე-
 ბა. ასე რომ ყოველ დღე ჩვენებურ გუთანს უნდე-
 ბა რვა უღელი ხარ-კამეჩი და ამდენივე კაცი. მერე
 რას აკეთებს ამოდენა მუშა-კაცი და საქონელი? იმის
 მესამედს, რასაც გერმანელი გლეხი წყვილის ცხე-
 ნით ანუ უღელის ხარით ერთ დღეში გააკეთებს.

სფარბაღან. (საჩივრით) ორი ცხენი ძალიან კი დასძრავს ჩვე-
 ნებურ გუთანს!

ნაკა. მაინცა და მაინც რათა გგონიათ, ბატონო, რომ თუ არ
 ჩვენებური გუთნით მოხეული, სხვა მოსავალს ვერ
 მოიყვანს?

დაპატრო. ჩემო ძმავე! რას გამოადგება ჩვენ მიწაზე შენი ევ-
 როპიული ფირფიტა გუთანში! ერთ გავლაზე მიაშჩე-
 რევენ.

ნაკო. ბატონო! კლდე-ღრეს თუ შეებრძოლებით, რასაკვირველია, მიანჩხვრევენ; თორემ უცხო ქვეყნებში ბამბაკი არ ჰფენია! მიწა, ნიადაგი იქაც ისეთია, როგორც ჩვენში... იქნება კიდევ უარესიც.. მხოლოდ ცოდნა, მოხმარება უნდა იარაღს. ამას წინად ერთი ჩვენებური მემამულე შემომჩიოდა: „რამდენი გუთანი, სალენი და სანიავებელი მანქანა გამოვიწერე ევროპიდან, სულ ერთიანად მიმიტყვრიესო!“ ღმერთო ჩემო! გუთანი თავის თავად კი არ მოხნავს! იარაღი თავის თავს კი ვერ იხმარებს!.. აბა გამოიწერეთ ევროპიდან ცოდნა და სწავლა... დახელოვნებული ოსტატები, ვნახოთ მოიხმარებენ თუ არა!.. ღარიბები ვართო! რითი ვართ ღარიბები?! ჩვენში უმიწო გლეხიც არ მეგულდება, არამც თუ თავად-აზნაურობა!.. გერმანეთში გლეხს რომ ათი დღიური მიწა აქვს, მდიდარი ჰქვინან: სასმელიცა აქვს, საქმელიც, საქონელიც, ორ-სართულიანი სახლიც და კიდევ... რისთვის, საიდან? ცოდნა და შრომა! შრომა და ცოდნა! აი საიდან...

დაშატრა. ათი დღიური რომ აქვს, ერთ ალაგასა აქვს. მე ორი ათასი დღიურიცა მაქვს, მაგრამ რა გამოვიდა! ზოგი სად არის და ზოგი სად დაფანტული.

ნაკო. რაც უნდა დაფანტული იყოს, ერთ ალაგს ხომ გექნებათ ათი დღიური?

დაშატრა. ჰო, რატომ... ერთ ალაგს ათი კი არა და ხუთასი დღიურიცა მაქვს.

ნაკო. ავაშენოთ ღმერთმა! მერე მოხმარება არ უნდა?.. ღარიბები ვართო!

დაშატრა. აი, ბატონო, მოიხმარეთ! ინებეთ, ეივ გიშლით! სფარადან. (ფიქრებს) ჰო... რაზე ჩამოვარდა ეს ლმპარაკი?

ნაკო. იმაზე, ბატონო, რომ რა ჯურის სწავლა სჯობიაო.

სფირაძე. ჰო, დიახ, დიახ! სწავლის მიმართულებაზე... მე რე ყველა ხომ მიწას არ ჩავაკვდებით, ექიმობა, ვსთქვათ, ან სხვა მეცნიერება, რა ნაკლებია ამ შენ მეურნეობაზე ან ხუროთ მოძღვრობაზე?

ნაკა. ნაკლები კი არა, ბატონო, ყოველგვარი სწავლა საჭირო და სასარგებლოა, რაღა თქმა უნდა, მე მხოლოდ მოგახსენეთ, დღეს ჩვენთვის უსაქიროესი რომელიც არის. მშვიერი კუჭი ვერ იმუშავებს, ამისათვის საჭიროა, ჯერ მატერიალურად მოვეწყოთ, ფეხზე წამოვსდგეთ, წელში გავსწორდეთ, ეკონომიური მდგომარეობა გავიმჯობესოთ. თორემ რა გამოვიდა: დავძრწით, დავწანწალებთ უცხო ქვეყნებში მშვიერ-მწყურვალნი, უსაცმელონი. როგორ უნდა ისწავლოს საწყალმა მშვიერმა სტუდენტმა! ბევრ ნაკლებულობას ვიტანთ, ეს მითომ არაფერი, სწავლის ფულს რომ ვერ შევიტანთ, უნდა გამოგვრეკონ. წადი და იხეტიალე უცხო ქვეყანაში, უცნობ ხალხში...

სფირაძე. ეგ ნამდვილია, რომ ჩვენი ხელმოკლეობა ძალიან აფერხებს სწავლა-განათლებას ჩვენში.

დიმიტრი. მაგას რაღა თქმა უნდა.

ნაკა. წელან თქვენა ბრძანეთ, ექიმობა კარგიაო. კარგი ექიმობა რატომაც არ არის კარგი, მაგრამ იშვიათი კი გახლავთ, შეიძლება რიგიანი ექიმი გამოვიდეს სტუდენტი, თუ რომ თითო კურსს სამ წელიწადს მოანდომებს! თორემ ჩვენ ხუთ წელიწადში ხუთივე კურსს გავიბრუნთ და გამოვცვივდებით, „ნასწავლი ექიმები“, სალი ხალხის დასახოცად.

სფირაძე. (სცდით) კაი ნუგეშია, თქვენმა მზემ!

დიმიტრი. მართალს ამბობს ეგ კაცი.

ნაკა. პირველად, ბატონო, საექიმო ფაკულტეტზე შევედი. პირველი წელი კარგად გავატარე, გადავედი მეორე კურსზე. იმას არ მოგახსენებთ, რომ მე, ეს ლარიბი-

კაცი, წიგნებმა გადამიტანეს, — აბა ვინ მომცემდა იმ-
დენ ფულს, რომ საჭირო წიგნები შემეძინა, და ის
საჭირო წიგნები უთვალავია, თუ გინდა, ზედმიწევ-
ნით შეისწავლო საგანი... ამხანაგები მიმართავდნენ
ხელს. ეს იქით იყოს, ისეთი დაწყვეტილი ძნელია
მეორე კურსი, რომ მთელი უნივერსიტეტის დრო
მართა ამ კურსს რომ მოანდომოს სტუდენტმა, მაინც
არა გამოდის-რა; ვერაფერს ვასწრობთ. ვუყურე, ვუ-
ყურე და ვსთქვი: დაწესებულს დროში ისე ვერ შე-
ვისწავლი საგანს, რომ საღი ხალხი არ გავწყვიტო-
მეთქი, ავდექი და სააგრონომო სასწავლებელში გა-
დავედი.

სფარადან. (სარწმინდით) დიდი მადლობელი გახლავარა, რომ
ამდენი ხალხი სიკვდილს გადაგვარჩინე, თორემ ექი-
მი რომ ყოფილიყავი, როგორც შენ ამბობ, შენი
მტერი, რომ შენს ნაცნობებს მუხრს გავვლებდი!..

დამატრი. (სიწილით) პანტასავით დაგეფანტავდა!..

ჩაკა. მართალი ეს გახლავთ და რა ვქნა...

ელეკა. (კარებს შემოაღებს) ბატონო ნიკო! ყავა გაგიცივდათ.

ჩაკა. (ელეკას) უკაცრაოდ, ბატონო, გიხსლებათ. (ამათ) რაც
მოგახსენეთ, ჩემი საკუთარი აზრი გახლავთ. (შეღის
მარცხნავ).

დამატრი. ბევრს საფუძვლიან რამეს კი ამბობს ეს ყმაწვილი.

სფარადან. ბევრს. თავსაც გაიტანს, მარჯვე ბიჭია. (წამოადგება)
ესეც ესე. რაც გვინდოდა, ყველაფერი მოვილაპარა-
კეთ. მე რაღა მოვიცადო, მივხედავ სახლს, პასუხს
შევატყობინებ.

დამატრი. დიახ — კარგი. როგორც გითხარი, მე დიდი მომზა-
დება არ მინდა, როცა გნებავთ, ქარწილი გადავი-
ხადოთ.

სფარადან. ჩემო დიმიტრი, მგონია, რაც აღრე იქნება, ისა
სჯობიან...

დიმიტრი. თუ გინდა, ხვალვე.

სფირიდან. ჰო, სჯობიან, საქმის გარემოება ხომ იცი...

დიმიტრი. მაგაზე შენც სუ და მეც სუ!.. ეგ საქმე ხელის შემშლელი არ არის...

სფირიდან. (ხელს აძლევს) მაშ ნახვამდის. მალხაზს გამოვეზანნი უკანასკნელად მოილაპარაკონ.

დიმიტრი. ძალიან კარგი. მაგრამ რას გეთხოვები, მეც გამოვივლი, ჰატარა საქმე მეცა მაქვს. (აიღებს ქუძს).

სფირიდან. მობძანდი. (გადახს).

მეხუთე სანახაეი

ელეკო და ნიკო (გამოდან ღამარაკით).

ნიკო. თქვენი მშობლების ლაპარაკიდან ცხადადა სჩანს, რომ თუ არ მალხაზი, მათ სხვა სასიძო არ უნდათ (სინხნულათ) რა ვქნა, ძალით არაფერი არ შეიძლება, და ოღონდ ბედნიერი იყავი, ყველაფერს დაეთმობ, ჩემ ბედნიერებას შემოგწირავ...

ელეკო. ეხლა შენა სთქვი, ძალით არაფერი არ შეიძლებაო; მერე მე აღარაეინ მკითხავს? რა უსუსური ბავშვი მე მნახეს, რომ ჩემი ბედ-იღბალი ბურთივით ათამაშონ!

ნიკო. წელან კიდევ შენ გამოსთქვი საფუძვლიანი აზრი, რომ არაფერი საბუთი არა გაქვს, მალხაზს უარი უთხრა ცოლობაზე. მართლა და რა უნდა სთქვა? რითი უნდა დაიწუნო? მეტადრე როდესაც მე შემადარებენ იმას. სწავლით და კაცობით თუ ჩემზე მეტი არა, ნაკლები არ არის. და რაც შეეხება მატერიალურ მდგომარეობას, ის კაცი დიდი შემძლებელია, და მე კი ხელმოკლე მუშა კაცი. აი ეს თვითმცნობელობა სასტიკად მტუქსავს მე, რომ მეტოქობას ვუწევ მალ-

ხაზს. ან შენ, ან შენმა მშობლებმა რა უპირატე-
სობა უნდა მომცეთ მე წინაშე მალხაზისა?! ამას
ვგრძნობ და ესა მკლავს...

ელეკო. მე ჩემი აზრი გითხარი. მე არ მინდა ისეთი ცხოვრე-
ბა, როგორც მალხაზის სახლში მექნება. მე არ მინ-
და ქალბატონობა! ცხოვრებაში საბრძოლველად
მომზადებული ვარ, და მინდა, კოტაოდენი კვალი
მაინც დავაჩნო ქართველი ქალის უაზრო და უქმ
ცხოვრებაში.

ნიკო. ღმერთმა გისმინოს. ჩემი ბედი განგებაზე არის დამოკი-
ლებული და შენი ხასიათის სიძლიერეზე. ნახვამდის.
(სულზე ჭკოცნის).

ელეკო. (სულს აძლევს) საღამოზე უთუოდ შემოიარე.

ნიკო. უთუოდ. (მიდის, კარებში მალხაზს შესჯდება).

მეექვსე სანახაეი

ივანიკე და მალხაზ.

მალხაზ. (კარებში) ნიკო, გამარჯობა! კაცო, რომ აღარ შემოიარე
ჩვენკენ, რა მინდაო?

ნიკო. არა მცალოდა... (მიდის.)

მალხაზ. უთუოდ შემოიარე. არ დაგავიწყდეს, რომ შაფერი ხარ.

ნიკო (მიმაჯაღი). კარგი, კარგი.

მალხაზ. ელიკო, როგორა ხარ? (სულზე ჭკოცნის.)

ელეკო. გახლავართ. (იქით) ჯერ კიდევ ვინ იცის, ვინ ვისი შა-
ფერი იქნება! (მიიწვევს). დაჯექით! (თვითონ მარჯ-
ხნივ დივანზე დაჯდება).

მალხაზ. (დაჯდება და სულს იფშენუტს). მე საჭიროდ მიმაჩნია,
უკანასკნელად მოვილაპარაკოთ...

ელეკო. რაზედ? სთქვით, რაშია საქმე?

მალხაზ. მეტადრე ეხლა, როდესაც იმისთანა მდგომარეობაში ვარ ჩაყენებული, რომ სულის სიმშვიდე აუცილებელია ჩემთვის...

ელეკა. მე თითქმის არაფერი არ მესმის!

მალხაზ. ჩემი საიდუმლო უნდა გაუწყოთ. ეს უკანასკნელი განდობა იქნება ჩვენ შორის... ჩვენები კიდევ ემზადებიან საქორწილოდ და ჩვენ კი...

ელეკა. ვის საქორწილოდ?

მალხაზ. როგორ თუ ვის საქორწილოდ? ჩვენ საქორწილოდ!..

ელეკა. (გაკვირვებული) როგორ ჩვენ... მე თქვენთვის სიტყვა არ მომიცია!..

მალხაზ (დაფანტული). სიტყვა... რა სიტყვა! ყველა ისე გვიყურებს, ვინც ხედავს ჩვენს დამოკიდებულებას...

ელეკა. მე დიდის სიამოვნებით მიგიღებდი ხოლმე სახლში, როგორც სასიამოვნო ყმაწვილს კაცს, გვალერსებოდი, დიდოდ მომწონდით, მაგრამ მაგაზე კი არ მიფიქრია, და მგონია არც სიტყვა მომიცია.

მალხაზ. (აღგება) მე გათავებული მგონია საქმე, როგორც ჩვენებიცა და თქვენებიც დარწმუნებულნი არიან... მართალია, ოფიციალურად არ მითხოვია თქვენთვის ხელი. მე მხოლოდ მარტო იმისათვის მოვედი, რომ მეამბნა ჩემი აღსარება; ამას ზნეობა მოითხოვს, და, თუ საქიროდ ხედავთ, ოფიციალურად გთხოვთ ხელსა! გთხოვთ, გახდეთ ჩემი ცოლი!

ელეკა (აღგება, აღკვას). დიდად მომწონხართ, პატივს გცემთ, თითქმის... მიყვარხართ კიდევ, მაგრამ გულგამოტეხით უნდა გითხრათ, რომ არ შემიძლიან თქვენი მეუღლეობა...

მალხაზ. (გაფითრებული). როგორ! ამ სასოებასაც მისპობთ მე, მარტოდ დატოვებულს კაცს?! არა, თქვენ ამას არ იზამთ! თქვენ უნდა შეიქმნეთ ჩემი მფარველი ანგელოზი! თქვენ უნდა მომანიჭოთ სულის სიმშვიდე,

მისი მყუდროება! მხოლოდ თქვენ შეგიძლიანთ სულით დაუძლიურებულ-დაჩაგრულთა შეელა...

ქლაკო. (აბანაკის ძალა არ ესმის) აღრევაც ბევრჯელ მითქვამს და ეხლაც ეამბობ, რომ ჩვენს აღზრდა-მდგომარეობაში არაფერი საერთო არ არის. თქვენ, დარწმუნებული ვარ, თვენს უნებურად ბატონად ხართ აღზრდილი. ამ სენის მოშლა ძალიან ძნელია! მე უიდეოდ ცხოვრება არ შემიძლიან. მსურს, ვიყო მუშა, საზოგადო—საქვეყნო მუშა, და ქმარიც ამგვარივე მინდა მუქთა-მქამლობას, უზრუნველობას, ფუჭად დროს გატარებას მე ვერ მოვეწყობი. არა მსურს, ჩემის ქმრისათვის სათამაშო ვიყო, როგორც ტიკინი ბავშვისათვის. (აღქრსათ.) აბა წარმოიდგინე, ძვირფასო მალხაზ, შენი მშობლები... აი, სულ უბრალო მაგალითს გეტყვი,—რომ დამინახონ, დილა აღრიან კრუხ-წიწილას ნაკმაზს ვუყრი, ან და ჩავმჯდარვარ დაკონკილ-დაძონძილ გლეხის გოგო-ბიჭებში და გულ-მხურვალედ ვეალერსები და ვესაუბრები,—რას იტყვიან? ეს ხომ იმათთვის თავის მოჭრა იქმნება, ჩემთვის კი ნეტარება. აბა როგორ შევთანხმობთ ეს ორი უკიდურესი გარემოება? ეს სულ უბრალო მაგალითი მოვიყვანე, და რამდენი ბევრად სერიოზულია... ერთის სიტყვით, რაც არ მოხერხდება, არ მოხდება. შენ ამაყად გაზდილი, დედის ერთა, მდიდარი, გვარიშვილი...

მალხაზ. (არაფე სელებს დაუჭერს, აღელებუჯა) არაფერი, არაფერი! ძვირფასო, საყვარელო ელიკო, მე არაფერი არა ვარ! გებრალეობდე, მარტო ვარ ამ ქვეყანაზე! არავინ და არაფერი არ მბაღია! ყოველი შენი საყვარელი გლეხის შვილი გაცილებით ბედნიერია და მაღლა სდგას ჩემზე!.. შემიბრალე, მხოლოდ შენა ხარ ჩემი მფარველი ანგელოზი, სათნოიანი; ნუ მიმიყვან დალუბამდე. (სელებზე ჭეფნას.) სრულიად

მარტო ვარ ამ ქვეყანად, შენი სიყვარულის მეტი არა მამადია-რა! გვედრები, ჩემო ანგელოზო, ხელი მომაშველო, სულით მაშერალს, დავრდომილს, უბატრონოს... (თვალებს იწმენდს).

ქლიაკო. (რომელიც დიდად გაკვირებული უსმენდა). არაფერი არ მესმის! როგორ! შენ, მალხაზ, დავრდომილი, უბატრონო?! (აღვრისით) იქნება შეუძლოთა ხარ, მითხარი, მალხაზ! (ხელებს დაუჭკნის) რა ექნა, რა გემართება... მგონია, ცუდათა ხარ!..

მალხაზ. (სიყვარულით შესტკეპის) გგონია შევიშალო? (ღიმილით) არა, ჯერ არა, ნუ შეგეშინდება, ჩემო ძვირფასო! მაგრამ, მგონია, შორს კი არა ვარ შეშლაზე, შენა სიყვარული რომ არ მაკავებდეს!.. ოჰ, ნეტავ მართლმ შევიშლებოდე, და მას კიდევ სიკვდილი მალე მოჰყვეს, თუ რომ ჩემს გულს სამოთხის შუქს არ მოჰფენს შენი სიყვარული!

ქლიაკო. (გაშტერებული, იქით). რა ექნა, ვერა გამიგია-რა!.. (იმას) ყველაფერი გულ-ახსნით გითხარი, ჩემო მალხაზ, და ან შენ ნაძალადევი შეუღლება რად გინდა? ღმერთმა ხომ იცის, არაფრით არ გწუნობ, მხოლოდ ჩვენი მიმართულება...

მალხაზ. (გაწყვეტიანებს) არა, არა! (სასტიკად) გულ-წრფელი არა ხარ! ტყუილ მიზეზებს ეძებ!.. შენ გითხრეს ჩემი ვინაობა, ანუ უკეთ ვთქვათ, ჩემი არარაობა და თავიდან მიცილებ!.. წინად თანახმა იყავი ჩემს ცოლობაზე, ყველამ, შინაურმა და გარეულმა, იცის ეს... (გედრებით) ელიკო! ძვირფასო ელიკო! მე ვარ ის მუშაკი, მამულისშვილი, გამრჯე, როგორსაც შენ ეძებ! ცოდნა—სწავლა მაქვს, მსურს ჩემის ნაშრომით ვიცხოვრო, სხვებსაც დავეხმარო; დღეიდანვე ვიწყებ ამ ქვეყნიურ ბრძოლას, მუქთი არაფერი არ მინდა. შენთან ერთად დიდებულად ვიცხოვრებ, იშე-

დი მაქვს... დაივიწყე, რაც ჩემზე გავიგე! მარტო მე არა ვარ მაგალითი ამ გახრწნილ ქვეყანაში!
 ელიკო. შენმა გაზდამ, კარგის მეტი მე შენზე არაფერი არ გამოგონია!

მალხაზ. ჩემზე არაფერი გაგიგონია?!

ელიკო. (გაკვირვებულად) ვისი რა თქმა მინდა, როდესაც მე თვითონ ძალიან კარგად ვიცი შენი სწავლა-განათლება, შენი ვინაობა, შენი გვარიშვილობა...

მალხაზ. (მწარედ) რა ვინაობა, რა გვარიშვილობა, როდესაც არც ერთი არა მაქვს!..

ელიკო. (გაოცებით) როგორ?

მალხაზ. რასაცა მხედავ, ესა ვარ: არც ვინაობა, არც გვარიშვილობა, არც ნათესაეობა, არაფერი არ მამაღია!... სრულიად მარტო ვარ ამ ქვეყანაზე...

ელიკო. (გული ამოუჯდება) რას ამბობ, მალხაზ?!

მალხაზ. არც დედ-მამა მყავს, არც ნათესაობა... რალაც მეტად ვარ ქვეყანაზედ გაჩენილი!..

ელიკო. როგორ! მაშ ვინ არიან სფირილონ და სოფიო?! (შით შით კანკალებს.)

მალხაზ. კეთილი და ღვთისნიერი ხალხი, რომელთაც კატის კნუტივით თოვლში გადაგდებული მიზოვნეს, შემართარეს, მომიარეს და კაცი გამომიყვანეს... მაგრამ რა კაცი! რა ვარ!.. (თვალებს აწმუნდა) მეც დიდი ხანი არ არის, რაც გავიგე ესა.

ელიკო. (ტირლი მოსდის) იქნება შეცდომაა რამე? რატომ აქამდის არავინ არაფერი არ იცოდა?!

მალხაზ. რა შეცდომაა, თვითონ ყველაფერი მიამბეს... ვის რა ეცოდინება ჩემზე, როდესაც ერთი კვირისა წამიყვანეს ერეენისკენ, სათათრეთში და, ვიდრე უნივერსიტეტში კურსი არ დავასრულე, აქაურებს თვალთ არავის არ ვუნახივარ; ამიტომ ყველას სფირილონისა და

სოფიოს ღვიძლი შვილი ვგონივარ. ეს ცხადია, რომ ასე უნდა ჰგონებთ. „მაგრამ“ ჩემდა საუბედუროდ, ეხლახან შევიტყე ნამდვილი, მოულოდნელად (უბიდან ზარათს იღებს და აძლეჯს) აი, ეს ბარათიც, თურმე გულზე მეკერა, როცა მიპოვნეს.

ელაკო. (ტირლით გამოართმეკს) ღმერთო! რა უბედური ყოფილა! (მისუსტებული სკამზე დაეშვება, ზარათს თვალს გადააულებს და მოჰყვება ქვითანს).

მალხაზ. აბა ეხლა დაფიქრდი, რა არსება ვარ! ხომ ყველას აქვს ნება ქუჩაში დამიძახონ: ოხერი, უპატრონო, ბუში, სხვის ხელში შემაცქერალი, სამადლოდ თავშეფარებული! აბა რა ვარ, ერთი მითხარი? ჩიტებსაც ხომ ჰყავთ მშობლები, რომლებიც მათ ზრდიან; შენს პატარა ფინიას „უუუუსაც“ ხომ ჰყავდა დედა, რომელიც მას ძუძუს აწოვებდა ბუნებისაგან დაწესებულ დრომდის... მე?! მე კაცი მქვიან და რა ვარ?!..

ელაკო. (ქვითანით). ღეთის გულისთვის, მაკმარე, ჩემო საბრალო მალხაზ! (ორივე ტირიან, ეგგენაა შემოდის).

მეშვიდე სანახაუი

ივინიკე და ეგგენა.

ეგგენა. (შემოდის, კარებიდანვე) აქა ყოფილხართ! მე კი მეგონა ბაღჩაში არიან მეთქი.

მალხაზ. (დამშვიდებული) აქ გახლავართ! (ელაკოს) დედას ნურათერს ნუ ეტყვი!

ელაკო. (დამშვიდდება) თქმა არ მინდა! (ზარათს ჯიბეში ინახავს).

ეგგენა. (მხიარულად) რას იტყვით ამ მთისას და იმ ბარისას? (დაჯდება დივანზე, ქარკის კრიალსასანს ათამაშებს).

მალხაზ. (ღმილით) კარგს ბევრს ვერათერს ვერ მოგახსენებთ.

მგბენაბ. ელიკო, შეილო! შენ როგორღაც ვერა ხარ ფერზედ, რა ამბავია?

ქლიკო. ცოტა არ შემძლიან. ბევრი ვიარე და დავიღალე.

მგბენაბ. შედი, წამოწეკ, შეილო! არა უშავს-რა, გაგიკლის.

ქლიკო. არაფერია. (მარჯვენა მხარეს გადაჯა სტოლთან).

მგბენაბ. მალხაზ, შეილო, შენც რაღაც აღელვება გეტყობა. (ღამილათ). მესმის თქვენი მდგომარეობა... ღიაპარაკი ხომ არაფერი არ მოგივიდათ შენ და ელიკოს? უმაგისოღაც არ შეიძლება. უთუოდ მომავალ ცხოვრებაზე მუსაიფობდით. უფრო კარგი. სჯობს, ენლავე უთხრათ ერთმანეთს გულის პასუხი, რომ შემდეგში საყვედურები არ იყოს... იცოდეთ, რომ ამ გვარი ღიაპარაკი უკანასკნელია თქვენთვის. ესეც იცოდეთ, ძალას არავინ არ გატანთ, და თქვენზე არის დამოკიდებული თქვენი ბედ-იღბალი. ჩემი ნატურა კი ის არის, რომ თქვენ ორივე ჩემი შვილები იყოთ... რა გქნათ, ბედი ამ გვარია...

ქლიკო. არა, დედა, თქვენ უბრალოდ გულის ნუ იტებთ, ჩვენ ერთმანეთის უმადურნი არა ვართ, პირიქით...

მგბენაბ. ღმერთმა ინებოს! ღმერთმა ნუე გამაგონოს თქვენი უთანხმოება.

მალხაზ. (ღამილათ) განა ელიკოს პატრიანი რისიმე მომდურავი იქნება? არა, დედა! ჩვენ ორივე სულ სხვა, არა, სასურველ მოვლენამ აგვალეღკა: ჩვენ ვლაპარაკობდით ჩვენს დაცემაზე, ჩვენს ზნეობრივ განრწინლობაზე...

მგბენაბ. ვერაფერი საგანი ამოგირჩევიათ საბაასოდ!

მალხაზ. უუპირველესი. ხალხის არსებობის უმთავრესი ქიხრა-კი ზნეობის სიმტკიცეა. ამ თვისებით ქართველს ყოველთვის უამაყნია და ათასი საუკუნოებით შეუნახავს თავისი არსებობა; დღეს კი, ჩვენდა სავალალოდ...

სწრაფად გვესპობა ეს დიადი ჭეშმარიტი ძალა თვით-
 არსებობისა.

ეგბენა. ეგ სენი, ჩემო ძვირფასო, მარტო ჩვენ ხალხს არა
 სჭირს... მთელი ქვეყანა მოადებულია...

მაღხაზ. (გაწვეკტიანებს) მთელ ქვეყანასთან რა საქმე მაქვს,
 როდესაც ჩემს ხალხსა ვხედავ ასე დაცემულს! გარდა
 ამისა, უცხო ხალხისთვის, შეიძლება, ეს შეჩვეული
 ჭირი იყოს, ჩვენთვის კი მოულოდნელი და უეცარია,
 როგორც უცბად აფეთქებული გადამდები სენი.. (მწარე ღიმილით) როგორ გაბედვით და ამაყად
 ვლაპარაკობდი ხოლმე უცხოელებთან ჩვენი დედებ-
 ბის და დების უმანკობაზე, ჩვენი ქალების მაღალ
 ზნეობაზე; რა ცხარე ბასით და ტურფა მაგალითე-
 ბით ვუმტკიცებდი მათ სულის სიდიადეს და უმანკო
 სინიდისს..

ეგბენა. ძალიან კარგი გინებებია, შენმა გაზდამ!..

მაღხაზ. და ეხლა კი, როდესაც გონების თვალთ დავაკვირდი
 ამ ჩვენ დამლუბველ და დამცემელ მოვლენას, სრუ-
 ლიად გამიტყდა გული და მომესპო გამობრუნების
 იმედი. დღეს ჩვენა ვართ დაცემულნი, ზნე-განაწინი-
 ლები, რომელთაც ადამიანური, კაცობრიული გრძნო-
 ბა გამოუბრუნებლად შეგვიცვლია პირუტყველ გრძნო-
 ბაზე...

ეგბენა. ეგ მეტი მოგდის, შვილო! ათასში ერთი რა მაგალით-
 თია? ისიც, ვინ იცის...

მაღხაზ. (ცხარედ). ჩვენდა საუბედუროდ, ათასში მხოლოდ ერ-
 თა კარგი მაგალითი!.. ამას დღეს ყველა ჩვენის
 თვალთ ვხედავთ! (ღელავს). ძვირფასო ელიკო! ბა-
 ტარა ხანს მარტო დაგვტოვე. (ელეკა გადის). ამ უკა-
 ნასკნელ წელიწადს იძულებული ვიყავი დავკვირვე-
 ბოდი ჩვენს ზნეობრივ მხარეს და რა ვნახე: ათასო-
 ბით უკანონო სიყვარული, უკანონო და საურცხო

კავშირი, უკანონო შვილები და ძალის ლეკვებით ქუჩაში ვადაყრილი ბავშვები!.. მერე სად? ჩვენში!..

კობეაზ. (გულს ეფერება) მეტად აზვიადებ, შვილო, მალხაზ!.. (ღელავს).

მალხაზ. (შთაგონებით). კატას რომ კნუტებს გადაუყრიან ან ძალს ლეკვებს, საბრალო მშობლები, საცოდავად შეწუხებულნი, დაჭრწიან გამალებულნი, რომ თავისი ნაშობი იპოვნონ და სადმე მიაფარონ უგულო ადამიანის თვალიდან!.. ჩვენ კი ადამიანები გვქვიან! რა დედა უნდა იყოს ის მშობელი, რომელიც ძალზე და კატაზე დაბლა სდგას და თავის ნაშობს გულგრილად თოვლში გადააგდებს?!

კობეაზ. (შეწუხებული). ზოგი იმ მშობლის გულშიაც ჩაიხედე, შვილო, რა მდგომარეობაშია და რა ცეცხლი ეკიდება!..

მალხაზ. (აღლკებული). ამ შემთხვევაში არავითარი თავის-მართლება არ შეიძლება!.. უგულო მშობელმა გადამაგდო მე თოვლში, თავის სიყვარულის, ანუ უკეთა ვსთქვა, გარყვნილების ნაყოფი. თუ თოვლში არ ამოვიხრჩე და ძალებმა ან ღორებმა არ შემქამეს, ეს ხომ ჩემი ბედი იყო, რადგანაც კეთილმა ხალხმა მიპოვა და სამადლოდ შემათარა. ეხლა, ამ ხანში, შეიძლება, დედა-ჩემი, იქნება ცოცხალია, შემხვდეს სადმე, ანუ სადმე ოჯახში გამაცნონ, — ამისთანა ქალებს ხომ ღებულობენ ჩვენში ყველა რიგიან ოჯახში, როგორც თვითონ ეძახიან ურიგო ოჯახებს, — და ისიც შესაძლებელია, რომ დედა-ჩემმა, როგორც იმისთანა დედა-კაცმა, რომელმაც თავისი ნაშობი ღორებს მიუგდო, — ორ-აზროვანის თვალით შემომხედოს, აშიყობა დამიწყოს და მეც ამიყოლიოს!.. (მრისხნად). მერე ეს რა იქნება?! ვინ გამოსთქვამს ამ ცეცხლს! (კანკალებს).

კვტენია. (გული მისდის). საშინელებაა! დამშვიდდი, შვილო, რეებს ამბობ?!
 მალხაზ. (ტირილით). როგორ რას ვამბობ?! როგორ დავმშვიდდე?! ყველა ამას ჩემს თავზე ვამბობ! აგერ 26 წლის კაცი ვარ და მშობლები არ ვიცი—მე უპატრონომ, ქუჩაში ნაპოვნმა...

კვტენია. (მწარედ შეჭკივლებს). უი! გული!!. (მიესვენება დივანზე).

ელიკა. (გამოკარდება). რა იყო?!

მალხაზ. ჩქარა წყალი!

ელიკა. (წყალს გამოიტანს). დედა!

მალხაზ. დედა! (წყალს პირთან მიუტანს. აქეთ-იქით დაუჩქებენ და აბრუნებენ). დედა! დედა!

ა. წაგარედი

ფ ა რ დ ა.

(დასასრული შემდეგ ნომერში)

„ვეფხისტყაოსნის“ ყალბი აღმწერები

LXXXI V*)

ტარიელ და აკლანდიელ უდაბნო დასტოვეს და მუღღაზანზარს მოვიდნენ, რომ აქედან ფრიდონის დახმარებით ქაჯეთს გაღაშქრებულნი იყვნენ. გმირებსა იმ დამეს ფრიდონისას გამოისვენეს და მეორე დღეს მასშინძელმა სტუმრებს (გვ. 310—311) —

1380. უთხრა თუ: «ესე სიტყვაა ავისა მასშინძელისა, ჰგავს, მოსწყენოდეს სტუმრობა თქვენ ბრძნისა, ვითა ხელისა, მაგრა აწყოვნა არ ვარა, წასვლა სჯობს გზისა გრძელისა, თუ ქაჯნი მოგვესწრებიან, საეჭვი არს სიძნელისა.

1381. დიდთა რას ვაქნევთ ლაშქართა, კარგნი გვინდა და ცოტანი, სამასი კაცი გვეყოფის წავიდეთ მართ მეოტანი; ჩვენ ქაჯეთს ქაჯთა მეომრად დავაგნეთ. ხმალთა კოტანი, მას აღრე ვპოვებთ, ვისიცა მოგვეკლავს ალვის ამოტანი.

1382. ქაჯეთს ერთხელ კვლავ ვყოფილვარ, ჰნახეთ, თქვენცა გემყოფლენით კლდეა, გარეშემო მტერი ვერა მოადგების; [გრების; თუ ილუმალ არ შეუვალთ, ცხადად შებმა არ ვგების, — მით ლაშქარი არად გვინდა, რაზმი მალევით ვერ მოგვეყვების».

როგორც ვეკლას სიტყვას მოკმის გმირებს წარმოთქმულია, ეს ფრიდონის სიტყვაც საუცხოვრო ნიმუშის რუსთაველისეული მტკვრ-მეტყველობისა: აზრი და სტილი ნათელი, მსჯელობა სადი და განიერი, მსჯელობის ჯაჭვის თვალნი ერთი-მეორეზე მჭიდროდ დაკავშირებულნი და ერთი-მეორისაგან წარმომდგარნი ლოდიკის წი-

*) იხ. „მომამბე“ № VIII, 1900 წ.

სისაებრ, ფრიდონ ბინიანად სჯის და თავისს მსჯელობას კონკრეტულს ფაქტებსზე ამყარებს, და ყველა მისი ფაქტი-საბუთი მხატვრულად და ცნობილად არის გამოსახული, თუმცა ენა სრულიად მარტივია.

ფრიდონ ბოდუის იხდის თავის სტუმრებთან, რომ წასვლას აწყვეს, მაგრამ ახლა სტუმრობის დრო არ არის: სავალი გზა გრძელია და თუ ქაჯნი (ე. ი. ქაჯნი-გრძნეულნი) მოესწრებიან, საშიშია გამარჯვება არ გაუძნეოდეთ. ქაჯნიც რომ არ მოესწრნონ, მათის ციხის აღება მანც ძნელია. ფრიდონ ყოფილ ქაჯეთს და უნახავს მათი სიმაგრე, ტარიელ და აკთანდილიც ნახევენ და დარწმუნდებიან, რომ ციხე ძნელი საომარია: გარშემო კლდეა შეუვალი, გვირნი იდუმალ უნდა შევიდნენ, თორემ ცხადად, შირდაშირ ციხის აღება შეუძლებელია; ამიტომაც ლაშქარი კერძს უშეკლავს, კერ დამალება და მათს განზრახვას გამოაცხადებს.

ასეთია ფრიდონის სიტყვა მე-1380 და 1382 ხანებში გამოთქმული და ამ ბინიანსა და დალაგებულს მსჯელობაში ჩაეხარა მე-1381 ხანს თავისის წარა-მარა უბედობით, უსამსო ტრახანობით და სიცრუით და ყველაფერი შეშალა, ამასთანავე ფრიდონის ლაშქრობის უღანიც სრულიად შეიცვალა.

დღითა რას ვაქნებთ ლაშქართა, კარგნი გვინდა და ცოტანია, თამამად იძახის ვითამც ფრიდონ, მაგრამ მისი ქაჩაფუტობა იქვე, შემდეგს ხანაშივე, გამოხლდება. სანამ ფრიდონ მე-1382 ხანაში დასაკენიდას ლაშქარი არად გვინდათ, თავისს მეგობრებს ჯერ ქაჯეთის ციხის სტრატეგიულს ვითარებას აუხსნის, მერე ციხის აღების ტაქტიკურს უღანს წარუდგენს და ბოლოს ამ საბუთებსზე დაამყარებს თავისს დასკვნას ლაშქრის გამოუყენლობის შესახებ. მე-1381 ხანაში კი ფრიდონ არავითარს საბუთს არც წინ წარუდგენს და არც შემდეგ დასძენს და ისე იძახის: დიდი ლაშქარი არ გვინდა, «სამსია კაცი გვეყოფისთ». რატომ, რა მიზეზია?—ციხის ასაღებად მიდიან და დიდი ლაშქარი არ გვინდა!... ასეთი უსაფუძვლო სიტყვა რომ ცხრიელი ტრახანობა და თავუდობა.

მე-1382 ხანაში რუსთაველი ფრიდონს ათქმევინებს: ლაშქარი არად გვინდა, რაზემი მალვით ვერ მოგვეუბნისთა, როდესაც კი

გმირნი ქაჯეთს გაელაშქრებინ, ჰოეტი გვაუწყებს, სჷმასსა ცხენო-
სანსა წაიტანდეს, გმირთა დარსაჲ (ს. 1383). პირველის შესე-
დვით, აქ ფრიდონის სიტუება თითქო საქმეს არ ეთანსებაჲ და,
საგონებულა, მე-1381 ხანის დამწერის განზრახვაც ის იყო, რომ
რუსთაველის ვითამც შეცდომა როგორმე გაესწორებინა, ამიტომაც
შედეგსე ცდილობს მე-1382 ხანში ნათქვამს ფრიდონის სიტუებას
ცოტა რამ მოაკლას, ვითამც ფრიდონს მართლჲ კი არ უნდა სულ
ულაშქრად წავიდეს, მხოლოდ დიდის ლაშქრის წაყვანა არ მიანდა
საჭიროდჲ, — სჷმასი კაციც კმარა. ასე რომ არც მწკადა დაწკას,
არც შამფური.

ნამდვილ მე-1382 და 1383 ხანებს შორის არაფერი წინააღ-
მდეგობა არ არის, და თუ ფრიდონმა თავისს სიტუებაში სჷმასის
კაცის წაყვანა არ ასსენა, კგ რუსთაველის შეცდომად არ უნდა ჩაი-
თვალს. ნუ დავაიწყებთ, რომ ქაჯეთის ციხეს ათი ათასი მეცი-
ხოვნი იცაეს. თვით ფრიდონის თქმით, ციხე — ყოუღვნით კლდეჲ,
გარეშემო მტერი ვერა მოადგებინა, თუ იდუმალ არ შეკადნენ, მისი
აღება პირდაპირ შეუძლებულია. მერე გმირნი რომ მიკლენ იგივე
ფრიდონ ასე გვისახავს ციხეს (გვ. 313):

1387. ....ჩვენ ცოტანი ვართ, ქალაქი დიდთავან საომარიჲ,
პირის-პირ ომი არ ძალ-გვაქვს, არ ჟამი საყვებარიჲ,
ათას წელ ვერსით შევუვალთ, თუ ზედ დავვიხშან კარიჲ.

რომ უნდოდეს კიდევ ქაჯებთან ზირის-პირ ომი, ფრიდონს
კგ არ ძალუძს, რადგან სამაგეროდ ლაშქარი არ უვის. არბეთისა
და ინდოეთის დიდ ხელმწიფეებსაკით ლაშქარ-მრაველი, უმიანია
როდია, რომ გარსკვლავთა ურცხვია სჷმანი მოჭკრიფოს, როგორც
ტარიელ ხატეთის საომრად, ან ლთხმორი ათასი ცხენოსანი
ურუნუკლად ათხაროს თავისს მეგობარს, როგორც მეფე რუს-
ტკან ტარიელს ინდოეთის ტახტის დასაპერობლად, — ურადინ პატარა
ქყუნის მეფეჲ. ფრიდონმა იცის ქაჯეთის ვითარება და დაიღამც
შეუძლიან გამოიანგაჩიშის ჭყავს თუ არა საკმა ლაშქარი იმ დიდთა-
გან საომარის ქალაქისა ასაღებად; და თუ გადასწყვიტა, რომ
კესადად შეება არ ეგებას, რასაკვირვულია, იმითომ, რომ ქაჯეთის

ცინის გარს შემომტყეული და იერიშის მიმტანი ლაშქარი არა-
 ჭყავს. ფრიდონის რჩევანი ლაშქარის დიდ-მატარაობა კი არ იყო,
 არამედ ცინის შირის-შირი ომი, ან იღუმელ შესკლას; და რაგი შეზარ-
 ვა არნია, ცხადია, ლაშქარიც არ დასტორდებოდა. სამასი ცხენოსანი
 «გომირთა დარია», რომელთაც გომირნი მეგობარნი თან წაიყვანენ,
 «ცოტა» ლაშქარდაც არ ჩაითვლება, «რაზმი» რაღაა, რომელიც
 მალეით ვერ მიჭყვება,—ეკ ამაღას, მეფეთ მსლებელი მგზავრობაში;
 იგივე სამასი კარგი მოყმენი ქველანია (ს. 423. გვ. 93), რომ-
 ლებიითაც ტარიელმა სატაგელები შეიტყუა.

მე-1381 ხანის დამწერს მხალად, ის რომ ეთქვას, სამასი
 კაცი გვეუფოსოა, რასაკვირველია, ზოეტის აზრს შეასრულებდა;
 მაგრამ მელექსე მაგის თქმას არ დასჯერდა და ფრიდონს უშეკრი
 კვებნა დაწყებინა, ამის გამო შირკეფს ლექსს სხვა მნიშვნელობა და
 ფერი დაედო და რაც რუსთაველის შეცდომის გასასწორებლად ჩაუ-
 მატა თითონვე ჩაიფუშა: მელექსის ნათქვამით გამოდის, ვითომც
 ფრიდონ სამასის კაცით ქაჯეთის ცინის შირის-შირი აღებას ჭლამის.

რაგი ყაღბის-მქნელმა ფრიდონს ათქმევინა, სამასი კაცი გვეუ-
 ფოსოა და მით ვითამც რუსთაველის შეცდომა გასწორა, სათქმელი
 გამკლავა, ხანის დასრულებამდე კი ჯერ შორს არის.—რა ჭქმნას,
 თუ შემთხვევის შესაფერის ებედობით არ შეაკოს? ფრიდონს «დეკ
 მიუჩნის წინ სამარკა და რადგან მეომარი უნდა გუფლოვნობდეს,
 რადისღა იგუფლოვნოს გომრმა, თუ არ ესლას? და ფრიდონიც გუფლო-
 ნობს: ერთი ხომ დაიკვებნა, დიდთა რას კაქნევთ ლაშქართათა»;
 ახლა აწვეეს თავისს მეგობრებს: წყაიდეთ მართ მეოტანიოა. მაგრამ
 ასეთი წვევა ორკვინად მეტია: ჯერ ერთი, რომ ფრიდონმა უკვე
 სთქვას, აწ უოგნა არ კარგა, წასკლას სჯობს გვისა გრძელისა, და
 მეტე—საკითხავია—ვინ უნდა აჩქარებდეს წასკლას: ტარიელ, რა-
 მელსაც სატრფოა ჭყავს ქაჯეთით დასახსნელი, თუ ფრიდონ, რომე-
 ლიც მხალად ტარიელის მეშველია? ან იქნება ავთანდილ ფრიდო-
 ნის მასშინძლობამ ისე დაატებო, რომ მოყერის საქმეზე გუფო
 აინრჟავა და ახლა ამას აწვევენ წასკლას?

ეს ჩანებულელი წვევა და ტრახახობის კილო, რომლითაც მგზა-
 ვებულთა მე-1381 ხანა, უნებლიეთ მაგონებს ამ გვარსავე კვებნას

ზოთანოიღას წარმოთქმულს, აძას წინად რომ გამოკოკოღაოთ. მაშინ ზოთანდიღ კუბნებოდა ტაროელს (კვ. 303):

1345. ვითა გემართებს გაზარება, პირველ აგერ გავიზარნეთ, მერმე შევსხდეთ, გავემართნეთ, ქაჯეთისკენ თავნი ვარნეთ, ხმაღნი ჩვენნი ვიწინამძღვრნეთ, მათნი ზურგი დავიყარნეთ, უჭირველად შემოვიქცეთ, იგი მძორთა დავაგვანეთ.

მე-1345 და 1381 ხანა ისე ჭკოანან ერთმანერთს შინარსითა და კიღოთი, რომ უგჭკეღია ერთის შეღექსის შეთხზულნი უნდა იყვნენ.

ფრიდღონიღ ზოთანდიღსავით იქადას ქაჯებს მუსრი გავღოღს: «ჩვენ ქაჯეთს ქაჯთა მეომრად დავაგნეთ ხმაღთა კოტანი!» თქვენცა დიღ გრძნობთ, მკითხველო, რომ აქ რაღაც დამუჭრებაა, მაგრამ სანქმე აზრას გამოკოკოღავს. «ქაჯეთს ქაჯთა» ტაგტოღოღობა იქით იყოღს, და ქაჯებს მეომრად დავაგოთ ხმაღის ტარიოღ,—რას ნიშნავს? თუ არ მეომრად სსვაფრიოვ რაგოღრ უნდა დავაგონ ხმაღი ქაჯებს? რაღა ხმაღის ტარი დავაგოთოღ და არა ხმაღის შირი?—განა ქაჯები ისეთი ჩათღასებია არიან, რომ ფრიდღონ ხმაღის ტარიოთაც სუღს გაავღბინებს?

საუბედუროდ, ჩვენ საუღცხოგო კომენტატორი თეიმურაზ ზა-ტონიშვიდი არას გვეუბნება ამ ლექსის შესახებ, დ. ჩუბინაშვიდი კი ასე განმარტებს: «დავაგნეთ, ავაგეთ, ე. ი. ხმაღები ავაგეთ სე-ტარსაო». «დაგება» აგება არ არის, მაგრამ ერთი და იგოკეც რომ იყოღს, ასეთი განმარტება ლექსის აზრს მაინც კერ ანათღებს. შირ-იქით, განმარტებას რომ მივდიოთ, უღცნაური აზრი რომ გამოკავ: ვითომც გმირნი ქაჯეთაშიღის უტაროღ ხმაღით იღღიან და, რა ქა-ჯეთს მივღენ, მაშინ—ღა ავაგებ ხმაღებს სეტარსაო... მგონია, ლექსს მაგღენი წკაღება არ უნდა, მეღექსეს ფრიდღონისათვის უნდა ეთქმე-ვინებინა, რომ ქაჯებს ხმაღით ამოვწვევტოთ, «კოტანი» კი აქ მხო-ღოდ ლექსის კიდურისათვის არის მიკერებულეი. მაგრამ ასეღაც გა-სუფოთავებულეი ლექსი რუსთავეღის ნათქვამს ეწინააღმღგება. მე-1380 და 1382 ხანებში ფრიდღონი თამამად კი არ უქადის ქაჯებს ამოვწვევტოთ,—ეგ თავის დროზე მოკვა, მინამ კი საფიქრებულეი ისა

აქვს, რომ ჭაჭუბმა არ მიასწრონ, რომ «მალვით» მივიდნენ და ციხეში «იდუმალ» შევიდნენ. ამ ძნელს საქმეში სიფრთხილედ და მოხერხებლად საჭიროა და არა წინასწარ გამარჯვების კვებნა.

როგორც მე-1345 ხანაში ავთანდილის ჭადილი, — «ეუჭირველად შემოვიქცეთო», — გვრვე უდროოა და წინდაუხედავი ახლა ფრიდონის კვებნა: «მას ადრე ვბოკებთ, ვისიცა მოგვკლავს ალვის ამტანია». დიდ «ადრე» კვებებს, თუ ჭაჭუბმა არ მიასწრეს და თუ მალვით მისვლა და ციხეში შეხარვა არ უგრძნეს. ადრე კი მოხერხდება უველა კვა?

ერთის სიტყვით, როგორც მე-1345 ხანაში ავთანდილ ტარიელს ამხნეკებდა, ახლაც მე-1381 ხანაში ფრიდონ ანუგეშებს და აქვსებს თითქო ეჭვინას და გაუბედავს ინდოთ შეფეს: შენ ფიქრი ნუ გაქვსო, არც დიდი ლაშქარი დაგვჭირდებაო, სულ სამსიკაციც კმარა, მალე წავიდეთ, ჭაჭუბი ამოვწუფითო და შენს საუყარელსაც ადრე ვიბოკითო.

შინაარსისა და გილას სიღრუეს დაერთვის სტილის საგანგებო უტკანობა, რომელიც კვლავ გვიმტკიცებს მე-1381 ხანის სიყალბეს. მელექსემ, მისდა თავის სატყხად, აიჩნია ძნელი რითმა: «ოტანია, რომელსაც ვერა სძლია და მის გამო იძულებული გახდა თითო ლექსში ბარე ერთი სისულელე ეთქვა და ენა დაემანინჯებინა.

ზირველ ლექსში ყალბის-მქნელი ლოლიკის წინააღმდეგ ამბობს: ლაშქარნი გარგნი გვინდა და ცოტანია. თუ სამიხად დიდი ლაშქარი ან არ არის, ან არ გამოდგება, მაშინ ცოტა ლაშქარს დასჯერდება, მაგრამ კარგია, რადგან ლაშქარის სიკეთემ თავისი სიმცირე უნდა დაჭთაროს, თორემ კაი ლაშქარის სიკეთეს მისი სიმცირე ვერ შეაკნებს. ყალბის-მქნელმა რითმის გულისათვის უგულმა მოაბრუნა ფრანა და უგუნური გახადა.

მეორე ლექსში იმავე მიზეზის გამო მელექსე სწერს: «წავიდეთ მართ მეოტანია. თეიმურაზ ბატონიშვილი (მეოტას) ასე განმარტებს: «მელტოლვარე, გაქცეული, — ამას ნიშნავს, კაცი რომ შინათვის გაიქცეს და თავისის თავის მოარჩენისათვის რაც შეეძლოს ფიცხლად მიბრუნდეს». ცხადია, რომ ასეთი შედარება ფრიდონის და მის მეგობრების გალაშქრებას არ შეეფერება, რადგან

გმირნი სამრად მიდიან და არა ბრძოლის კელიდან ილტვიან. ეტ-
უობა, კომენდატორმაც იგრძნო, რომ ასეთი განმარტება ვერ გა-
მოდგება და კვლავ დასძინს: „მეოტანი—ნადირთა უგანა სიფიცხით
მდეგუნელია“. დ. ჩუბინაშვილი კი გადაჭრით ამტკიცებს, ვითარც
მეოტანი მათნებულები ან გამჭტეველები ჟარისა არიანო. ესრედ,
კომენდატორების თქმით, „მეოტა“ გაჭტეველიც არის და გამჭტე-
ველიც. მაგრამ ვერც სიტყვის ორბირი ახსნა შეკლის ლექსს: მეო-
ტანია გამჭტეველებადც რომ ჩაითვალეს, ფრიდონის და მის მეგობ-
რების გაღაჭტება მანც ჟარის მათნებულთა სიარულს არა ჭკავს.
ფრიდონმა გადასწყვიტა ქაჯეთს „მალვითა“ მისუფიფო და გმირნიც
სახამ ზღვით მიდიოდნენ, „იარეს დღისით და ღამით რებულთა“,
როდესაც კი ზღვა გაიარეს (გვ. 311),

1884....ფრიდონ სთქვა: „ვანლავეთ არეთა ჩვენ, ქაჯეთს მიახლე-
აქათგან ღამით სვლა გვინდა, მით არას გამელაფნებულთა“. [ბულთა,

1885. ამა ფრიდონის თათბირსა სამნივე ერთგან ჰზმიდიან,
რა გაუთენდის, დადვიან და ღამით ფიცხლად ვლიდიან...

ასე არს გაჭტეველი მიდის და არც „ჟარის გამჭტეველი“, არა-
მედ ვინც მტერს მიეზარება.

მესამე ლექსში უაზროდ მიბმულს „გოტანზე“ უკვე მოკახსენე
მკითხველს და ახლა უგანასკნელის ლექსის შეკნიერებით დაკრტებთ.
სამს წინა ლექსის კიდურში—ცოტანი, მეოტანი, გოტანი—მასვილი
„ო“-ს აზის და ამ ლექსთა წყობას შეჩვეული ყური აუცილებლად
მოითხრეს, რომ უგანასკნელის ლექსის კიდური ასე წარმოითქმას:
„აღვისა მოტანია, გამოდის რაღაც უაზრო სიტყვები. ხოლო თუ
აზრის გულისათვის ეს ორი სიტყვა სამად გაყავით აღვის ამო-
ტანია—მასინ მასვილი „ა“-ზე გადავა და ლექსის წყობაც შეიცვ-
ლება. ენის დამახინჯებაც ზოგჯერ მიეტყვება მელექსეს, თუ აზრი
არის მანც, მაგრამ აქ ლექსი რას სახავს და როგორ სახავს? მას
ადრე ვზოგებთ, ვისიცა მოგაკვლავს (?) აღვის ამო ტანიაო,—რასა-
კვირველია, ნესტან-დარეჟანზეა ნათქვამი, და ამ კომპლიმენტს ფრი-
დონ ეუბნება ტარიელს მის სატრფოს შესახებ!... საეჭვოა, ასეთი

ქება ნესტან-დარეჯანისა ტარეელისთვის სასიამოვნო იყოს, ან ფრიდონს მავის თქმით დიდი ზრდილობა გამოეჩინოს.

LXXXV

სამნი გმირნი-მეგობარნი მიადგნენ ღამით ქაჯეთის ცისე-ქალაქს და თათბირობენ, რა სერსი ვიხმართ მის ასაღებად. ფრიდონ აჩნევს, რომ ერთს ციხის ბურჯს საბედი გადაადგონ და, რადგან მან მუშაობა (ჰამბაზობა) იცის, ზედ ადგაღად გავა, ცისეში ჩასტება და ციხის კარებს გადაღებს, ტარეელ და ავთანდილ კი იმ კარით შემოკლენ. ავთანდილმა არ მოუწონა ფრიდონს ეს ღონე: მეცნობენნი გიგობნობენ და თოკს მოგიჭრიან,—და თავის მხრით აზბეთის სხასუბეტი ასე აჩნევს (გვ. 314—315):

1393. სჯობს, დადევით დამალულნი თქვენ ადგილსა იდუმალსა,—
 ისი კაცი არ იჭირვენ მგზავრსა, ქალაქს შემავალსა,
 სავატროდა შევეკაზმი, ვიქმ საქმესა მე მუთთალსა,
 ერთსა ჯორსა გარდავიღებ მუზარადსა, ჯაჭვსა, ხმალსა.

1394. სამთავე შესვლა არ ვარგა, თუ გვიგრძნან, არს სათუები,
 მე მარტო შევალ ვატრულად, და კარგად შევეტყუები,
 მალვით ჩავიცვამ აბჯარსა, გავჩნდები, გავეცრუები,—
 ღმერთმან ჰქმნას, უზვად ვადინო შიგნით სისხლისა რუები.

1395. შიგნითა მცველთა მოვიცილი მე უნახავად ჭირისად,
 თქვენ გარეთ კართა ეცენით, ყოველნი მზგავსად გმირისად,
 კლიტეთა დავლევ, გავახვამ, ჰნახოთ გაღება კარისად,—
 თუ რა სხვა სჯობდეს, თქვენ ჰბრძანეთ, ვარ მრჩეულად ამა პირისად.

ავთანდილ თავისს მეგობრებს ეუბნება: ქაჯებს ქალაქს შემავალის მგზავრის ეჭვი არ ექნებათ, თქვენ აქ დაიმალენით, მე კი ვატრულად შეკაზმული ქალაქს შევალ; შიგნითა მცველთა ადვილად მოვეტრევი, კარის კლიტეთა დავლევ, თქვენ კი გარედან კართა ეცენით. ასეთია ავთანდილის პლანი და მისს აზრის მსკლელობაში სწორედ იმ ადგილს, სადაც გმირი ცისეში შეპარვის შესახებ საუბარს გაათავებს და უნდა გადავიდეს იმაზე, თუ რას იზამს ცისეში შეპარვის შემდეგ,—ჩაერთვის მე-1394 ხანა, რომელშიაც შედეგად

სელმეორედ ათქმევინებს ავთანდილს ცნებში შეზარვის ზღანს. მე-
ლექსუს, ეტყობა, ავთანდილის მოგონილი სერსი ძაღიან მოსწო-
ნება და, თუმცა რუსთაველის გამოსასვლელში გვირის ზღანი ადგილი
გასაგებია, მაინც შეუდგა მის განმარტებას და გულთანად სტოხის
ზოეტის ნათქვამს. ხანების შედარებით ცხადად სხანს, რომ მე-1394
ხანას არსებითად ახალი და თავისებური მოთხრობაში არა შემო-
აქვს რა: პირველი მისა ნახევარი მე-1393 ხანიდან არის ნასესხი,
მეორე კი — მე-1395 ხანიდან. სოლო რაც მელექსემ თავის მხრით
განმარტება მიუმატა უკეთ ამხელს მასს სიძრვეს.

თუმცა ყალბის-მქნელს დედანი თვალ წინა ჭქონდა, საქმის
გარემოებას მაინც ვერ მიმხვდა და პირველს ლექსშივე სტრუის.
მე-1393 ხანაში ავთანდილ თავისს მეგობრებს ეუბნება: თქვენ დაი-
ძალენით, მე კი შეეძინებო ცნებშია. ყალბის-მქნელი ჭლამის ამ
დაპირებას საბუთი მისცეს: ასემავე შესვლა არ გარგა, თუ გვიგო-
ძინან, არს სათუები», — და ჭგონია, ვითამც ავთანდილ ავით დიდს
ჭკუის გამჭრიახობას გამოიჩინოს! ნამდვილ კი საბუთი თავისს
საგანს არ ეშესაბამება: საშიში ის კი არ არის, ვითამც სამნივე
გმირნი თუ მგზავრულად ქალაქს შევლენ, ქაჯები ეჭვს აიღებენო, —
სადაც ერთი შეიზარება, იქ სამიღ არას დასაპებს; საქმე ის არის,
რომ თუ სამნივე შევლენ, ის სამასი ცხენოსანი უწინამძღვროდ
დარბებან, და მას ვინლა წასხამს მათ და ვინლა ეცემა გარედან
დალეწილს ცინის კარსა?

მეორე ლექსი — მე მარტო შევალ ვაჭრულად, და გარგად შე-
ვეტყუებო — იმეორებს მე-1393 ხანაში გამოთქმულს ავთანდილის
განზრახვას, რომელსაც თვით გმირი ასე ახასიათებს: ევიქმ საქმე-
სა მე მუნთაღსა. ყალბის-მქნელსაც ჭსურდა ავთანდილის უადრესი
ეშმაგობა გამოესახა და სთქვა: ვარგად შევეტყუებო, — ძაღიან მო-
ვატყუებო!

რუსთაველის თქმით, ავთანდილის მუნთლობა იმაშია, რომ
გმირი ვაჭრულად ჩაბმული შევა ცნებში, თან ეუოლება ჯორი მი-
სის აზრითა და იარაღით დატვირთული, თითქო საქონელითაო,
და ცნებში რომ შევა, შმაგნითა მცველთა მოიცლისო. — როგორა
გგონათ, მისგდებან ტარიელ და ფრიდონ ავთანდილის ნათქვამი-

დან, თუ რას იზამს მათი მეგობარი ციხეში რომ შეიპყრება, ან
 ჟოჯოზე გადავიდებოდას ახლანა და იარაღს რაში გამოიყენებს?...
 თქვენ თუ მიხვდებით, თორემ ტარიელისა და ფრიდონის მიხვდ-
 რილობის იმედი ნუ გაქვთ! ესენი თავიანთ გულში უთუოდ ასე
 გაიფიქრებდნენ: ეს ავთანდილ ციხეში რომ შეიპყრება, წაგა და სად-
 მე მიიძალება და ახლანა ჟოჯოზე ავიდებოდას დარჩებაო. გვირებს
 რომ მაგისტრანს ეტვი გულში არ შეუვიდას, ყალბის-მქნელი ავთან-
 დილს ათქმევინებს: მძლეობით ჩავიცვამ ახლანას, გაგინდები, გავერ-
 რუებიო, — და ამას იქით ეგება ეტვი ავთანდილის საქციელის შე-
 სახებ შეუძლებელია. ამას გარდა თვით ლექსიც საუცხოოა რამ არის:
 ვსედავთ ავთანდილის საკვირველს ეშმაკობას — მძლეობით ჩავიცვამ ახ-
 ლანასო და გასაშტერებელს ეფექტს — «გაგინდებიო... თქვენ წარ-
 მოადგენთ რა საშინელი ალიაქთი უნდა მომხდარიყო ქაჯუთის ცი-
 ხეში! უცხო ლექსია, მაგრამ ვაი რომ ბოლოში წასდა! — «გავერ-
 რუებიო», ეს სომ იგივე «შევეტუებიო»-ა, წინა ლექსში რომ ვხვდებით?
 ფრიდონ რომ თათბირობდა, სახელზე გაგაღ და ციხეში ჩავს-
 ტებიო, ერთი დაიკვებს: თქვენ ჭირად გიყო შიგნითა ვიგან ვატი-
 სა მრთელისა» (ხ. 1389, გვ. 313). ყალბის-მქნელს ალბად ჭკონია,
 რომ ავთანდილ, რადგანაც ფრიდონზე ნაკლები გიორი არ არის,
 გვეხნაშინაც არ უნდა ჩამორჩესო, და ამასაც დაატრახასებინებს:
 «დემრთმან ჭქმნას უხვად ვადინო შიგნით სისხლისა რუები!» მაგ-
 რამ ეს მსეცური ბაჭიობა არ ეთანხმება ავთანდილის ფრთხილს
 სიტყვას, — «შიგნითა მცველთა მოვიცლი მე უხასხვად ჭირისადა, —
 რომელშიაც გიორი არც დიდს ბრძოლას იჭადის და არც უხვს სისხ-
 ლის დერას. ავთანდილის საგანი ის ვაი არ არის, რომ ციხეში
 მარტო «სისხლის რუები» ადინოს, არამედ კარის მცველთ მოე-
 რიოს, რომ კლიტენი დალქოს და თავისს მეგობრებს ცინის კა-
 რი გაუღოს. ავთანდილის ქადილი სიმუხთლის ქმნა არის და არა
 მტერის ამოწვევა, რომელიც მაშინ მოხდება, როდესაც მისნი მე-
 გობარნი ციხეში შემოვლენ. ქაჯუთის გაწვევას ავთანდილ არამც
 თუ წინასწარ არ იკვებინის, შირაქით ფრიდონის ტრახასობას დას-
 ცინის. ფრიდონმა რომ დაიჭადა, მტერს ისე დაგხრც, რომ ერთი
 მრთელიც ვერ იშოვოთო (გვ. 313).

1391. ავთანდილ უთხრა: „ჰე, ფრიდონ, მოყვანი ვერ გიჩივიან, ლომთა მკლავთაგან იმედი გაქვს, არა წყლულნი გტკივიან; სთათბირობ ძნელთა თათბირთა, მტერთა ივაგლან, ივიან, მაგრა თუ გესმის, გუშაგნი რა ახლო ახლო ჰყვიან!

1392. რა გახვიდოდე, გუშაგთა ესმას აბჯრისა ჩხერება, გიგრძნობენ, თოკსა მოჰყვეთენ, ამისი ჰხამს დაჯერება; წაგინდეს ცუდად ყველაი, დაგრჩეს ცუდი-ლა ფერება“....

შეუძლებელია, ამ ავთანდილის პასუხში მსმენელმა ირონიის ვერ იგრძნოს. მას თუ ავთანდილმა ეს-იყო ფრიდონის ბაქიობა უბად აილა, თითონეუ როგორღა დაიკვივნის რასაც დასტინა? ფრიდონსაც ხომ სიმართლე ექნება ავთანდილს მიუტყოს: ვერ ცინის კარი გატვილეო და მერე შიგნით რამდენიც გინდა ადინე ესისხლისა რუბი!»

LXXXVI

ტარიელმა მეგობრების რჩევა დაიწუნა: თუ ფრიდონ ან ავთანდილ ცინეში პირველი შევა, რასაკვირველია, რძი პირველ მას მოუხდება. ესმა ესმას ჩემსა ხელ-ქმნელსაო, ამბობს ტარიელ, ზედა გარდმოადგეს, მზე ვითა, თქვენ გქონდეთ რძი ფიცხელი, ურძი:დ მნახოს მე ვითა! ესე მე დამსურისო, ამიტომ სჯობს სამსი ცხენოსანი სწორად გავიყოთო და სამთავე სამგნით მიკმართოთ ცინეს. ჩვენ სამთაგან ერთი მანც შევა და იმან შიგნითნი ჭხოცოს, სხვანი კი გარეთელებს ეცნენო. ამაზედ (გვ. 316)

1400. ფრიდონ უთხრა: „შემიგია, გამიგია, ვიცი მე რა, მაგა ცხენსა ჩემეულსა მოასწრობენ კარსა ვერა, ოდეს გიძღვენ, არ ვიცოდი, ქაჯეთს გვიდა ქაჯთა მზერა, თვარა ყოლა არ გიძღვნიდი, ჩემი გითხრა სიძუნწერა.“

1401. ფრიდონ ლალი ამხანაგობს საუბართა ესოდენტა, ამაზედან გაიცინეს მათ წყლიანთა, სიტყვა-ბრძენთა, ერთმანერთსა ელაღობნეს ლაღობათა მათთა მშვენთა, გართაჰხდეს და დაეკაზმნეს, უკეთესთა შესხდეს ცხენთა.

1402. კვლავ ერთმანერთსა მიუგეს სიტყვები არ შირ-მკვახები, დასკვნეს იგი თათბირი, ტარიას განაძრახებნი, გაიყვეს კაცი ას-ასი, ყველაი გმირთა სახები, ცხენებსა შესხდეს, აიღეს მათ მათი ჩაბალახები.

ფრიდონის შასუსმა გმირნი გააცინა და ერთმანერთს რომ ელაღობნეს, გარდაჭედეს და დაეკაზმნეს, უგეტესთა შესხდეს ცხენთა. რა უნდა მომხდარიყო ამის შემდეგ? — გმირებს სამხედრო მოქმედება უნდა დაეწყოთ, იტყვიოთ. ესე იგი ის უნდა ექნათ, რაც ტარიელმა დააპირა და რასაც რუსთაველი მოგვითხრობს მე-1406 — 1408 ხანებში (გვ. 317): დამით ცხეს მიჭმარებოდნენ და გათენებისას დასცემოდნენ. ასე უნდა მომხდარიყო საქმე, თუ გმირნი ქაჯეთს საომრად მოსულან და არა სალაღობოდ. შემოყვანილს ებოზოდში ვი მოყმენი ერთს ლაღობას რომ მორჩებიან, კიდევ რაღასაც უბნობენ; გადაწყვეტილს საქმეს კვლავ დაასკინიან; უგეტესს ცხენებზე უკვე გადაიჭადრნი, კიდევ რაღაც ცხენებს შესხდებიან და დაკაზმულნი კიდევ ჩაბალახებს იღებენ... მიზეზი ასეთის უთავბოლო ამბავისა მე-1402 ხანას, რომელმაც არაა მოთხრობის წესიერი და ბუნებითი მსჯელობა.

როდესაც რუსთაველმა მე-1401 ხანაში თქვა, გმირებმა ერთმანერთს ელაღობნეს, — რომ ამ ლაღობის საგანი ფრიდონის შასუსა იყო, უეჭველია; ხსლავ ვი მე-1402 ხანაში მეღქმე რომ გვაუწყებს, ვითამც მეგობრებმა კვლავ ერთმანერთსა მიუგეს სიტყვები არ შირ-მკვასებოთ, — მათის ტკბილის საუბარის საგანი რაღა იყო? რასაკვირველია, ეს საგანი ფრიდონის შასუსა აღარ იქნებოდა, რადგან სუმრობის გამეორება გამოვიდოდა; და სიტყვაც კვლავ განიშნებს, რომ საუბარის საგანი სხვა უნდა უაფილიყო. მაშასადამე სიტყვები არ შირ-მკვასებოთ ცარიელ ყუბდობად რომ არ დაჩქეს, ხანის მეორე ლექსს უნდა გადაეხას: «დასკვნეს იგი თათბირი, ტარიას განაძრახებოთ».

უაღბის-მქნელმა არც სიტყვის ფსი იცის, არც იმის ლაზათი, რომ აზრი ნასკვრად ან გადაკვრით გამოთქმულია და მსმენელი თვითონ მიხვდება; არ ესმის, რომ წხოგჟერ თქმა სჯობს არა თქმასა, წხოგჟერ თქმითაც დაშავებისა. აქაც უაღბის-მქნელს ჭგონია, ვითამც

პოეტს არა უთქვამს-რა იმის შესახებ მოიწონეს ფრიდონ და ათან-
დილიძე ტარიელის თათბირი, და გვაუწყებს: «დაასკვნა იგი თათბი-
რიოა; იმას კი ვერ მიმსჯდარა, რომ მათი თანხმობა ფრიდონის შა-
სუსხას და გმირთა ჯაღბაში თავის-თავადან სჩანს, თუმცა მეგობ-
რებს თავიანთი დასტური შიდაში არ გამოუცხადებიათ. ფრი-
დონს რომ თავისი შასუსი სერიოზულად ეთქვა, მით თავისი
უთანხმობას გამოაცხადებდა; ხალხი სუძირებით თქმულს მისს სი-
ტყუას წინააღმდეგო, უგუთქმითი აზრი აქვს და მასხადამე თანხმე-
ბას ნიშნავს; ათანდილიც რაკი ფრიდონის ჯაღბას ეჭყვა, მით ტა-
რიელის რჩევას თავის მხრით დასტური მისცა. კაცი მეტად მიუმი-
ხდარი და ტლანქის ჭკუისა უნდა იყოს, რომ ასეთი ჩუმი თანხმე-
ბა და გაუცხადებლად შირობის დაღება (convention tacite) ვერ გა-
იგოს.

თუ გმირების თანხმობის ვისმე ეჭვი მანც ეჭონდეს, ნუ თუ
რუსთაველის ჯექსი—გზადანდეს და დაეკანძმეს, უკეთესთა შეს-
ხდეს ცხენთა—არ დააკურებს? რაო, ფრიდონ და ათანდილიძე ტა-
რიელს რჩევა არ მოუწონეს, ერთმანერთს გაუწყრნენ და გაყრას უმი-
რობენო?... განა ჯექსი აშკარად არ გვანიშნებს, რომ მეგობრებმა
უკვე «დაასკვნეს იგი თათბირი, ტარიას განაზრახებია», და მასხა-
დამე მაგ დასკვნასე საუბარი მეტიდა?

მე-1402 ხანის მერე ნახევარი ისეთივე ფუჭი უბედობა,
როგორც ორი წინა ჯექსი. გვაიყვებს კაცი ას-ასი, ყველაი გმირთა
სახებია. გვიამბობს ყაღბის-მქნელი, თუმცა ტყუილად ირჯება. მკით-
ხველი თავის თავადან მისვდება, რომ უთუოდ კერე უნდა მომხდა-
რიყო, რაკი მეგობარნი ტარიელის რჩევას მიჭყუნენ. ხალხი ტარი-
ელის რჩევა სხეთა შორის ისიც იყო, რომ გვაიყოთ კაცი ას-
სიოა (ხ. 1398, გვ. 315). ახლა მაგის ხსენება მით უფრო მეტია,
რომ თვით რუსთაველი თავისს დროზე მოგვითხრობს მაგ ფაქტს.
გმირნი რძის თაღაროც რომ შეუდგნენ, სამთავე სამად გაიყვეს,
თვითრძინ თვითო კარები, თანა ჭყავთ კაცი სამასი, ყველაი გმირთა
დარბია (ხ. 1406, გვ. 317). ჯექსების შეფარდებით ცხადად
სჩანს, რომ ყაღბის-მქნელმა თავის ჯექსის ერთი ნახევარი მე-1398
ხანიდან მოიპარა, მერე ნახევარი კი—მე-1406 ხანიდან, სიტყვითა
სიტყვად.

რაც შეეხება მე-1402 ხანის უკანასკნელს ლექსს—«ცხენებსა შესხდეს, აიღეს მათ მათი ჩაბაღასებია—მკონია, დიდი ლაზარაკი არ უნდა, რომ მისი დედანი იქვეა, წინა ხანაში: «გარდაჭნდეს და დაეკანონეს, უკეთესთა შესხდეს ცხენთა».

LXXXVII

ტარიელმა თავის მეგობრების შეწევნით ქაჯებსე გაიმარჯვა, აიღო მათი ციხე და ნესტან-დარეჯან ტყვეობით იხსნა. მიჯნურთა შეერთებით მოისპო ყველა მათი ჭირი და მწესარება, აქანამდის ჭირნახულთა, ამის იქით გაისარნენ» (ს. 1415, გვ. 319) და მათს ბედნიერებას ერთი ღრუბელიც არ დასრდილებს. გამარჯვებულნი გმირნი ქაჯეთით წაკლენ გულანშაროს, სადაც ზღვათა მეფე ტარიელსა და ნესტან-დარეჯანს დააქორწინებს. აქედან მივლენ ფრიდონისას, რომელიც თავის მხრით გადისდის ქორწილს.

ინდოთ მეფეს თავისს სვიანობაში არ ავიწყდება ათანდილის სამსახური და სწადიან გადისადოს მისი ჭირნახული, გაბედნიეროს ისევე, როგორც თვით გაბედნიერდა მისის შეწევნით. ამიტომ ტარიელ გადასწყვეტს არაბეთს წაჰაიღეს და როსტკეან მეფეს ათანდილისათვის ქალი სთხოვოს. გმირების მგზავრობა მუღლაზანსწარიით არაბეთს ასეა აწერილი შოქმაში (გვ. 336—337):

1487. "ფრიდონისით გაემართნეს იგი ლომნი, იგი მზენი, თანა მიჰყავს პირი მზისა, ქალი, მჭერეტთა ამზრზენი, ჰკიდავს ბროლსა ყორნის ბოლო დაწყობილი, დანათზენი, მუნ ბაღსახმა აშვენებდეს სინატიფე, სინაზენი.

1488. იგი მზე უჯდა კუბოსა და აგრე არაინებდეს, მინადირობდეს ნადირსა, მუნ სისხლსა დაადინებდეს, სადაცა დაჰწვდის ქვეყანა, მჭერეტულთა მოაღბინებდეს, მოეკებნიან, სძღვნობდიან, აქებდეს არ აგინებდეს.

1489. მას ჰგვანდეს, თუკა სამყაროს მზე უჯდა შუა მთვარეთა; იარნეს დღენი მრავალნი ლაღთა, ბრძნად მოუბარეთა, შიგან მათ დიდთა მინდორთა, ყოველგნით კაცთ-მიუშვებარეთა, საღ ყოფილ-იყო ტარიელ, შიჰვდეს იმ კლდისა არეთა.

შეუერთეთ მე-1487 ხანის ბოლოს მე-1489 ხანის დასაწყისი და მათს შორის ჩართულის ხანის უადგილობა შეტყვევად აღმოჩნდება. უბრალოდ ცხადდა სწინს რუსთაველის დასაბუთი სურათი: სამი ღომ-გომი, რომელნიც ახლაკენ ნესტან-დარეჯანს, და ეს უცხო სანასკვი კრებული გამოიწვევს ჩვეულებრივს რუსთაველისეულს შედარებას, — მთავართა ჭკვანდენ, რომელთა შორის მზე იყო. ამ პოეტის აზრს მე-1488 ხანა შუაზე ჭკვანდის, დასადარებელს საგანსა და შედარებას შორის ჩართვის და სულ სხვა ამბავს გვიამბობს, რომელსაც ამ შედარებასთან არავითარი კავშირი არა აქვს. ამის გამო მე-1489 ხანის ლექსი — ემის ჭკვანდის, თუცა სამყაროს მზე უჭდა, შუა მთავართა — თავისი მნიშვნელობა დაეკარგა და კერძო მე-1488 ხანის შინაარსს მიეხმება, კერძო მე-1489 ხანისას.

ამას გარდა მე-1488 ხანის ჩამატებით მათხრობაც შეიძლება და ერთი და იგივე ფაქტები ორჯერ წარმოგვიდგება. რუსთაველი გვიამბობს, რომ გომინი მუღლანსანსართით წამოვიდნენ და ნესტან-დარეჯანი თან მოჭყვადათო და, — რადგანაც პოეტი თავის გომინთა სიტყვითა ქებაში დაუღალავია, — კვლავ გვიხატავს მათს მშენიერებას. გომინებს მრავალი დღე რომ იარეს, მიუახლოვდნენ ტარიელის უწინდელს ბინას — ქვანდას. მე-1488 ხანა ამ ამბავს უმატებს, რომ გომინებს ნესტან-დარეჯანს კუბოს მჯღომი მიჭყვანდათო და გზა-და-გზა ნადირობდნენო, ე. ი. იმეორებს უკვე ცნობილს ფაქტს. მაგრამ გამოკრებას ვინღა სჩივის, საქმე ის არის, რომ მელექსემ თავის ნაჩინას ჭკვანდის დაურთო, ვითამც გომინებს ამ მტკარობაში სხვა და სხვა ქვეყნები გაიარეს, სადაც მტკარებნი მათ ეკებებოდნენ, სძღვნობდნენ და აქებდნენო.

მუღლანსანსართით ტარიელის ქვანდაის გზა ცნობილია. ტარიელმა გამოიარა ეს გზა პირველად ფრიდონის რომ გაყარა და დაკარგულის სატრფოს სამებრად კვლავ რომ წავიდა; იგივე გზა ასწავლავს ტარიელმა ავთანდილს, როდესაც ეს ფრიდონისას მიდიოდა; ამასვე გზით იარეს ტარიელ და ავთანდილ ასმათითურთ, ქაჯეთისკენ რომ გაემართნენ; ესლაც ჩვენს გომინებს მივუვართ გომინით იმავე გზით მიმავალსა, — და აქამდის პოემიდან არ საიდან ჩნდა, ვითამც ეს გზა რომელსამე დასასვლელს ქვეყანაზე მიდიოდა. მართლაც,

ავთანდილ რომ ამ გზით ფრიდონისას მარტო მიდიოდა, ვიღაც ფაღბის-მქნელი გვარწმუნებდა კითამც ავთანდილს (გვ. 215).

970. ვინც გზასა ჰნახნის უცხონი, მსახურებდიან, ყმობდიან, მოვიდოდნიან საპერეტლად, მას ზედა ტრფიალობდიან, ეძნელებოდის გაშვება, გაყრასა ძლივ დასთმობდიან, გზის ყულაუზი მისციან, ჰკითხის რა, უამბობდიან.

მაგრამ კერც ამ ფაღბის სანადანს სჩანს უეჭველად, რომ აქ რომელიმე ქვეყნსა დებუელიყოს, და უფრო იმასა ჰგავს, რომ ავთანდილს სიარულის დროს ვიღაც მგზავრება შემოჰყრია. თვით რუსთაველი კი ისე წარმოგვიდგენს ამ გზას, რომ მის კითარების შესახებ უკვლავ ეჭვი უდგოდა: ტაროელ და ავთანდილ ფრიდონისას რომ გაეძარათენ (გვ. 308),

1868. ....წაიტანეს ასმათ თანა;
 ნურადრის ქვეყანამდი შეისვიან მათ უკანა;
 მუნ ვაპარმან ოქროს ფასად ცხენი მისცა, არ უძღვანა;
 ავთანდილ კმა ყოლაოზად, სხვამცა ვინცა წაიტანა.

სანამ ფრიდონის ქვეყნას არ მივიდნენ, ცხენები კერსად იყიდეს, და ავთანდილს მეტი ყოლაოზი არავინ ჰქუანდათ, — ამასე მეტი უდაბნო ნახულა?... საიდან-ღა გჩნდა ესლა იმ უდაბურს მსარეს უცხო ქვეყნები, სადაც გმირებს დოკტებნიან, სძღვნობდიან, აქებდეს, არ აგინებდეს?

იტყვიან, იქნება გმირნი სსკა გზით მგზავრობდნენ, რომელიც დაშენებულს ქვეყნებზე გადიოდა? მაგრამ რისთვის დააკვებდნენ ძველსა და ცნობილს გზასა? — ნუთუ ქებისა და ძველის მოსაკრებად ვიღაც უცხო მცხოვრებთაგან? რას შეჰმატებენ თავიანთ ბედნიერებასა და სიმდიდრეს, რომ მოკლე გზა დაკვდონ და ქვეყნითი ქვეყნად იარონ იმ იმედით, იქნება დოკტრეტლთა მოკვლხინთა, ან გუბონ და გვიძღვან რამე?

გმირნი ჰაჟეთით მივლენ რიგზე გულანშაროს, მიულანზანზარს და არაბეთს და, სანამ დანიშნულს ლაგას მიადწევდნენ, ტაროელ ყოველთვის კაცსა ჰგზავნიან, რომ თავისი მოსულა აცნობოს, და მამინ-ღა მოეკებნენ; მე-1488 სანაში კი მელექსე გვარწმუნებს,

კითამც გმირებს, «სადაცა დაჭსკადის ქვეყანა», მოკეპბინანო, — მკრე, კენ და რისთვის ეტეპებოდა? გმირნი — რა იმ ქვეყნებისათვის, ან გმირებს — რა ის უცხო ქვეყნები? გუფანძაროს, მუღლანზანზარს და არბეთს გმირებს დილამც ეტეპებინ, აქებენ და სძღვნობენ, მაგრამ მაგის გუფანისათვის სომ არ მისუფან იმ ქვეყნებში, არამედ საქმისათვის; ქება და ძღვენი კი საქმის დასრულებას დაერთვის. რაღა საჭიროა იმ უცნობ ქვეყნების ნახვის ხსენება, სადაც გმირებს არცა-რა საქმე ჰქონდათ და არცა-რა გაუკეთებიათ? რას შესძენს ზოქმას ეს ფუჭი მოთხრობა?

თავით თავისით მე-1488 ხანას ორიგინალის დირსებაც არა აქვს. მოხისენიეთ რუსთაველის აღწერილი გმირების მკვარობა, როდესაც გუფანძაროთ მუღლანზანზარს მიდიოდნენ. ზღვა რომ გაიარეს და ფრიდონის სამეფოს მიუახლოვდნენ, გმირებმა (გვ. 325) —

1444. იგი მზე შესვეს კუბოსა, იარეს გზა ზღვის პირისა,
 მიყმაწვილობენ, უხაროს მათ გარდახდომა ჰირისა;
 მივიდეს, სადა ქვეყანა იყო ნურადინ გმირისა;
 მოვეგებნიან, ის მოღის ხმასიძღერისა ხშირისა.

საკმარისია ამ დედანს შეკავარდოთ უაღბის-მქნელის დაწერილი ხანა, რომ მიბადვის არასი სიღატაკე და ფორმის უგვანობა გამოჩნდეს. რუსთაველი გვიამბობს, რომ გმირნი, რომელნიც აქამდის ზღვით მიდიოდნენ, ახლა ხმელეთით წავიდნენო. გზის თვისება გამოიცვალა და ამისდა გვარად მკვარობის ღონის-ძიებაც უნდა გამოცვლილიყო, ამიტომაც იყო საჭირო იმის ხსენება, რომ ნესტან-დარეჯან კუბოს შესუქსო. ფრიდონის ქვეყნიდან არბეთამდის, საითაც გმირნი ახლა გაემართნენ, უკვე გიცით, რომ გზა ხმელეთით მიდის, უაღბის-მქნელი კი მანინ გვაუწყებს, «იგი მზე უფდა კუბოსაო». ეგერ არ გვაგმარა, და რომ არ ვიფიქროთ, ვითამც კუბოსა მუდგობის ქედის რონინება იმავე დროს ცხენითა ან ქვეითი შეიძლება, უკედ დასძენს: «და აგრე არონინებდესო».

ამაზე უარესს მრავალსიტყვაობას მერვე დექსში ვხვდებით. პოეტმა გვიამბო, გმირნი გზაში «მიყმაწვილობენო» და ყმაწვილობის მიზეზი ის იყო, რომ ჭირის გარდახდომა უხაროდათო. «მიყმაწვი-

ლახუნა-ის მაგიერ ყალბის-მჭმნელმა «მინადირობდეს» დასკვა, და მაგით უმაწვილობას და შორს არ გასცილებია. მაგრამ ვაი ის არის, რომ მეღვკესემ მის მოგონილს ნადირობას განმარტება დაურთო, თითქო ნადირობა ერთი რამ უნდობი და უხასკაი შესაქცევი იყოსო. «მინადირობდეს ჩადიროსა... და არა თეკოსა ან ჭია-ჭეოსა; და ისე ნადირობდენ, რომ «ისისლესა დაადინებდეს», —ასე, რომ უსისლლო ნადირობა როდი იყო, ნადიროს ჭხოცვადენ და არა ხელათ იჭკრდენ; სისსლეს ღვრად სსკანაირი იყო: «მუნ სისსლესა დაადინებდეს», ესე იგი, სადაც ნადირობდენ თურქე ნადიროს იქვე დაადინებდენ სისსლესა და არა სსკვან.

მე-1444 ხანის თქმით, გმირნი მუღლაზანზარს რომ მივიდნენ, ფრიდონის უმანი მიეკებნენ და სიმღერის ხმა ისმოდაო. დაიღაც მიეკებებოდნენ, რადგან გმირებმა წინდაწინვე აცნობეს თავიანთი მისკლას და დაიღაც გაიხარებდნენ, პატრონსა და მისს მშობილებს გამარჯვებულს რომ დანახავდნენ. ამისდა მიზამკით ყალბის-მჭმნელად მოგვიითხრობს, რომ ვითამც გმირნი რომელს უცხო ქვეყანასად მივიდოდნენ, «მჭკრეტულთა მოაღნიებდესო» და ეს მოაღნიებულნი მჭკრეტულნი მოეკებნიან, სძღვნობდნან, აქებდეს, არ აცინებდეს, —ერთის სიტყვით, მოხარკედ გაუხდებინან... შეურცხვით ფრიდონის უმებს პატრონისა და მის მშობილების ერთგულობა! ფილად უცხო ქვეყნის მჭკრეტულნი ძველნი უცხო გმირებს ეკებებოდნენ, ფრიდონის უმები ვი მართო სიმღერით დაუსვდნენ!..

აღ. ს — შვილი

ეტიუდები ქართულის ლიტერატურიდან

წაიკლი მემძვსე

თ. ჯ. დ. ერისთავი (1811—1864 წ. *)

თავადი გიორგი ერისთავი არის ჩვენში რეალიზმის მამა-მთავარი.

არა ერთხელ განგვიმარტავს ჩვენს წერილებში რეალიზმი, როგორც ლიტერატურული მიმართულება. რეალიზმის უმთავრესი პრინციპია ბუნებისა და ადამიანის ცხოვრების მოვლენათა სინამდვილით გამოხატვა. მწერალმა ის უნდა გვაჩვენოს, რასაც ადგილი აქვს ბუნებასა და ცხოვრებაში. ისე უნდა დაგვანახვას ესა თუ ის მოვლენა, როგორც იგი მოხდება ხოლმე და არა ისე, როგორც მწერალს ეჩვენება.

აქედან მეორე პრინციპი რეალიზმისა ის არის, რომ მწერალმა თავისი პირადობა უნდა უარ ჰყოს ამა თუ იმ მოვლენის აღწერის დროს; თავისი სიმპატია-ანტიპატია უკუ აგდოს და გარდაიქცეს ფოტოგრაფიის მანქანად, რომელმაც უნდა მოგვაწოდოს უტყუარი და ქეშმარიტი სურათი მოვლენისა.

რეალიზმს თავისი ფილოსოფიური მოძღვრებაცა აქვს. ეს მოძღვრება აღიარებს, რომ ბუნებაში ყოველივე განსაზღვრუ-

---

*) თ. გ. ერისთავის თხზულება, გამოცემა ი. მეუნარგიასი ტფილ. 1884 წ.

მოთახე

ლია და წინადადე გარკვეული. აღამიანი არის ერთი ნაწილი ბუნებისა, რომლის სურვილი, მოქმედება, აზრი და გრძნობა ექვემდებარება ბუნების მოვლენათა ზედ-გავლენას. კაცი არის მონა ბუნებისა და არა მისი უფალი. კაცის სულიერს მოძრაობას თავისი დასაბამი და დასასრული მის სხეულში აქვს. ევსხეული კი ისეთი ყურ-მოჭრილი ყმაა ბუნების კანონებისა, როგორც ქვა, ხე და პირუტყვი.

რეალიზმსა აქვს თავისი საშუალებაც, თავისი მანერა წერისა.

რეალურის ქმნილების საგნად აღებულია ხოლმე ისეთი პირადობა და ისეთი მოვლენა, რომელიც ჩვეულებრივია, ყოველ დღიური და არა რაიმე განსაკუთრებული არსებაა, ანუ შემთხვევა. მწერალს ამ სკოლისას მოვალეობად მიაჩნია უბადრუკისა და უმნიშვნელო სინამდვილის აღწერა. ენა და სტილი სადა უნდა იყოს და უბრალო, აზრის მარტივად გამომხატველი, მაგრამ არავითარი შეზღუდვა და შეჯაჭვა არ მოელის აქედან მწერალს: შეუძლიან ისარგებლოს არა თუ ჩვეულებრივის ლექსიკონის ყოველივე სიტყვით არამედ ხალხისაგან ხმარებულ ქარგონითაც.

ამნაირი განსაზღვრა რეალიზმისა მიღებულია ევროპის ლიტერატურაში *) და დამყარებულია ლიტერატურის ნაწარმოებთა განხილვაზე.

რეალიზმის მოძღვარი იყო საფრანგეთში ფლობერი. ფლობერის რეალიზმი ზოლას ნატურალიზმად შეიცვალა. თუ ფლობერის რეალიზმი ლიტერატურული პრინციპი იყო, ზოლას ნატურალიზმი ამ პრინციპების უკიდურესობამდის მიმყვანია. გარდა ამისა ზოლა ლიტერატურის სამეცნიერო იარაღად გარდა-

*) იხ. ბრუნეტიერის *l'évolution de la poésie lyrique en France*, რომლის შინაარსი მოყვანილია ჩვენს წერილებში „ევოლიუცია სალირიკო პოეზიისა საფრანგეთში“, იხ. „მოამბე“ 1894 წ. № 12 და 1895 წ. № 1 და 2.

David Sauvageot: le réalisme et le naturalisme dans la littérature et dans l'art.

ჰქმნას ელტვის და ვალადა და აზრად დაუდებს სიტყვა-კან-
მულ მწერლობას, ცხოვრების უტყუარი საბუთები გადმოგვ-
ცეს, ეს საბუთები კი სინამდვილის დაკვირვებაზე უნდა იყვ-
ნენ დამყარებულნი, რომ სამეცნიერო დასკვნისათვის გამოსა-
დევარნი შეიქმნენ. ჩვენ ყოველთვის აღგვინიშნავს ხოლმე ის
განსხვავება, რომელიც არსებობს ჩვენისა და ევროპიელის ლი-
ტერატურის შორის. ევროპაში სხვა-და-სხვა სკოლას დიდებუ-
ლი წარმომადგენლები ჰყვანდა. ეს დიდებული წარმომადგენ-
ლები მსოფლიო გენიოსები იყვნენ (ბაირონი, ჰუგო და სხვ.).
გარდა ამისა ესა თუ ის ქვეყანა ამა თუ იმ მიმართულების
შემქმნელი იყო, ჩვენ კი მაჩანჩალები გახლდით, ქართული რო-
მანტიზმი ევროპიელის მაჩანჩალა გახლდათ. ამიტომაც იყო,
რომ ჩვენში რომანტიზმს არავითარი დამცველი არა ჰყვანდა
და არც არაფერ იყო მისი პრინციპების მქადაგებელი. ჩვენში
არც კი არსებობდა ლიტერატურული სკოლა, რომანტიზმის
შემოღებამდის. რეალიზმიც ეგრე შემოიპარა ჩვენში, მაგრამ
რაკი რომანტიკოსები კიდევ მოღვაწეობდნენ, დავა აუტყხეს
ჩვენში რეალიზმის განმამტკიცებელთ (ილ. ჭავჭავაძესა და აკ.
წერეთელს, გრ. ორბელიანმა და სხვ.). ეს დავა, რასაკვირვე-
ლია, შედეგი იყო სხვა-და-სხვა სკოლის წარმომადგენელთა არ-
სებითის უთანხმოების და არა შეგნებული, წინდაწინვე გამოპ-
ლანული დავა ორის სკოლის წარმომადგენელთა შორის. სხვას
გარდა ეს ლიტერატურული დავა საზოგადო აზრის სხვა-და-
სხვაობის შეჯახების შედეგიც კი იყო. გრ. ორბელიანი ენის
გარყვნას სწამებდა ახალ თაობას, რასაკვირველია იმიტომ, რომ
რომანტიკოსთა აკრებული ენა და რეალისტთა სადა ენა, ხალხ-
ხური კილო სხვა-და-სხვაობდნენ. ძველი გრძნობდა, რალაც
ახალს, მის წინააღმდეგს და ამ წინააღმდეგს ებრძოდა. ახალი
კი ძლევა-მოსილი წინ მიდიოდა და მას თავის ძალის შეგნე-
ბაც უფრო ჰქონდა და თავისი პრინციპებისაც.

ერთი გასაოცარი შემთხვევა ის არის, რომ რეალიზმი
ჩვენში სწორედ იმავე ხანებში დაიწყო, როგორც საფრანგეთ-
ში და ევროპაში — ორმოცდა-ათიან წლებში.

სწორედ ამავე დროში გარეშე პირობათაც ისეთი მიმართულება მიიღეს, რომ რელიიზმის აღმოცენებისათვის ნიადაგი მზად იყო.

გამოურკვევლობა ქართველის ერის აზრისა, რყევა ამ აზრისა, „ძველი მოგონებანი და ამ მოგონებათა გამო აღელვება დამთავრდა „შეთქმულობით“. ამას კი მოჰყვა საუკეთესო ქართველთა სამშობლოდან განძეგება. მთავრობა შეთქმულთ გულმოდრწალედ მოეკიდა. შესაძლოა ერთის მხრით იმიტომაც, რომ იმპერატორ ნიკოლოზ პირველს არ მიაჩნდა მაინცა და მაინც საკეთილოდ ქართველების გულის ტკენა იმ დროს, როცა პოლონეთის აჯანყება თვალ-წინ ჰქონდა და მეორეს მხრით და უფროც კი იმიტომ, რომ უთუოდ ეს „შეთქმულობა“ ბავშვურ მოქმედებად მიიღო. ყოველს შემთხვევაში „შეთქმულთ“ კარგად დაინახეს, რომ ყოველი ამგვარი მოქმედება მათთვის შეუძლებელი იყო, რადგან ნიადაგი არა ჰქონდა მომზადებული და საზოგადოების თანაგრძნობა არა ჰქონდა მოპოვებული; რამოდენიმე გამართაგან შეგნებულს მოქმედებას დიდი უმეტესი ნაწილი საზოგადოებისა უყურებდა როგორც მხურვალე ფანტაზიისა და გატაცებულის გრძნობის ნაყოფს. „შეთქმულთ“ ისიც შეიგნეს, რომ რუსეთის მთავრობა ყოველივე ამნაირს საქმეს სასტიკად მოეკიდება და არავითარს წინააღმდეგობას არ დასთმობს. სამისა და ოთხის წლით სამშობლოდან გარდახვეწამ ბევრი მწარე ცრემლი დაანთხვეინა ამ მაღალ-გრძნობიერ ახალგაზდათ და ამ ცრემლის დენაში ჩაუკვირდნენ თავისი ერის მდგომარეობას და მიხვდნენ, რომ ერის კეთილ-დღეობისათვის ზრუნვა სულ სხვა გზაზედ უნდა დაყენებულიყო.

თავის მხრით მთავრობაც გარკვეულს გზას დაადგა, — საომარი მდგომარეობა მოსპობილ იქმნა. ქართველის ერის უსამართლო და უსირცხვილო დევნა პოლიციის მხრით, მმართველთა უსაფუძვლო და ურიგო თავხედობა ნელა მოისპო და ევრონაციონის ნამეტნიკად დანაშენის შემდეგ მთავრობის პოლიტიკამ განსაზღვრული და გარკვეული მიმართულება მიიღო. ევრონაციონის პოლიტიკა ქართველებისათვის ნათელი იყო. ქარ-

საქართველო
საქართველო

თველ ერს უნდა მიეღო აღსრულებული ისტორიული ფაქტი და დამორჩილებოდა ისტორიულ შემთხვევას: საქარველო იყო რუსეთის ქვეშევრდომი, და ამის წინაშე თავი უნდა მოეხარა ყველას. ხოლო ვორონცოვს აზრად ჰქონდა დიდის ხნით თავისუფლებას შეჩვეულის ხალხისათვის ეს მიარჩილება არამც თუ მოსათმენად, სასიამოვნოდაც კი გაეხადა. თავისის პოლიტიკის აზრად დაიდვა ქართველის საზოგადოების რუსულს კულტურასთან დაკავშირება (ესე იგი ევროპის კულტურასთან რუსეთის შემწეობით). ვორონცოვმა დიდი გამჭირაზობა და შორსმჭვრეტელობა გამოიჩინა და მიხვდა, რომ მხოლოდ ეს არის ერთადერთი გზა, რომელსაც შეუძლია სულიერთა და გარეგნობითაც შეუკავშიროს საქართველო რუსეთს. ამიტომაც ყოველის დონით ეცადა ქართველი საზოგადოება შეეთვისებინა ევროპიულის ცივილიზაციისათვის. თავისის სასახლის „ბალებისა“ და „სალამოების“ წყალობით იგი გარეგნად აკავშირებდა რუსეთისა და საქართველოს უმაღლესის საზოგადოების წევრებს; ხოლო ჟურნალ-გაზეთებისა და თეატრის დაარსებით სცდილობდა სულიერთადაც განემტკიცებინა კავშირი ევროპის კულტურასა და ქართველის კულტურას შორის.

აი რას ამბობს ბ-ნი ი. მეუნარგია, ცნობილი და ჩინებულის ბიოგრაფი თავ: გ. დ. ერისთავისა, ამ დროის შესახებ: „კავკასიის ადმინისტრაციის მოხელენი ხშირად აყენებდნენ ხოლმე შეურაცხყოფას ნაციონალურ ქართულ გრძნობას. თავზედი ქცევა პოლიციის მოხელეთა „ცუდად მოქმედებდა ქალაქის მოწინავე ქართველობაზე. საზოგადოება უამისოდაც დაქსაქსული იყო ნაწილ-ნაწილად. ნათესაობითი კავშირი, პირადი გრძნობა და ჩვეულება სხვა-და-სხვა მხრასკენ იწვევდნენ მას. დრო იყო საჭირო, რომ ეს ჩვეულება გამქრალიყო, ამ ნაწილ ნაწილად დაყოფას ბოლო მოღებოდა, რომ წარსულ აჯანყებათა მოგონებაც წაშლილიყო და ბატონიშვილების დინასტიური მეცადინება დავიწყებოდა საზოგადოებას. მხოლოდ მაშინ შეადგენდა ეს საზოგადოება ერთს მკიდრო საპოლიტიკო წყობას. ამისთვის კი საჭირო იყო ისეთი მშვიდგება მმართველობა, რა-

გორაც აყო შემდეგში თავ. განანტოვისა (ხაზი ჩვენ გვეყუ-
 თვნის); საჭირო იყო თავიანი ქცევა და პატივი ქართველების
 „ისტორიული სიამპარტავნისა და ზეპირ გადმოცემათა“, რო-
 გორც ამბობს განსვენებული ფადევი *).

ცხოვრება დაწყნარდა. საზოგადოება გაერთიანდა. საზო-
 გადო აზრი კალაპოტში ჩადგა. ძველი ოცნებები ტახტიდან
 ჩამოაბრძანეს ძალა-უნებურად და ეხლა ამ ოცნების მოძღვრე-
 ბმაც კი შეიგნეს, რომ ერთად-ერთი საშუალება სამშობლოსა-
 თვის სამსახურისა არის ისტორიის მსვლელობისაგან აღნიშნუ-
 ლი გზა: ევროპის კულტურის მიღება, ამ კულტურის განვი-
 თარება და განმტკიცება ქართულს ნიადაგზე.

გ. ერისთავს ბედმა არგუნა ისეთს ქვეყანაში ყოფნა და
 იმ დროს, როცა უსათუოდ უნდა შეესწავლა და შეეგნო ის
 იარაღი, რომელიც მისთვის მიუცილებელი იქმნებოდა სამშო-
 ბლოს სამსახურისათვის მისმა ფიზიკელმა გონებამ კარგად შეი-
 გნო და მიხვდა, რომ ქართველობა მეტად ჩამორჩენილია ევ-
 როპის ცივილიზაციასა და კულტურას და ხოლო გარეშე ამ
 ცივილიზაციისა და კულტურისა კი ქართველ ერს აღარ შეე-
 ძლო სიცოცხლე, — აღსრულებულმა ისტორიულმა ფაქტმა ძა-
 ლა უნებურად ჩააბო იგი ევროპის ცივილიზაციის ძლევა-მოსილ
 მსვლელობაში და თუ ფეხს არ მოიმაგრებდა ამ მსვლელობაში
 სხვას ჩამორჩებოდა და სხვისგან გაითელებოდა. კარგად მიხვდა
 რომ იმ საზოგადოებას და იმ ხალხს, რომელსაც უბედურის
 შემთხვევის გამო საანბანო ჭეშმარიტებაც კი დავიწყნია არ
 შეეძლო „დიდის საგნის“ შეგნება. მან შეიგნო ნაძღვალა, რე-
 ლდუნა საჭიროება თავისი ქვეყნისა და დაბრუნებისათნავე მი-
 ჭმართა ამ საჭიროებათა დაკმაყოფილებას და მათთვის მუშაო-
 ბას. ლიტერატურას და თეატრს მოჰკიდა ხელი გაზეთადან და
 სცენიდან სცდილობდა ან-ბანი ესწავლებინა ქართველ საზო-
 გადოებისათვის, ანბანი ზნეობრივის მოქმედებისა და მომავა-

*) იხ. გვ. XXI და XXII მოხსენებულ გამოცემისა.

ლი დიდის შრომისა და მოღვაწეობის წინასიტყვაობა საქვე-
ყნოდ განეცხადებინა.

I

გ. ერისთავი უმთავრესად რეალისტი მწერალია, მაგრამ რომანტიულ ელემენტსაც ბევრს შეეხვდებით მის ნაწარმოებში და ეს არც კია გასაკვირველი. საზოგადოდ ძნელია რომელიმე მიმართულება ლიტერატურაში უეცრად დამყარდეს,—საჭიროა ბევრი დრო, ბევრი შრომა, რომ ესა თუ ის მიმართულება გამოიკრეას და განმტკიცდეს. ეს ერთი და მეორეც ისა, რომ ძვირად შეხვდებით მწერალს, რომლის ნაწერებში რომანტიული ელემენტიც არ ერიოს—და ეს იმიტომ, რომ რომანტიზმიც ისეთივე კანონიერი მოვლენაა, კაცის მოთხოვნილებაზე დამყარებული, როგორც რეალიზმი. ზოლას, ნატურალიზმის შემქმნელს,—რომანტიკოსობას ეწამებთან და მართლა ეგრეც არა. წარმოდგინებითი ძალა ზოლას ნიჭისა (l'imagination) იმდენზედ ძლიერია, როგორც ჰეგელის. ზოლა უბადრუკ და ჩვეულებრივ სინამდვილეს კი არ გვიხატავს, არამედ იმ სინამდვილეს, რომელსაც მის ტვინში და გულში გაუვლილია, ზედ დასწევია მისის აზრისა და გრძობის ბეჭედი და ეგრე გარდაბადებულსა და გარდაქმნილს სინამდვილეს მერმე ჩვენ დაგვანახვებს ხოლმე. ეს სინამდვილე ზოლასაგან, რასაკვირველია, დასახიჩრებულია და დამახინჯებული, რადგან კაცის პირუტყვობის ფილოსოფიით გამსჭვალულია და მხოლოდ იმით განირჩევა რომანტიკოსთაგან გალამაზებულისა და გაჰაეროვნებული სინამდვილისაგან. მაგრამ იმასაც ნუ დაივიწყებთ, რომ რომანტიკოსებსაც არ ეუცხოვებოდათ სინამდვილის დამახინჯება და დემონიურის ბოროტების დახატვა.

გ. ეტისთავი რომანტიკოსთა შორის იზრდებოდა, იმ ზედგავლენასა და გარემოებათა შორის, როგორც იგინი და რალა თქმა უნდა რომანტიულს მანერას ვერ ასცდა. მხოლოდ თუ რეალიზმის შემქმნელი შეაქნა, ეს იმიტომ, რომ მისი გონება

მეტად ფხიზელი და დაკვირვებული იყო და მას თან დაყოლილი ჰქონდა სატირიული ნიჭი, ნიჭი დაცინვისა და განკიცხვისა. ხოლო როცა დრომ და გარემოებამ მოითხოვა განგებისაგან მინიჭებულ ნიჭს თ. ერისთვისას გზა გაუხსნა და ამ ნიჭმა თავისი დაგვანახვა.

გ. ერისთავს ერთი ნიჭი ჰქონდა კიდევ: იგი იყო არსებითად დრამატიული მწერალი. მართალია, როგორც დრამატიულ მწერალს ბევრი ნაკლულევიანება აქვს, მაგრამ ეს მისი ბრალია, რომ ქართულს ლიტერატურაში იგი იყო პირველი ამ გვარი მწერალი და როგორც პირველი ბევრის ახალისა და წვრილმანის შემოტანა დასჭირდა ჩვენს ლიტერატურაში, რამაც მისი ნიჭიც დააბრკოლა. მის კომედიების ნაკლულევიანებებში მის ნიჭს იმდენი ბრალი არ ადევს, რამდენიც ქართულის ლიტერატურის სიღარიბეს.

გ. ერისთავის ლირიზმი მის დრამატიულ პოემა „შეშლილში“ გამოიხატა საუკეთესოდ. მართალია ლექსებსაცა სწერდა, მაგრამ ეგ ლექსები თითქმის სახსენებელნიც არ არიან.

გადაიკითხეთ მონოლოგი ბეგლარისა— იგივე გ. ერისთავი, როგორც ბიოგრაფიიდან ვიცით და უამისოდაც ადვილი მისახედრია, რომ ბეგლარი თვით ავტორია— გადაიკითხეთ ეგ მონოლოგი და იქ ნახავთ ავტორის შეხედულებას ბუნებისა და კაცთა შორის დამოკიდებულების შესახებ; მისს გრძნობას სიყვდილისა და სიყვარულის შესახებ; მისს აზრს კაცთა შორის დამოკიდებულების შესახებ. ყველა ეს აზრი და გრძნობა თ. გ. ერისთავს აქვს გამოთქმული ორიგინალურად, სულ სხვა გვარად, ვიდრე მის მოწინავე მწერლებს.

ბუნებას სიმშვენიერით აღტაცებული პოეტი გაზაფხულს შეჰხარის:

კეიდეკ მოსკედი, გაზაფხულა, ჩვენს სტუმარო,
 ყოველთა კაცთა სასიამოლო, გულთ მომდიმარო.
 უკვე გიპურაეს სისხრულის ფაღალ: სქელით
 და მოგვეკეპვი, გამოკვდეთ რა ზამთარის ბნელით! (კვ. 95).

მაგრამ მისი გული სევდით არის აღსავსე. მისი გრძნობა და ფიქრი მოწამლულია: „ბინდი ჭმუნვისა გულსა მისსა მიეფინების“. ხედავს რა, რომ ბუნებასა და კაცთა შორის ჰარმონია და თანხმოება კი არ არსებობს, არამედ სრული წინააღმდეგობა, სრული უთანხმოება. „ხედავს სოფელი და ბუნება სულ ჭაბუკდება, და ის კი გვირგვინი ღვთისა ქმნილების (რა დაცინვა!) ბერდება, კვდება და ღლე აკლდება“ (გვ. 96).

მისთვის ბუნება არც ისეთი მორჩილია კაცისა, როგორც ალ. ჭავჭავაძეს ჰგონია, რომელსაც ბუნება იმ გვარად ეჩვენება, რა განწყობილებაზედაც თვით არის, არც კაცის თანაგრძნობად მიაჩნია იგი, როგორც გრ. ორბელიანს და არც „გულ დახურულთა მეგობრად და ნუგეშად“, როგორც თ. ნ. ბარათაშვილსა და გინდ ვახ. ორბელიანს. მის შეხედულებას ბუნებაზედ უფრო ნატურალისტურის ფილოსოფიის დაგვაძი რალაც ემჩნევა. კაცს პოეტი დაცინვით იხსენიებს „გვირგვინად ღვთისა ქმნილების“ იმიტომ, რომ ეს ვითომდა მეფე ბუნებისა, მორჩილი და მონაა იმისი, იმავე ბუნებისა, იმაზედ უფრო უძლური და სუსტი. ბუნება და სოფელი სულ ჭაბუკდება და მას კი „არ აქვს უფლება განცხოველების, მოსია კაბა ტანთ განხრწნილების“ (გვ. 96).

ბუნება მის აღტაცებასაც კი გულგრილად ისმენს; უყურადღებოდა სტოვეებს მის ვედრებას, რომ „მერცხალთ აღმა საფრენი ფრთენი მისცენ, აღფრინდეს მაღლა, და კვალად მაღლა. რომ ვერ ხედვიდეს ქვეყანას დაბლა“. ხედავს პოეტი ასეთს უღმობელოებას და უგულობას ბუნებისას და თვითვე გრძნობს თავის სიბეჩავეს, თავის უბადრუკობას:

გაწნაღა ვაჟ! მე ღვთისა ქმნილი,
კარ ამ მიწასა მაგრა მიგრული.

ეს სანახაობა ბუნებისა მარტო თავის უძლურებას შეაგნებინებს პოეტს. იგი არა თუ ვერ შეედრება სიცხოველესა და სიძლიერეს ბუნებისას, მისთვის ამ ბუნების სურათის საფასვლით დახატვაც კი მიუხდობელ სანატრელ საგნად გამხდარა: „ნეტარ

ვინცა შენ კალმით დაგწეროსო!“ შესძახებს აღტაცებული პოეტი.

გ. ერისთავს საყვარულზედ უფრო მიწიერი და ხორციელი შეხედულება ჰქონდა. როგორცა ჰსჩანს ამავე პოემიდან. ბეგლარის მთელს ლექსში, საყვარელთან მიწერილში, პოეტი მარტო იმას ელტვის, რომ დაინახოს სატრფო „ნისი ხელი გულს მიიკრას და ლამაზი თვალები გადუკოცნოს“ (გვ. 88), თუმცა არც მას გამოჰპარვია ორ გვარი მხარე საყვარულისა:

ჩემო გულისა ამაშეფათო და ჩემო ზედა,
ჩემო სამოთხეკე, ჯოჯოხეთო, ჩემო იმედა!
ეს აჩის ჩემა სოფელს დიდება,—
ლიტონი კაცი რაგორ მისვდება,
რომ ჩემა გული
აჩს დაკეწული
და მისგან შექქენ ტრფობით ახანია. (გვ. 99)

იცის, რომ საყვარული ჯოჯოხეთიც არის და სამოთხეც, დამტანჯველიც და აღმტაცებელიც.

არც ის გამოპარვია ჩვენს ავტორს, რომ პოეტი მალაღობის ნიჭითა და გრძობით დაჯილდოვებული ბრბოსათვის გაუგებარია. ის ვერავის „აგრძობინებს, შეატყობინებს ტკბილ ჩანგის ჟღერით შენს ნიქსა გულის, მალაღობის სულის პასუხს ვერსად ჰპოებს... აქ ამ სოფელს, არ მის საწყოფელს... მისი ცხოვრება კაცთ ეკვირვება“, გაუგებარია კაცთათვის ის, რომ პოეტი ხან სოფელს სტირის, ხან მალლა ჰყვირის, არ არის კმაყოფით, ხან ვითა ჩვილი, „გულ უბრყვილი, ხარობ სოფელსა“ (გვ. 92) კარგად იცის ჩვენმა მწერალმა, რომ პოეტთაგანი „ბედნიერებით და მყუდროებით არეან შობილა“ და ასე მიმართავს ხალხს.

«და თქვენცა ეჩნო, მომღერალთ მტერნო, საცხენო შურათ,
თქვენ არ იყავით დასცინოდით დიდ ბაირონსა?
თქვენ აბოჟლეთ, განაშორეთ მშობლის საირონსა!
«ტოტოკატო ტასი?
«ეგრ სტანათ ფასი,

«უწოდეთ შტერი,
ჭქქმენით ჰყრობალი:
ემის მღერა ტებილი
ვერ მოიგონეთ.

«თქვენში არ იყო გამოენსა მოკვდა მშიერი?
«თქვენ არ სდგენიდათ დიდსა დანტეს, იყავით შტერი?
«და რაიდა რამისაგან რისთვის განაძეთ?..
«იქნებ მეც ისე მომიძულეთ აზვის დაგნანდეთ!»

სიკვდილია თ. გ. ერისთავის აზრით ყოველივეს ბოლოა და ეს თვისება სიკვდილისა მას გულს უწამლავს.

«გვირახ რად მომცა გონება, ნება—გაიძახის პოეტი,
თუ რომ სიკვდილით სრულ დასრულდება!
ჩვენი იმედი და ჩვენი ბედი,
«ასე სიზმარებრ თუძცა განქრება,
«სიცოცხლის სიმი უერად სწყდება,
«გატი ამისთვის რად იბადება?»

მართალია ისიც კი იცის, რომ ეს სოფელი სხვა სოფლისთვის სამზადისია:

«მაგრამ რა უჭკრეტ მესესა, მთვარესა,
«ამ მნათობთ ვარსკვლავთ, ცას სამარესა,
«იდუმალ მეტყვის მე სინდისა,
«სსკა სოფლისათვის არს სამზადისა

ხოლო ეს სხვა სოფელი რაღა უნდა იყოს, თუ კი „სიკვდილით სულ დასრულდება“ ყოველივე და „სიზმარებრ გაჭრება?“ შესაძლოა პოეტს მისტიური წარმოდგენაც ჰქონდეს ჩვენს გარდაცვალებაზე, ჩვენს სიკვდილზე, თუ ნ. ბარათაშვილის გარდაცვალებაზედ ამას სწერს:

«რამ მოგვეფარე, ცას შევტყერი: რა დღე ბნელდების,
უფურე ტატო რომელ ვარს კვლავად გამობრწყინდების
თითქო გსკდავ შენ მოარულსა რმისა გზაზედან,

ანგელსთ დაწნა გეხვეკიან, უფრს დაგიკდებენ,
მერე ტის სიგრტეს ლაყვარდოვანს განავარდებენა.

ამავე „შეშლილშია“ დასურათებული საოცარი მაგალითი კაცთა უგრძნობლობისა და გულ-გრილობისა, ადამიანთაგან ერთმანეთის ვაჟსა და ქირის შეუყენებლობისა. საბრალო ტასო შეშლილია უარყოფილის სიყვარულის გამო. იმას კი წამლად გათხოვებას უნიშნავენ და როცა ეს წამალი სიკვდილამდის მიიყვანს, მისივე ახლო ნაცნობნი ლოტოს თამაშის დროს გაიგებენ ამ საზარელ, თითქმის მათის ხელის საქმეს და გულ-გრილად და საოცარის ცინიზმით განავრძობენ თამაშს და ქორაობენ :

მელანია. «ეთ დესეტ ოსემ... თუ მართაღა...»

მაგრამ დედაზედ სამართაღა.

გოსემ დევეტ სემ... უფრა არ უგდო,

საბრალო ქალი ემაწვილს მაუგდო.

შესტდესეტ დევეტ... მე რა გავიგე

ნინო. «უკანაჯად ვარ, აი, მოვიგე.»

თუ ეს პოემა რომანტიულია მით, რომ ავტორი მეტად პირადის გრძნობისა და სევდის გამომხატველია, რეალიზმის კვალიც ძლიერია. ზემოდაც მოვიხსენიეთ ავტორის შეხედულებაში ბუნებასა და სიყვარულზედ უფრო ნატურალისტი სჩანს, ვიდრე აღტაცებული რომანტიკოსი. გარდა ამისა ამ პოემაშია დახატული, თუმცა ნაჩქარევად, მაგრამ ნიჭიერის კალმით, ნამდვილი სურათი იმ დროს ქართულის ოჯახისა, ამ ოჯახის აზრებისა და წარმოდგენისა ცოლ-ქმრობაზედ, სიყვარულზედ, მწერლობაზედ, გონების შრომაზედ და აღწერილია იმავე დროის დავისა და საჩივრების მოყვარეობა, ამავე ნაკლულევიანებათ კიტხავს მწერალი შემდეგ თავის კომედიურ თხზულებებში.

ანახანუმი, დედა შეშლილის ტასოსი, — უსირცხვილად საყვედურს აცხადებს იმისი სასიძო ბეგლარის გამო, რომ „ატკაზის არზა“ არ დაუწერა ბოქაულთან, რომლითაც უარი უნდოდა ეთქვა ამ ქალბატონს იმ ფულზე, რომელიც დაღალისაგან

ესესხა (ათი თუმანი ისიც) და რომლის „მცირე ბარათიც“ კი ეჭირა დალაღს, და რაინდული და პატიოსნური აღელვებული უარი სასიძოისა მისს უაღრესს ნაკლულეგანებად მიიჩნია. ან კი როგორ უნდა მოქცეულიყო ისეთი ქალი, რომლისთვისაც კაცის ერთად ერთ ღირსებად ითვლება „არზის წერის“ ცოდნა და გაბრაზებულია, რომ მის სასიძოს არზის ქალაღმზედ ლექსები დაუწერია. მწერლობისა და საზოგადოდ გონებრივ გრძნობას საოცარის ცინიზმითა და უსირცხვილო დაცინვით ეპყრობა. არც სიყვარულის გრძნობას ეპყრობიან იმ დროის მანდილოსნები ნაკლების დაცინვითა და გულ-გრილობით. ამათ რომ დავუჯეროთ, საქართველოში სიყვარული არც კი სცოდნიათ და „მოდნად“ შემოდებულია.

«ჩვენცა ვყოფილვართ უმაწკაილ-ქალები, — ამბობს ერთი მათგანი ჩვენცა გკჭინაა კარგი თვალები,
მაგრამ ჩვენ გუფსა არა კვითხავდით,
საქმრად ვინ გკანდა, ვისთვის ვოსწავდით.
გათხრებებსა მასინა ვგრძნობდით,
როცა საყდარში ქმარს წაუკვებდით».

ასეთს საზიზღარს ატმოსფეროში, ასეთს გარყვნილს საზოგადოებაში ხვდა მუშაობა თ. გ. ერისთავს. მან თავისის მკვირცხლის გონებითა და გრძნობით შეიგნო, რომ ესდენ გათახსირებულსა და დაცემულს საზოგადოებას ზნეობრივი წრთენა ეჭირვება, ეჭირვება თვალების გახელა, მასი ნაკლულეგანებისა და სიწამბღრის თვალწინ დაყენება. გ. ერისთავმა კომედიებს მიჰმართა და სცენა იხმარა იარაღად თავისის აზრის განხორციელებისათვის. ამ კომედიების მნიშვნელობა ჩვენის ცხოვრებისა და ლიტერატურისათვის მრავალგვარია. იგინი შეიქმნენ ენითა და შინაარსით ახალის მიმართულების შემქმნელნი. უკვე მისის ლექსების ენა უფრო სადაა და მარტივი, უფრო მდაბიური ვიდრე რომანტიკოსების ენა, რაიცა დიდ დამსახურებას შეადგენს ლიტერატურაში. და კომედიების ენა ხომ ისეთია, რომ მართლაც ახალის ეპოქის დამწყებია ჩვენს მწერლო-

ბაში. „მწერლებს ძველთა, გარდა რუსთაელებისა და მცირეთა სხვათა, ანა იყო ჩვეულებითის საუბარის ენითა, რომელიც არის და უნდა იყოს ჭკუშინატი ენა ხაჯხასა“, — ამბობს პლატონ იოსელიანი „გაყრის“ წინასიტყვაობაში. „დამწერმან ამა პირველისა, ქართულსა ენაზე კომედიისა, თ. გ. დ. ერისთავმან, დაბადა ენა ქართული ახაჯასა გვარასა მწერლებსათვის (ხაზი ჩვენ გვეკუთვნის). პლატონ იოსელიანი დიდს გამჭრიახობას იჩენს ამ სიტყვებში: „მან დაბადა ენა ქართული ახაჯასა გვარასა მწერლებსათვის“. ლიტერატურაში ახალი მიმართულება იწყებოდა და ახალი ენაც საჭირო იყო, სხვა რომ არაფერი, მართლ ამ „ახლისა გვარისა ენის დაბადებისათვის“ ეკუთვნის გ. ერისთავს დიდი აღგილი ჩვენს ლიტერატურაში. მეორე დიდი მნიშვნელობა ამ კომედიებისა იმაში მდგომარეობს, რომ გ. ერისთავმა თავისის ნიჭიერის კალმით პირველად შეეხო ჩვენში ახალ ცხოვრებას. ამ ცხოვრებისაგან შექმნილ პირობათ; პირველად მან დაგვანახვა ძველის წყობილების ფეოდალიზმის და ახლის ვაჭრულის ბრძოლა, პირველის მისუსტება და მეორის გაღვიძება; პირველად მან სცადა ახალ პირობებში აღზრდილ ახალგაზდათა დახასიათებას, პირველად მიექცა ყურადღება ამ ჯგუფს საზოგადოებისას; პირველად მან დაასურათა და დაგვანახვა ახლის გარემოების ნაშობნი — პირველად, ზაგრამ საუბედუროდ თითქმის უკანასკნელადაც. 50 წლის განმავლობაში ჩვენი ლიტერატურა ყრუდ დარჩა და გ. ერისთავისაგან ნაჩვენები საგანი განზე დასტოვა. (როგორღაც უფროთხის მას განათლებულ და ახალ პირობებში აღზრდილ ახალგაზდათა დასურათება). მანვე შექმნა ჩვენს ლიტერატურაში ახალი გვარი, ფორმა ლიტერატურის ნაწარმოებისა — დრამატიული მწერლობა, რომელიც შემდეგში განვითარდა და გაიზარდა.

კატა აბაშიძე

(დასასრული იქნება)

ინგლისის კონსტიტუცია

მე-XIX საუკუნეში

II

ის მხარე, რომელიც მე-XIX-ე საუკუნეში მოელს ევროპას მაგალითს უჩვენებდა, იყო ინგლისი. ერი, რომელმაც შექმნა პოლიტიკური მექანიზმი თანამედროვე ევროპისა, — კონსტიტუციონური მონარქია, პარლამენტალური რეჟიმი და თავისუფლების გარანტია, — იყო ინგლისის ერი. სხვა ერები მხოლოდ ჰბაძავდნენ მას.

მე-XIX-ე საუკუნის პოლიტიკური ცხოვრების დამახასიათებელი პარტიები (კონსტიტუციონური, პარლამენტარული, რადიკალური და სოციალისტური) პირველად ინგლისში გაჩნდნენ. ამიტომ სამართლიანი იქმნება, რომ ევროპის პოლიტიკური ისტორია ინგლისიდან დაეიწყოს.

ძველი ანგლესურა რეჟიმი. დიდი-ბრიტანიისა და ირლანდიის შეერთებული სამეფო 1814 წელს როგორც იყო მორჩა დიდის ხნის ომს (თითქმის განუწყვეტელს 1793 წლიდან), რომელმაც გააფართოვა მისი სახალშენო სამფლობელო და გაამაგრა შინაური ორგანიზაცია.

მე-XVIII-ე საუკუნის „ძველი ინგლისი“ (Old England) მაგრად იდგა და რესტავრაციას არ საჭიროებდა. რომ ეს ძველი რეჟიმი გავიგოთ, საჭიროა ეიცოდეთ ინგლისის მთავრობის

*) იხ. „მოამბე“ № IX, 1900 წ.

ორგანიზაცია, მისი საზოგადოების შემადგენელი ელემენტები და განსაკუთრებითი მდგომარეობა ირლანდიისა.

ლიდი-ბრიტანიის საზოგადო ცხოვრების უმთავრესი ძაფე-ბი სამ ძველებურ დაწესებულებაში იყრიდა თავს, რომლებიც ძველი დროიდანვე ისე დაკავშირებულნი იყვნენ ერთმანეთზე, რომ მათი ცალკე-ცალკე წარმოდგენა შეუძლებელი იყო; აი ეს დაწესებულებანი: ცენტრალური მართებლობა, ადგილობრივი თვითმ-მმართველობა და ეკკლესია.

ცენტრალურმა მართებლობამ: ინგლისის ცენტრალური მართებლობა, რომელმაც 1707 წელს შოტლანდიაში და 1800-ში ირლანდიაში თავისი კომპეტენცია გააფრცვლა, ოფიციალურად სამის დაწესებულებისაგან შესდგებოდა: პირველი—მეფე და მისი მრჩეველნი, მეორე ჯორჯთა შაჯატა და მესამე თემთა შაჯატა. სამივე ინგლისის უძველესი დაწესებულებანია (corps) რომლებიც, ვგრე ვთქვათ, უკვე მე-XIV საუკუნიდან გაშეშდნენ და ტრადიციონულ ორგანიზაციას წარმოადგენენ. მეფე, რომლის ხარისხი მამიდან უფროს შვილზე გადადიოდა და რომელიც ხელ-შეუხებელი (inviolable) იყო სამეფოს ოფიციალურ ბატონ-პატრონათ ითვლებოდა. როგორც სახელმწიფოს წარმომადგენელს, მას ხელთ ეპყრა ომის გამოცხადებისა და ზავის ჩამოგდების უფლება; როგორც „მართლ-მსაჯულთების წყარო“, იგი წინა-წავდა მსაჯულებს, რომლებიც იმის სახელით მოსამართლეობდნენ; როგორც თავი მთავრობისა, იგი წინაწავდა მოხელეებს, იწვევდა და ითხოვდა პარლამენტს. მასვე ეკუთვნოდა პალატაში ბიუდეტისა და კანონ-პროექტების წარდგენის უფლება; გარდა ამისა ყოველი კანონი მეფის სანქციას საჭიროებდა. ინგლისის მეფეს კიდევ შერჩენილი ჰქონდა საშუალო-საუკუნოების მეფეთა ძველი უფლებანი; მასაც, როგორც მის წინაპრებს, ქვეყნის მმართვეაში ეხმარებოდა რჩევა, რომლის ყველა წევრებს თვითონვე ირჩევდა.—ლორდების პალატა როგორც ეს ძველათაც იყო, შესდგებოდა შთამომავლობით ლორდებისაგან და ახალ ლორდებისაგან, რომლებმაც ამ ხარისხს პირადად მეფე აძლევდა და შემდეგ გვარში რჩებოდა. პალატის

სხდომები ისევ ძველ წესსზე და ფორმაზე ხდებოდა. თემთა პალატა, რომელიც შესდგებოდა ძველ წესზე ამორჩეულ (შვიდი წლით) დეპუტატთაგან, მოქმედებდა ძველისავე ჩვეულებების მიხედვით. ორივე პალატას ვესმინისტერში ჰქონდათ ადგილი. ერთად ისინი პარლამენტს შეადგენდნენ. მეფის, მისი რჩევისა და პარლამენტის უფლებანი ჩვეულებით ისახლვრებოდა. ინგლისელებს არ ჰქონდათ, არც წერილობითი კონსტიტუცია*) არც კრებული სამოქალაქო კანონებისა, და ამ გარემოებით ისინი ამაყობენ კიდევ. პოლიტიკურ საქმეებში ისინი პრეცედენტებით და ტრადიციით ხელმძღვანელობენ, სამოქალაქო საქმეებში კი ჩვეულებრივი სამართალით (common law). ფორმალურად მეფე კიდევ მთავრობის ერთად ერთი თავი იყო და ყოველისფერი იმის სახელით სრულდებოდა, პარლამენტი მხოლოდ ეხმარებოდა მას და იმის ნებადაურთველად თავის მოყრადაც კი არ შეეძლო. მინისტრები მხოლოდ მისი მრჩევლები იყვნენ. მაგრამ ეს რეჟიმი ერთიანად შეცვლილ იქმნა სამი ჩვეულებით, რომელთაც განსაკუთრებით მე-XVIII საუკუნეში მოიკიდეს ფეხი:

1) მეფე, რომელიც ფორმალურად აღქურვილი იყო ყოველგვარ სრულ უფლებებით, ნამდვილად კი ვერც ერთით ვერ სარგებლობდა, ყოველი პოლიტიკური აქტი, მეფისგან ხელმოწერილი, მინისტრებისაგანაც ხელ-მოწერილი უნდა ყოფილიყო. მეფე კი არ განაგებდა ქვეყნის საქმეებს არამედ მისი მინისტრები.

2) მინისტრები მოქმედებდნენ ერთად და თანახმად. ისინი იკრიბებოდნენ საკაბინეტო რჩევაში ამა თუ იმ გადაწყვეტალების დასადგენად. ეს კრება მხოლოდ ფაქტიური ჩვეულებით იყო; დღემდისაც ოფიციალურ აქტში სიტყვა „კაბინეტი“

*) ინგლისის საკონსტიტუციო კანონები სამი აქტისაგან შესდგება: habeas corpus 1679, უფლებათა ბილი 1689 და დაწესებულების აქტი (acte d'etablissement) 1700; არტურ ოუნი 1789-ში დასკინის ფრანგებს, რომელთაც ჰგონიათ, რომ „კონსტიტუციის შესადგენი რეკეპტი არსებობს“.

არ იხმარება, მაგრამ ნამდვილად კი მინისტრთა კრება (სამინისტრო), მოწვეული მეფის სახელით ქვეყნის მმართველად, შეიქმნა სახელმწიფოს უმთავრეს დაწესებულებად, (იწოდებოდა **ადმინისტრატრად**). რადგანაც სამინისტრო ოფიციალური დაწესებულება არ იყო, ამიტომ მის წევრთა რიცხვიც განუსაზღვრელი იყო (მათი რიცხვი 12—20-ში ტრიალებდა). ზოგიერთი წევრები ისევ ძველ სახელს ატარებდნენ (ხაზინის ლორდი, დიდი კანცლერი, ხაზინის კანცლერი); დანარჩენებს სახელმწიფო მდივნებს ეძახდნენ. (სიტყვა „მინისტრი“ არ იყო ოფიციალური). მე-XVIII საუკუნიდან დაწყებული სამინისტრო ნიშნავს **საჯადაჯაჯუდ** პირთა ჯგუფს, რომლებიც ერთ და იმავე პოლიტიკას აღგანან. ერთი წევრთაგანი მოთავე ხდებოდა და დებატების დროს სამინისტროს მაგიერ ლაპარაკობდა. მას მეფე ირჩევდა და თვითონ ის კი ირჩევდა თავის ამხანაგებს, მას **შაჯგუჯუ** მინისტრს ეძახდნენ, მაგრამ არა ოფიციალურად. იმ დროს (1806 წ.) კიდევ, ამბობდნენ რომ „ინგლისის კონსტიტუციას პირველი მინისტრობა ეჯაერება“.

3) მეფე, სამინისტროს ამორჩევაში თავისუფალი არ იყო და პირადად არავის წინაშე პასუხის არ აგებდა.

ინგლისში შემდეგი ფიქცია არსებობს: მეფეს არ შეუძლია ავის ჩადენა. თუ ის ცუდად ირჯება, ეს მისი ბრალი არ არის, მრჩევლების ბრალია და ამიტომაც პასუხის-მგებლებიც ეს უკანასკნელნი არიან. მაგრამ ამ ფიქციამ მინისტრები, როგორც მეფის მრჩევლები, პარლამენტის წინაშე **პასუხის-მგებლად** გახადა. როგორც ვხედავთ პრაქტიკულად სამინისტროს მაშინ შეეძლო ქვეყნის წართვა, როცა სათემო პალატის წევრთა უმრავლესობა მისკენ იყო. სათემო პალატის ყოველთვის შეეძლო ფაქტიურად სამინისტროს სამსახურიდან გადაყენება ბრალდაუდებლადაც: საკმარისი იყო უარის განცხადება ბიუჯეტის დამტკიცებაზე ან და სამინისტროსთვის უნდობლობის გამოცხადება. მაშასადამე მეფე თუმცა არა პირდაპირ, მაგრამ მაინც იძულებული იყო მინისტრებად ამოერჩია პარლამენტის უმრავლესობის წარმომადგენლები, წინააღმდეგ შემთხვევაში სამინისტროს ქვეყნის მართვა

არ შეეძლო, რადგანაც პალატის უმრავლესობა მისი წინააღ-
მდეგი იქნებოდა, (ჩვეულებად იყო ლორდებისგან იმდენი მინის-
ტრი ამოერჩიათ, რამდენიც სათემო პალატისაგან). ამგვარად
რადგანაც მეფემ მინისტრებს დაუთმო ქვეყნის შართვა, სამინის-
ტრო კი მხოლოდ პალატის უმრავლესობის დელეგაციად გადა-
იქცა, მეფის მაგიერ პალატა შეიქმნა ქვეყნის მმართველი. სა-
თემო პალატის უფლება მარტო ბიუდეტის დამტკიცება და
კანონმდებლობა (ლორდებთან ერთად) იყო; წინედ იგი მეფის
მორჩილი მეორე ხარისხის დაწესებულება იყო; ამ გვარია ეხლაც
პალატები კონსტიტუციონურ მონარქიებში (პრუსსიაში, ავსტ-
რიაში); თუ ინგლისში საპარლამენტო რეჟიმი დაარსდა, ეს
იყო შედეგი არა იმ გარემოებისა, რომ პალატა კანონადად
ხმარობდა თავის კანონმდებლობით უფლებას, არამედ იმისა,
რომ მან ჩვეულებათ მიითვისა „აღმასრულებელი უფლება“,
რომელიც სისრულეში მოჰყავს კაბინეტს მეფის სახელით. ეს
საპარლამენტო რეჟიმი მდგომარეობს იმაში, რომ მეფის რეა-
ლური, ნამდვილი მეუფება—პარლამენტის უმრავლესობის ხელ-
ში გადავიდა; მეფეს კი მარტო პირველობის სახელი დარჩა,
თანხმად ფრანგულის ფორმულისა: „მეფე მეფობს და არა
ჰმართავს“. (le roi règne et ne gouverne pas) დღეს პარლამენტა-
ლური რეჟიმი ჩვენთვის იმდენად დამახასიათებელია ინგლისურ
ჩვეულებათა, რომ ადვილად ვივიწყებთ, თუ რამდენად ახალია
იგი. მან დაიწყო მოქმედება პირველი გიორგების დროს—1715
წლიდან 1760 წლამდე; მაგრამ პრაქტიკა ამ რეჟიმისა ჯერ კი-
დედ არ დამყარებულიყო და თეორიაც ჯერჯერობით არ იყო
მიღებული; გიორგი მე-III-მემ ეს კითხვა ისევ სადავოდ გახა-
და. პირველ ორ გიორგის ნებავდათ თავიანთი მინისტრების
უმრავლესობისაგან ამორჩევა და სახელმწიფო მმართვეის მათთვის
გადაცემა. მაგრამ მათი მოქმედება მეფის კანონიერ უფლებას
(la prerogative) არ სცვლიდა და მათ მემკვიდრეებს შეეძლოთ
სულ სხვანაირად მოეხმარათ ეს სამეფო პრეროგატივა. სწო-
რედ ამ პრეროგატივით ხელმძღვანელობდა გეორგ მე-III, რო-
დესაც იგი სცდილობდა განეხორციელებია თავისი უფლებანი.

იგი თავის დიდის ხნის მეფობის დროს დაუბრუნდა ძველ პრაქტიკას, რომელიც სრულებით ეთანხმებოდა ოფიციალურ დოქტრინას სამ დაწესებულებათა—მეფის, ლორდების და სათემო პალატების სწორ-წონაობისას*). ის არც ერთ საპარლამენტო ახალ ჩვეულებას არ სტოვებდა შეუკვეცივლად. ის თავმჯდომარეობდა პირადად კაბინეტის რჩევას და ამბობდა, რომ თვითონ ჰსურს იყოს თავისი პირველი მინისტრი და არავარ ზომების მიღებაზე, რომელიც პირადად მას არ მოსწონდა, არ თანხმდებოდა. ორმა სამინისტრომ სამსახურს თავი დაანება (1800 და 1806 წ.) რადგანაც მეფე არ თანხმდებოდა კათოლიკეთა წინააღმდეგი კანონები შეემსუბუქებია. იგი დიდხანს იყო წინააღმდეგი სამინისტროს ერთფერობისა და სისტემატიურად იწვევდა მოპირდაპირე პარტიებისაგან მინისტრებს. ის თითქმის ვალდებულად არ სთვლიდა თავის თავს, რომ მინისტრები პალატის უმრავლესობისაგან ამოერჩია. პარლამენტარულ რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში, გიორგი მე III ს თვით პარლამენტი შველოდა. როიალისტების ძველმა პარტიამ, რომელიც ტარას პარტიად გადაიქცა, მეფის პრეროგატივას იცავდა და უარს ჰყოფდა პარლამენტარულ გამგეობას იმ სახით, რა სახითაც მას (რეჟიმს) ვაგების პარტია ხმარობდა. სარწმუნოა, რომ მე-XVIII საუკუნეში ამომრჩევლების უმეტესობას ტარაების მხარე ეჭირა, რადგანაც ყველა ჯენტრები (სოფლელი აზნაურები) და კლერჯემენტები (ინგლისის სასულიერო წოდება) ტორიები იყვნენ. მთავრობის დახმარებით ვიგებმა 1715 წ-დან ქვეყნის გამგეობა იგდეს ხელში; მათ შექმნეს ხელოვნური უმრავლესობა პალატაში. მაგრამ, როდესაც მეფე ტორიებს შეუერთდა, პალატა თითქმის სულ უკანასკნელებისაგან შესდგებოდა, და ამგვარმა მდგომარეობამ მთელი ნახევარი საუკუნე გასტანა (1783—1830). ამ ხნის გან-

*) ეს დოქტრინა მონტესკიეს აქვს ახსნილი თავის *Esprit des lois* (XI, 6); იგი (დოქტრინა) ინგლისში კლასიკური შეიქმნა; საპარლამენტო რეჟიმის თეორია კი მხოლოდ გეორგ III-ის დროს იყო გამოთქმული.

მელობაში მინისტრებად სულ ტორიები იყვნენ და ისინი განაგებდნენ სახელმწიფოს, რასაკვირველია, მეფის პრეროგატივის ხელშეუხებლად. ამ გვარად ტორიების შემწევობით გიორგი III-ს შეეძლო მინისტრებზე გავლენა ჰქონოდა და პირადი პოლიტიკა გაეყვანა, როდესაც თავის პერიოდულ სიგიჟისაგან თავისუფალი იყო. მის შვილს, რომელიც 1811 წელს რეგენტი გახდა, როდესაც გიორგი III სრულიად ჭკუაზე შეიშალა, და რომელიც შემდეგში გიორგი IV სახელით ტახტზე ავიდა (1820—1830), კონსტიტუციონური ჩვეულებანი შერყეული დახვდა. ინგლისის ჯერ კიდევ ვერ აერჩია ერთ-ერთი რეჟიმი. ტორიების პარტია იცავდა კონსტიტუციონურ მონარქიის ტრადიციონულ დოქტრინას, რომლის მიხედვითაც პარლამენტს მმართველობის კონტროლის უფლების მეტი არა რჩებოდა, მეფეს კი მინისტრების ამორჩევას და მათ გაძლოლას ანიჭებდა, რაც შესაძლებლად ზდიდა პიროვნულ მმართველობის დამყარებას. ვიგების პარტია ღებულობდა პარლამენტარულ რეჟიმის ახალ თეორიას, რომელიც მეფეს რეალურ უფლებას ართმევდა; მას ნხოლოდ რაღაც განუსაზღვრელი გავლენა რჩებოდა და ნამდვილი მმართველი სამინისტრო რჩებოდა, რომელიც ყოველთვის თემთა პალატის უმეტესობის დელეგაციას წარმოადგენდა.

საფრანგეთთან ომის დროს შინაური განხეთქილება შეწყდა; პარლამენტი სამინისტროს მორჩილებდა: მან დაამტკიცა განსაკუთრებითი კანონები საფრანგეთის რევოლიუციის მომხრე რადიკალურ პარტიის გასაჭყლეტად, (1795) დაამტკიცა აგრეთვე ის ზომები, რომელნიც მიღებულ იქმნენ ფრანგთა ვაჭრობის წინააღმდეგ უბრალო „რჩევის გადაწყვეტილებით“, ესე იგი მეფის ბრძანებით (1806). ბრძოლა უღარეს მეუფებისათვის დროებით შეჩერდა, მაგრამ სრულიად არ შემწყდარა და 1814 წელს ისევ გაჩნდა კითხვა: ინგლისის პიროვნული მმართველობა ეყოლება, თუ პარლამენტარული რეჟიმი?

ადგილობრივი თვით-მმართველობა. თვით პარლამენტის შედგენა ტრადიციის მიხედვით ხდებოდა. თემთა პალატას ერიკი არ ირჩევდა, არამედ ადგილობრივი პრივილეგიური კორპორაციები. ამიტომ ცენტრალური მთავრობა დაკავშირებული იყო ადგილობრივ დაწესებულებებთან. ინგლისის ადგილობრივ თვით-მმართველობის ორგანიზაციაში არავითარი სისტემა არ იყო კლასიკურად გამხდარ აზრის წინააღმდეგ; იგი, (ესე იგი თვით-მმართველობა) სუსტი იყო; self government-ი (თვით-მმართველობა) რომლითაც ინგლისს თავი მოაქვს, იყო მხოლოდ ქალაქებში და პრივილეგიურ დაბებში, რომლებსაც შთამომავლობით მოქალაქეებისგან ამორჩეული, ძველი მუნიციპალური კორპორაცია განაგებდა. მაგრამ მთელს დანარჩენს მხარეს, სოფლებს და ახალ ქალაქებს, არავითარი ადგილობრივ აჩეული ადმინისტრაცია არ ჰყავდათ; იმათს ადგილობრივ საქმეებს განაგებდა „ვესტრი“, —სამრევლო რჩევა, საფაბრიკო რჩევის მსგავსი და ჩერჩვედენება (ეკკლესიის მნათეები), რომლებსაც სამრევლო პასტორი და ადგილობრივი მემამულენი ბატონობდნენ.

პოლიციის გამგეობას, გადასახადის გაწესრიგებას და მოსამართლეობასაც ჰკისრულობდნენ მომრიგებელი-მოსამართლეები (justice of peace), რომლებსაც მთავრობა ირჩევდა ადგილობრივ მდიდართა წრისაგან, მაგალითად: აზნაურების, სასულიერო წოდების და მრეწველობის წარმომადგენლებისაგან. ისინი მოქმედებდნენ ხან ცალკე-ცალკე, ხან თავს ერთად იყრიდნენ განსაკუთრებულ სესიებზე საერთო საქმეების განსასჯელად. თვითყული მათგანი თავის ოლქში ბატონი იყო; მათი უფლება მხოლოდ იმით იყო შეზღუდული, რომ მომჩივანს უფლება ჰქონდა მიემართა გასასამართლებლად ჩვეულებრივ სასამართლოებისათვის.

თვითყულს საგრაფოში იყო აგრეთვე შენაფთა, მთავრობის ოფიციალური წარმომადგენელი, და ლორდ-ლეიტენანტი, მილიციის უფროსი, რომელიც ინიშნებოდა აგრეთვე ადგილობრივ მსხვილ მემამულეთაგან. მაგრამ მათი როლი ადგილობრივ

ცხოვრებაში იყო როლი მხოლოდ საპატიო წარმომადგენელი-სა. ორიგინალური ხასიათი ინგლისის ადმინისტრაციისა იმაში მდგომარეობდა, რომ მას არა ჰყავდა ჯამაგირიანი სახელმწიფო მოხელეები. ყოველ გვარი ადმინისტრატული შრომა ადგილობრივ წარჩინებულთ (notables) უნდა შეესრულებინათ უფასოდ. მხოლოდ სამეფო სასამართლოს მსაჯულები ღებულობდნენ თავიანთ შრომის ფასს, მაგრამ ეს კორპორაცია რიცხვით ერთობ პატარა იყო და მარტო სატახტო ქალაქში იმყოფებოდა. პროვინციებში ეს კორპორაცია ჩამოდიოდა მხოლოდ სესიების დროს, როდესაც იგი თავმჯდომარეობდა ეიურის (ნაფიც მსაჯულთა კრებული). ეიურის წევრებს კი ირჩევდნენ ისევ წარჩინებულთა წრიდან. ინგლისში არ არსებობდა მუდმივი ადგილობრივი სასამართლოები. როგორც ვხედავთ ეს ინგლისური self-governement'-ი იყო, არა თვითმმართველობა არამედ ადგილობრივ წარჩინებულთა მიერ ქვეყნის მართვა.

საარჩევნო საისტემა. სათემო ზალატის დეპუტატებს ირჩევდნენ შვიდი წლის ვადით ადგილობრივი კორპორაციები. ეს კორპორაციები სამ გვარი იყო: საგრაფოების კრებულები (assemblées des comtés) (186 დეპუტატი), დაბების კონსტაბლ-ება (467 დებ.) და უნივერსიტეტები (5 დებ.). ესენი საარჩევნო ოლქებს როდი წარმოადგენდნენ, ესენი იყვნენ პრივილეგიური კორპორაციები, უთანასწოროდ განაწილებულნი მიუხედავად მცხოვრებთა რიცხვისა და ტერიტორიისა. შოტლანდიაში მათი რიცხვი მარტო 45 იყო; ვალისში 24, ირლანდიას, რომელსაც 1800 წ. გაუუქმეს საკუთარი პარლამენტი, ჰყავდა 100.

ინგლისში პრივილეგიური დაბები უმეტესს ნაწილად იყვნენ სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაწილებში, ლონდონის მახლობლად; 10 სამხრეთ საგრაფოს 237 დებ. ჰყავდა; დანარჩენ 30 საგრაფოს კი მხოლოდ 252, მარტო კორნუალისში 44 იყო, (იმდენი, რამდენიც მთელ შოტლანდიაში). უმეტეს ნაწილს ამ ამომრჩეველ კორპორაციებისას არავითარი პოლიტი-

კური ცხოვრება არ ეტყობოდა, 34 დაბა ეგრედ წოდებულ „დაჰალ“ დაბებს წარმოადგენდნენ, ესე იგი ისინი ძველი მიყრუებული სოფლები იყვნენ. (ბირალსტონში მაგ. მხოლოდ ერთი სახლი იყო, დენვიჩი უკვე რამდენიმე საუკუნე წყლით დაფარული იყო, გატტონი მხოლოდ პარკს წარმოადგენდა. წარმომადგენლობის უფლება კი ჰქონდათ). ბევრ სხვა ადგილებში 50-ზე ნაკლები იყო ამომრჩეველთა რიცხვი, მათ „ჯიზის დაბებს“ ეძახდნენ. ყველა სახლები ერთ მდიდარ მემამულეს ეკუთვნოდა, რომელიც აარჩევინებდა დეპუტატად თავის დაბის მცხოვრებლებს იმას, ვინც მას უნდოდა. თავის დაბის სადეპუტატო ვაკანსიებს ისე განაგებდა პატრონი, როგორც თავის საკუთრებას; შეეძლო გაეცა და გაეყიდა. სხვა დაბები დამოკიდებული იყვნენ მთავრობისაგან, რომელიც აიძულებდა მათ სამინისტროს მიმხრეების ამორჩევას. 658 დეპუტატთა შორის 424 არჩევნამდე ინიშნებოდა ან სამინისტროსაგან, ან და პატრონთაგან.

მხოლოდ საგრაფოების კრებულები და რამდენიმე მოზრდილ ქალაქების კორპორაციები შესდგებოდნენ ამომრჩეველთა საკმაო რიცხვისაგან; ე. ი. აქ ამომრჩეველთა რიცხვი საკმარისი იყო ნამდვილ ამომრჩეველ კოლეგიის შესადგენად; მაგრამ აქაც საქმე უარჩევნოდ თავდებოდა. კანდიდატურების გამოცხადების დღეს იმდენი კანდიდატი გამოცხადდებოდა, რამდენიც დეპუტატი იყო საჭირო: ისინი ყოველთვის ადგილობრივ წარჩინებულთა წარმომადგენლები იყვნენ. შერიფს (მსაჯულს) მხოლოდ ის-ღა რჩებოდა, რომ ისინი ამორჩეულად გამოეცხადებინა. ამგვარ არჩევნებს უდაგაჟს უწოდებდნენ, ამორჩევათა უმეტესი ნაწილი ამგვარად ხდებოდა; სადავო (contesté) არჩევა, ე. ი. ნამდვილი არჩევა, 50-ზე მეტი არ ყოფილა. 1818 წელს საარჩევნო ბრძოლა მეტად გაცხარებულად ითვლებოდა, რადგანაც 100 სადაგაჟ ამორჩევა იყო. შოტლანდიის ყველა საგრაფოში ამომრჩეველთა რიცხვი 3000-საც არ შეადგენდა. ბეტის საგრაფოებში (14,000 სული 21 ამომრჩეველი) შემდეგ არჩევანს ჰქონია ადგილი: გამოცხადდა ერთი ამომრჩეველი; მან

შეადგინა კრება, ამოირჩია თავის თავი პრეზიდენტად, ლაპარაკობდა თავის ამორჩევის სასარგებლოდ, კენჭი უყარა თავის თავს, გამოაქვეყნა თავის სახელი და ერთხმად ამორჩეულად აღიარა თავის თავი. სადავო ამორჩევები ძველებურად უწესოდ და უსისტემოდ ხდებოდა. ადგილობრივი შერიფი წარმოუდგენდა ჰაერზე შეკრებილ ხალხს კანდიდატებს ერთი-მეორის შემდეგ და ხალხიც ყოველ მათგანზე ხმას იძლეოდა, საერთო ყვირილში და არეულობაში, ხელის ზევით აწევით; ხშირად არა ამომრჩევლებიც იშვერდნენ ხელებს ამ საზოგადო არეულობის დროს; ეს უფრო საარჩევნო კომედია იყო და არა ნამდვილი არჩევნები. გაშავებულ კანდიდატს ნება ჰქონდა მოეთხოვა poll-ი და მხოლოდ მაშინ იწყებოდა ნამდვილი კენჭის ყრა: გაშლიდნენ რეგისტრს და თითოეულ ამომრჩეველს (ხმოსანს) ნება ჰქონდა მოეთხოვა, რომ მისი ხმა ამ რეგისტრში ყოფილიყო ჩაწერილი. ეს პროცედურა რამდენიმე კვირას გრძელდებოდა, რაც მცხოვრებთათვის ანგარიში იყო, რადგანაც გამწვავებულ არჩევნების დროს ხმის ფასი თანდათან მატულობდა; რადგანაც ხმის მიცემა ფარული არ იყო და ხმოსნები რეგისტრში იწერებოდნენ კანდიდატებს შეეძლოთ ამომრჩევლების მეთოდითურად ერთი-მეორეზე დაშინება; მოსყიდვა საჯაროდ ხდებოდა; იმისთანა დაბებიც იყო, რომლებიც თავიანთს სადებუტატო ადგილებს ყიდნენ. დაბის პატრონები პირდაპირ უბრძანებდნენ თავიანთ დაბების მცხოვრებლებს, ვისთვის უნდა მიეცათ თავიანთი ხმები. 1829 წელს ნუეორკში ნიუკესტლის ჰერცოგმა 557 თავის დაბის მცხოვრები გადაასახლა, რადგანაც მათ მისი კანდიდატის კონკურენტს (მეტოქეს) მისცეს ხმები. პალატაში ამ საქმემ საჩივარი გამოიწვია, და ჰერცოგმა სთქვა: „განა მე ნება არა მაქვს ჩემს საკუთრებას ისე მოვექცე, როგორც მე მინდა?“ პიტმა სცადა სულ პატარა რეფორმა: უნდოდა, გამოეყიდა „დამპალი დაბები“ მფლობელებისაგან, მაგრამ პალატა წინააღმდეგი გაუხდა, არჩევნები ისევ ძველებური დარჩა და სხვა-და-სხვა გაიძვერები, როგორც მაგ. ბანკირები და მრეწველები (ეგრედ წოდებულნი

ნაბობები), რომლებიც ინდოეთში გამდიდრდნენ, ერთმანერთს ეცილებოდნენ პარლამენტის წევრობის წოდების ყიდვაში. ამ გარემოებამ ხმების ფასი შესამჩნევად ასწიეს. 1814 წელს სადებუტატო ვაკანსიების უმეტესობა შეადგენდა საკუთრებას, რომელიც ან მემკვიდრეობით იყო მოპოვებული ან და ნაყიდი. ამ გვარი პალატა მხოლოდ გარეკნობით წააგავდა წარმომადგენელ კრებულს, მხოლოდ ნამდვილად იგი იყო მსხვილ მემამულეების და მილიონერების კრებული ხალხისაგან სრულებით დამოუკიდებელი. უაღრესი უფლება (მეუფება) მეფეს და არისტოკრატას ეკუთვნოდა.

ინგლისის საპარლამენტო რეჟიმი არ იყო მაშინ ნამდვილ წარმომადგენლობაზე აგებული, იგი უფრო ოლიგარხიულ მართველობას წარმოადგენდა.

ეკკლესია. ეკკლესიის ორგანიზაცია მეტად რთული იყო. სექტები რომ არ ჩავთვალოთ, მთელი სამეფო სამ ეკკლესიად იყოფოდა. თითოეული მათგანი ერთ რომელიმე მხარეში ბატონობდა: ანგლიკანური ეკკლესია ინგლისში, პრესბიტერიანული შოტლანდიაში და კათოლიკური ირლანდიაში. მაგრამ ოფიციალურად მხოლოდ ორი იყო მიღებული; ანგლიკანური, როგორც ეკკლესია ინგლისის სახელმწიფოსა, პრესბიტერიანული, როგორც ეკკლესია შოტლანდიის სახელმწიფოსა, კათოლიკური კი კანონით აღკრძალული იყო, მაგრამ ცხოვრებაში კი მის არსებობას ურიგდებოდნენ.

მხოლოდ ერთი სახელმწიფო ეკკლესია იყო მიღებული, რომელსაც მთავრობა მფარველობდა ოფიციალურად და ფულითაც დახმარებას უჩენდა. მთავრობამ 1688-ში დისსიტენდენტებთან შერიგების შემდეგ, გამოსცა თვითეულ სექტის შესახებ ცალკე კანონები, რომლებითაც იგი ურიგდებოდა ფაქტიურ არსებობას, მაგრამ მას არ მოუსპია ის კანონები, რომლებიც სახელმწიფო ეკკლესიას ყველასათვის სავალდებულოდ ხდიდა. თუ ვისმე სახელმწიფო სამსახურში ან რომელიმე კორპორაციაში (დაბების და უნივერსიტეტების კორპორაციები) შესვ-

ლა უნდოდა, მას ჯერ უნდა შეეფიცა ანგლიკან-ეკკლესიისთვის და ზიარებაც ამ ეკკლესიის წესზე უნდა მიეღო. დისიდენტებს თავიანთ კაპელოლებში სიარული ეთვლებოდათ დანაშაულობად, რისთვისაც ისინი უნდა დასჯილიყვნენ. ამ სასჯელისაგან გასანთავისუფლებლად დასჭირდათ სპეციალური კანონი—შენდობის ბილლი (bille d'indemnité), რომლის მიღებასაც სამინისტრო პალატას ყოველ წელს ხელახლად ავალებდა. ამ ბილლით მთავრობა ნებას აძლევდა დისიდენტებს ჰქონოდათ თავიანთი კულტი და საკუთარი სასწავლებლები მათი ხარჯით; მაგრამ ეს ბილლი ითვლებოდა დროებით ზომად და არა დისიდენტების კანონიერ უფლებად.

კათოლიკური კულტი ამ პატარა შეღავათიანად არ სარგებლობდა, ის კანონით აღკრძალული იყო. რადგანაც ანგლიკანურ წესებზე ზიარების მიღება და ფიცი, შემოღებული „ფიცის ბილლით“ (bille de Test), სავალდებულო იყო 1673 წლიდან ყოველ მოხელისათვის, კათოლიკესთვის სახელმწიფო სამსახურის და კორპორაციის წევრობის გზა შეკრული იყო. გიორგი მე-III ორჯერ უარჰყო თავის მინისტრების წინადადება კათოლიკებისაგან ოფიცრის ხარისხის შოვნის შესახებ. ანგლიკანურ ეკკლესიამ შეირჩინა თავისი საეკკლესიო სასამართლოები, სადაც ირჩევოდა არამც თუ საეკკლესიო საქმეებზე, არამედ ყოველგვარი საერო პროცესებიც, როგორც მაგ. გაყრა, შვილის კანონიერად ცნობა და ანღერძები. მანვე შეირჩინა სამოქალაქო აღწერილობის (запись) გამგეობა, ის აძლევდა კანონიერ ძალას ქორწინებას და განაგებდა დაბადებისა და სიკვდილის სიებს.

მან შეირჩინა ყველა თავისი პრივილეგიები და შემოსევალი, რომელიც შესდგებოდა საეკკლესიო ქონების შემოსავლისაგან, სახელმწიფო დახმარებისაგან და სავალდებულო საათისთავო გადასახადისაგან. ამ გადასახადს იხდიდა ყოველი ინგლისელი იმის განურჩევლად,—ეკუთვნოდა იგი ანგლიკანურ ეკკლესიას თუ არა, რადგანაც კანონით ყოველი ინგლისელი ან-

გლიკანი უნდა ყოფილიყო. მას შერჩა თავისი ძველებურ იერარქია: არქიეპისკოპოსები, ეპისკოპოსები, კანონიკების კაპიტულები, სასულიერო წოდების სამსაჯულოები, მთავრობისაგან დაყენებული არქიდიაკონები და პატრონებისგან დანიშნული პასტორები (parsons); პატრონებად იყვნენ ან ეპისკოპოსები, ან კაპიტული, ან და სამრევლოს დამფუძნებლის მემკვიდრე. ნამდვილად სასულიერო პირებად (clergyman) ოჯახის უმცროსი წევრები, რომლებიც თავიანთ სასულიერო თანამდებობის შემოსავლით განაგრძობდნენ „ჯენტლმენურ“ ცხოვრებას: ნადირობას, ცხენზე ჯდომას, მომრიგებელ-მოსამართლის თანამდებობის აღსრულებას და თავის საოჯახო საქმეების გაუმჯობესებას. მრავალი მათგანი არც კი სცხოვრობდა თავის მრევლში, მათ მაგიერობას ასრულებდნენ მათი თანამემწენი (curate), სასულიერო პირნი წერილ ბურჟუაზიის წრისაგან, რომლებსაც შემოსავლის ცოტაოდენ ნაწილს აძლევდნენ.

შოტლანდიის ეკლესიამ შეირჩინა და ეხლაც აქვს თავის ფედერატიული კონსტიტუცია, უზრუნველ-ყოფილია 1707 წლის „ერთობის“ აქტით (acte d'Union). თვითოეული მრევლი შეადგენს საზოგადოებას, რომელსაც განაგებს პასტორები და მსცოვანი ერის კაცნი (მაშასახლისები). რამდენიმე მრევლთა ჯგუფი ადგენს საშრესბიტეროს (presbytery), რომელსაც განაგებს ყველა პასტორების კრებული და მსცოვანი ერის კაცნი, თვითოეულ სამრევლოსაგან. რამოდენიმე საპრესბიტერო წევრების კრება შეადგენს საშრესბიტერო სინოდს. დაბოლოს ამ იერარქიის სათავეში სდგას კრება, რომელიც შესდგება საპრესბიტერო, სამეფო დაბების და თითო უნივერსიტეტების დელეგატებისაგან, ეს კრებული არის უმაღლესი დაწესებულება შოტლანდიის ეკლესიისა. ყველა ეს კრებულები წარმოადგენენ დისციპლინალურ სასამართლოებს, რომლებიც პასტორებისა და მრევლის როგორც რელიგიოზურ, ისე კერძო ცხოვრებას თვალყურს ადევნებენ; საპრესბიტეროს, რომელიც ნაშნავს პასტორებს, უდიდესი გავლენა აქვს, მიუხედავად იმ გარემოებისა,

რომ, როგორც ზევითაც იყო ნათქვამი, მაზე მაღალი საეკლესიო დაწესებულება არსებობს. შოტლანდიის ეკლესია, XVIII საუკუნეში, დესპოტიურად განაგებდა თავის წევრთა კერძო ცხოვრებას, მაგრამ მთავრობამ და სამოქალაქო სასამართლოებმა, რომლებიც უარს ყოფდნენ ეკლესიის ძალდატანების უფლებას კერძო პირების შესახებ, ფრთები შეაკვეციეს ეკლესიის კომპეტენციას — იგი მხოლოდ რელიგიის საქმეებს ეხებოდა. (კონფლიქტმა, რომელიც სახელმწიფოსა და ეკლესიის შორის მოხდა, შექმნა 1843 წ. „თავისუფალი ეკლესია“). — ეკლესიის შემოსავალი შესდგებოდა საათისთავო გადასახადისაგან, სახელმწიფო დახმარებისგან და კერძო შემოწირულობისაგან (ეს უკანასკნელი შეადგენდა თითქმის ნახევარს მთელის შემოსავლისას). შოტლანდიის ეკლესია ღარიბი იყო და ცოტა ჯილდოს აძლევდა თავის სასულიერო წევრებს მათის შრომისათვის; მაგრამ სამაგიეროდ ჩვენ აქ ვერ ვნახავთ ვერც იმ საშინელ უთანასწორობას პასტორების შემოსავალთა შორის და ვერც იმ ეკლესიის ადგილებით ვაჭრობას, რომლებსაც ჩვენ ანგლიკანურ ეკლესიაში შევხვდებით: შოტლანდიის სასულიერო წოდება უფრო დამოუკიდებელი მომქმედი იყო, ვიდრე ანგლიკანური ეკლესიისა.

საზოგადოებრივი წესწყობილება. ინგლისის საზოგადოება, თანახმად საშუალო საუკუნეების შეხედულებისა, იყოფებოდა ორ ნაწილად — პირველ ნაწილს შეადგენდნენ მდიდრები, მეორეს ღარიბები. შეძლებულებს ჰქონდათ ყოველგვარი უფლებები, როგორც სამოქალაქო, ისე პოლიტიკური, ღარიბები კი ერთიანად განდევნილნი იყვნენ საზოგადოებრივ ცხოვრებიდან და თითქმის მოქალაქობრივ თავისუფლების გარანტიასაც მოკლებულნი. ეს იყო ორი, ერთი-მეორის მორჩილი, ერი, ერთი სხვა-და-სხვა უპირატესობით აღვისილი და მეორე ყველაფერს მოკლებული და ლატაკი.

ის ავტორები, რომელნიც ინგლისის პოლიტიკურ ცხოვრებას აწერდნენ, ან ამ პოლიტიკური ცხოვრების თეორიას

ქმნიდნენ, იცნობდნენ მხოლოდ ამ პრივილეგიებით აღსავსე ერს. ამ მწერლებისთვის ყველა ინგლისელები კანონის წინაშე თანასწორნი და ამ კანონის მფარველობის ქვეშ მყოფნი იყვნენ. მართლაც პოლიტიკური და ოფიციალური აქტები არ არჩევდნენ, როგორც ეს სხვა ქვეყნებში იყო, კეთილშობილთა არა კეთილშობილთაკან. „უფლებათა ბილლი“, კლასების განურჩევლად, ჩამოთვლის საზოგადოდ „ინგლისელთა უფლებებს“ ნამდვილად კი ჩვეულებებმა და ზოგიერთ სპეციალურ კანონებმა, რომლებსაც საზოგადოება ცოტას იცნობდა, შექმნეს კანონიერ ერს ქვეით დაბალი კლასი, რომელიც უფლებებისა და კანონების გარეშე იდგა.

კონსტიტუციით სავალდებულო სამხედრო ზეგარა აღკრძალული იყო, ნამდვილად კი მართებლობა, როდესაც კი იგი სახელმწიფო გემებისათვის ნაოსნებს საჭიროებდა, ძალით იჭერდა ამ საქმისათვის, როგორც ნაოსნობის მკოდნეთ, აგრეთვე ხანდახან არა მკოდნეთაც. ეს ეგრედ წოდებული „მუხრუჭი“ (La presse) იყო, რომელმაც ასე გააკვირვა ვოლტერი. ეს ზომები მხოლოდ ღარიბებისთვის იყო. კონსტიტუციით მუშას მისი პატრონთან ხელშეკრულება ვერ წაართმევდა მას ინგლისელ მოქალაქის ვერც ერთ უფლებას, მაგრამ პატრონებისგან და მესაკუთრეებისგან შემდგარმა პარლამენტმა გამოსცა კანონები, რომელნიც მუშებს ხდიდნენ დამოკიდებულთა იმათგან, ვინც მათი შრომით სარგებლობდა.

მე-XIV საუკუნის ერთი კანონი დღიურ მიწის მუშებს ავალებდა მიეღო სამუშაო ყოველ მესაკუთრისგან, რომელიც კი მას კანონით გადაწყვეტილ შრომის ფასს შეაძლევდა. მომრიგებელი მოსამართლე კმაროდა იმ კანონის დამრღვევი რომ საპრობილემო ჩაესვათ: ამ გვარად დღიური მუშები მიწაზედ იყვნენ მიკრულნი. კანონების ერთმა სერიამ (XVII საუკუნიდან XVIII საუკუნემდე) შექმნა ღარიბ-ღატაკთა (poor) წოდება და ადგილობრივი ნიხრი ღარიბთათვის (poor-tax). ის ვისაც არ ჰქონდა საშუალება დამოუკიდებლად ეცხოვრა, „ღარიბთა ზედამხედვე-

ლებს“ უფლების ქვეშ ეარდებოდა და მრევლის ხარჯზე ცხოვრობდა. ზედამხედველს ნება ჰქონდა, ყოველ გვარი სამუშაო მიეცა ღარიბისთვის და, თუ ის უარს განაცხადებდა ვაი მის დღეს, მისი ბინა მუშათა სახლი work house იყო, სადაც მას ამწყდევდნენ. ღარიბის შვილებიც ზედამხედველის განკარგულების ქვეშ იყო: სადაც უნდოდა იქ მისცემდა შეგირდად, უფრო ხშირად ბავშვებს მრეწველებს ჰყიდა მათ ფაბრიკებში სამუშაოდ. ლატაკს ნება არ ჰქონდა თავის ნებით გამოეცვალა საცხოვრებელი ადგილი, რადგანაც ყოველ მრევლს უფლება ჰქონდა, თავის ტერიტორიაში არ შეეშეა იგი, რომ მათ სარჩენად არ განხდარიყო. და რადგანაც მთელი ინგლისის ტერიტორია თავად-აზნაურობას ეკუთვნოდა, ამიტომ ინგლისელი გლეხი მოკლებული იყო არსებობის რეგულიარულ საშუალებებს. უმეტესი მათგანი ლატაკთა კლასის წრეში ჩავარდნენ; ამ კლასის რიცხვი 1811 წელს 1,340,000., 1821 — 2,500,000 და 1827 წ. 1,850,000 გახდა.

კონსტიტუცია კანონიერად სცნობდა ასოციაციის თავისუფლებას. ქალაქის ხელოსნებს ჰქონდათ თავიანთი სახელოსნო ასოციაციები, ეს ასოციაციები ექვემდებარებოდნენ განსაზღვრულ კანონებს. ისაზღვრებოდა მოსწავლეთა მაქსიმალური რიცხვი და სამუშაო ფასის მინიმუმი. მაგრამ როდესაც მრეწველობამ მაშინის წყალობით ახალი ელფერი მიიღო, პატრონებმა შეკრიბეს კორპორაციის გარეშე ახალი მუშები, და დაშენეს ფაბრიკები სოფლებში, რომლებიც ძველ კანონებს არ ემორჩილებოდნენ და ქალაქებშიაც, როდესაც მუშებმა ძველი კანონების სისრულეში მოყვანა მოითხოვეს, მრეწველებმა არამც თუ შეაცვლევინეს უწინდელი წესები, არამედ კოალიციის შესახებ ახალი კანონებიც მოიპოვეს პარლამენტისაგან (1799 — 1800), ეს კანონები უკრძალავდნენ მუშებს ფასების აწვეისათვის გაფიცვას; წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ რამდენიმე თვით დატუსაღება მოელოდათ. ამ გვარად მუშათა ასოციაციები დანაშაულობა შეიქმნა და საკმარისი იყო მომრიგებელი-მოსამართლე რომ ამისთვის ისინი საპრობილეში გაეგზავნა.

ამ გვარად მატროსები, მიწის დღიური მუშები, ლატაკნი და ქარხნის მუშები, რომლებიც საერთო უფლების გარეშე იყვნენ დარჩენილნი და რეკრუტერების სამრევლო რჩევის, მრეწველების და მომრიგებელ-მოსამართლეების მსხვერპლად ხდებოდნენ, წარმოადგენდნენ დაბალ ერს—მოკლებულს პოლიტიკურ უფლებას, არსებობისთვის განსაზღვრულ საშუალებას და პირად თავისუფლების გარანტიას.

ამ გალატაკებულ კლასიდან ბევრი დამნაშავე გამოდიოდა, უფრო კი ქურდები. იმათ დასაშინებლად პარლამენტმა მკაცრი კანონები გამოსცა, რომლის ძალით 200 დანაშაულის ჩამდენს სიკვდილით სასჯელს უწყვეტდნენ. სისხლის სამართლის დანაშაულებად ითვლებოდა მაგალითად სხვის ადგილში კურდღლის ბაჭიის მოკვლა, ან და გასაყიდად გამოფენილ საგნის მოპარვა.

რაც შეეხება „კანონიერ ერს“ უნდა ვსთქვათ, რომ მას ორი მოდავე არისტოკრატია განაგებდა: 1) პირველი შესდგებოდა მიწის მესაკუთრე არისტოკრატისგან და სასულიერო წოდებისგან; პირველიც და მეორეც სოფელში მეფობდა 2) მეორე შესდგებოდა კაპიტალისტებსაგან და მსხვილ მრეწველებსაგან, ესენი ქალაქის ბატონები იყვნენ. ერის მთელი ეკონომიური ძალა ამათ ხელში იყო. ინგლისში თითქმის არ დარჩენილა არც დამოუკიდებელი გლეხი, არც წვრილი მესაკუთრე, და არც დამოუკიდებელი მოიჯარადრე. თან და თან მთელი ადგილ-მამული სხვილ სენიორების (lords) ან აზნაურების (squire) ხელში იყრიდა თავს; ესენი თავიანთ ადგილებს აძლევდნენ ფერმერებს (farmers), რომლებიც ამუშავებდნენ მიწას მოჯამაგირეების (labourers — დღიური მუშა) საშუალებით. სოფლები მოჯამაგირეებით დასახლებულ ქოხების გროვას წარმოადგენდნენ, სადაც ბატონად იყო ლორდი ანუ სკვაირი (squire).

ინგლისში ჯერ კიდევ პურის წარმოებას პირველი ადგილი ეჭირა. პურის ფასის ასაწევად, მემამულეებმა შემოადებინეს „პურის

კანონები“ (corn-law) შემოაღებინეს, რომლის ძალითაც საზღვარ გარეთიდან ხორბლის შემოტანა მხოლოდ შიმშილობის დროს შეიძლებოდა, როდესაც ფასი მეტად აწეული იყო. 1791 წელს ჩეტვერიკი ხორბლის კანონიერი ფასი 2¹/₂ გირ. სტერლინგი (28 მან.) იყო, მაგრამ საფრანგეთთან ომის დროს ფასი ისე აიწია, რომ ტარიფი 3 გირ. სტერლინგამდის ასწიეს. მშვიდობიანობის ჩამოგდების შემდეგ საზღვარ გარეთიდან კონკურენციასთან საბრძოლველად ისევ ახლად ასწიეს პურის ფასი (4 გირ. სტერლინგამდის). ამ ზომებით მიწის შემოსავალი გააორკეცეს; მესაკუთრე დიდ მოგებაში იყო: მათ ასწიეს საიჯარადრო ფასი მუშის ხელფასის აუწევლად.

მე-XVIII საუკუნის დამლევამდინ მრეწველობაშიაც დაიწყო ამ გვარივე კონცეტრაცია. შრომის ორგანიზაცია სრულიად შეცვლილ იქმნა, ორი ცვლილების მიზეზით: 1) ახალმა მაშინამ, რომელიც წყლის და ორთქლის საშუალებით მოძრაობს, და ახალმა მექანიურმა მანქანებმა შექმნეს მსხვადა მრეწველობა; უმეტეს ნაწილად მდინარეების, ქვა-ნახშირის მადნების და ტყის მახლობლად; 2) წვრალი მწარმოებლები, რომლებიც პირდაპირ მუშტრისთვის აწარმოებდა საქონელს, გაჰქრნენ და მათ მაგიერ გაჩნდნენ—დიდი ფულის მექონე მსხვილი კაპიტალისტები, რომლებიც ამზადებენ უთფალავ საქონელს საგარეო ბაზრისთვის, რომლის მოთხოვნილებაც განუსაზღვრელია. ამგვარად გაჩნდა მსხვილი მრეწველების და ნევოციანტების კლასი, რომელმაც კადევ უფრო გააძლიერა კაპიტალისტური არისტოკრატია.

ამავე დროს მსხვილმა მრეწველობამ მოახდინა ცვლილება ინგლისის მცხოვრებთა დასახლებაშიაც. მე-XVIII საუკუნემდე მთელი ეკონომიური და პოლიტაკური ცხოვრება მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთ მხარეებში, ლონდონის მახლობლად, იყო. მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილები ერთობ თხლად იყო დასახლებული და მასთან ერთობ გაუნათლებელი, მაგრამ მსხვილმა მრეწველობამ აქაც მალე მორეკა ხალხი, ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის სამადნოებისაკენ და ჩანჩქერებისაკენ,

სადაც ცოტა ხნის განმავლობაში მუშათა დიდი ცენტრები გაჩნდნენ. ინგლისი ორად გაიყო: სამხრეთი და დასავლეთი სამეურნეო რაიონებად დარჩნენ; მიწის პატრონები ბატონობდნენ და ამიტომაც ეს მხარე კონსერვატიული იყო. ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი, მრეწველობის მხარე შეიქმნა; იგი პოლიტიკურ აგენტების ასპარეზად გადაიქცა. შოტლანდიაში, სადაც მრეწველობა ყველაზე უფრო მდინარე კლიდის ნაპირებზე გაჩაღდა, გლაზგოვი ერთ უმთავრეს ცენტრად გადაიქცა, რომელიც სატახტო ქალაქს ედინბურგს მეტოქეობას უწევდა.

ინგლისის მდგომარეობა. ირლანდიაში სცხოვრობდა ორი სხვა-და-სხვა ზოდგმის ხალხი: ირლანდიის მკვიდრი სარწმუნოებით კათოლიკენი და ახალშენელი, ინგლისიდან და მეტადრე შოტლანდიიდან მოსულნი ანგლიკანის ანუ პრესბიტერიის სარწმუნოებისა. ახალშენებს ოთხ პროვინციიდან მხოლოდ ერთი ეჭირათ და ისიც არა მთლად; ეს იყო ულსტერი ჩრდილოეთ-დასავლეთით. დანარჩენ სამ პროვინციაში მკვიდრობდნენ ირლანდიელები. მაგრამ მე-XVIII საუკუნეში დამარცხების შემდეგ ისინი თავის ქვეყანაშიაც კი ვეღარ ბატონობდნენ. მათი სარწმუნოება კანონით აღკრძალული იყო; კათოლიკეთა სასულიერო წოდებას, რომელიც მხოლოდ შეწყნარებული იყო, არც ოფიციალური უფლება, არც რაიმე შემოსავალი ჰქონდა; იგი არსებობდა მრევლის შემოწირულებებით. ანგლიკანის ეკლესია იყო სახელმწიფო ეკლესია, ოფიციალურ უფლებით მოსილი; იგი არსებობდა თავის მამულების შემოსავლით და იმ მცხოვრებლებზე გაწერილ საათისთავო გარდასახადით, რომელნიც პროტესტანტები არ იყვნენ. ყველა თანამედრობანი კათოლიკეთა თავის მიუწვდომელია. ყველა ადგილობრივი მახელენი (მომრიგებელი მსაჯულნი, ქალაქის მუნციპალიტეტები, ნაფიცნი) პროტესტანტები იყვნენ, ესე იგი უცხოელნი. მიწა ეკუთვნოდა ინგლისელ მესაკუთრებს; ესენი ძალიან იშვიათად სცხოვრობდნენ თავიანთ მამულებში; მამულები ან მოურავებს ჰქონდათ მინდობილი და ანჯიარით იყო გაცემული. ირლანდიე-

ლი გლეხი არ იყო მესაკუთრე. მას ხელში ჰქონდა, ხშირად რამდენიმე თაობას ერთი-მეორის შემდეგ, მიწის პატარა ნაჭერი, რომელზედაც იგი იშენებდა პატარა ქახს და რომლის დამუშავებისათვის იგი ღალას იხდიდა; მაგრამ მას არ ჰქონდა არავითარი უფლება ამ მიწაზე, იგი მხოლოდ დროებითი მოიჯარადრე (tenant at will) იყო; პატრონს შეეძლო ყოველთვის წაერთმია მისთვის მიწა, ყოვლის დანახარჯის აუყენებლად. მე-XVIII საუკუნეში ხალხი ძლიერ გამრავლდა და მიწა ისე დანაწილდა, რომ გლეხს ძლივს მოჰყავდა თავის სამყოფი კარტოფალი. ირლანდიელი გლეხის სიღატაკე საანდაზოდ გადაიქცა.

ულსტერში, სადაც შოტლანდიელი პრესბიტერიანი სახლობდნენ, გლეხის მდგომარეობა შედარებით უფრო უზრუნველყოფილი იყო: მესაკუთრეს შეეძლო მიწის წარამგვა მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში და მაშინაც ვალდებული იყო აეყენებინა გლეხისთვის ყოველი მისი დანახარჯი.

პოლიტიკურად ირლანდია 1800 წლამდე დიდი-ბრიტანიის ნაწილი იყო და იგი ემორჩილებოდა მეფეს და ინგლისის პარლამენტს, მაგრამ თავისი საკუთარი პარლამენტიც ჰქონდათ. საფრანკეთთან ომის დროს (1780-დან 1798-მდე), ირლანდიის პარლამენტი სცდილობდა გაეხადა ირლანდია უფრო დამოუკიდებლად; მან მოსპო ნაწილი იმ განსაკუთრებული კანონებისა, რომელნიც კათოლიკეებს წინააღმდეგ იყო მიმართული: კათოლიკეებმა შეიძინეს მიწის ყიდვის და არჩევნებში მონაწილეობის მიღების უფლება. მაგრამ ირლანდიის ავტონომია ერთბაშით მოისპო 1800 წლის უნიით, რომელიც მიღებულ იქმნა ირლანდიელ პატრიოტთა სურვილის წინააღმდეგ. პარლამენტი გაუქმებულ იქმნა; ირლანდია სრულებით შეუერთდა დიდ-ბრიტანიას, მას ჰყავდა დებუტატები ინგლისის პარლამენტში; მაგრამ მან შეიძინა საარჩევანო წესი, რომელიც კათოლიკეებსაც ანიჭებდა არჩევის უფლებას: ენაც კი იჯარით აღებულ მიწიდან 40 შილინგზე ნაკლები შემოსავალი არ ჰქონდა, ამომრჩეველი იყო და ირლანდიის გლეხობა კი თითქმის სულ ამ გვარ მოიჯარადრებიდან შესდგებოდა; ასე რომ პრო-

ტესტანტ-დეპუტატებს ირჩევდნენ ირლანდიის კათოლიკები. გარდა ამისა, ირლანდიამ ცალკე მთავრობაც შეიქმნა, მეფის მოადგილე (vice roi) და „კერძო რჩევა“. თვით ირლანდიაში და განსაკუთრებული მინისტრი, ირლანდიის მდივნად წოდებული, — ინგლისის სამინისტროში.

ირლანდიის გლეხთა დაბალი „ერი“ ვნით არ განიჩეოდა ინგლისელ ან შოტლანდიელ მესაკუთრეთა მაღალ „ერისაგან“: ყველა ირლანდიელებს, გარდა იმათისა, რომელნიც კუნძულის აღმოსავლეთი ნაწილი უკავიათ, დაეწყებულნი აქვთ კელტური ენა, ისინი ინგლისურს ლაპარაკობენ*). მაგრამ საკმარისი იყო რელიგიური სხვა-და-სხვაობა, რომ ირლანდიელ გლეხს არ დაეწყებოდა მემატონეების უცხო თესლობა. ამ გვარად რადიკალურმა და რელიგიურმა ოპოზიციამ მესაკუთრეების (landlord) წინააღმდეგ თანდათან გახდა ირლანდიელთა ეროვნული მოძრაობა.

(შემდეგი იქნება)

— — — — —

*) პატრიოტულ სიმღერებსაც კი ინგლისურად მღერიან.

სამეგრელოს აღწერა

არქანჯელ ლაშვერცისა

(თარგმანი იტალიურით)

XII*)

ქურდები და ქურდობა სამეგრელოში.

თუმცა ეს საშინელი სენი—ქურდობა ქვეყნიერობაზე ყოველგან გაერცვლებულია, მაგრამ განსაკუთრებით სამეგრელოშია გახშირებული, თითქო იპოვა კარგი ნიადაგიო. მეგრელები თითქო ბუნებით არიან ქურდები. ყველანი ცდილობენ თავის წინაპრებს არ ჩამორჩენენ ამ ხელობაში. მთელ კოლხიდაში არ მოიძებნება ისეთი კაცი, რომ ოდესმე ამ ხელობაში არ ევარჯიშნოს. ღარიბი და მდიდარი, პატარა და დიდი, მაღალი წოდება და დაბალი ხალხი, ერი და ბერი—სულ ქურდები არიან. სასჯელის შიშსაც ვერ შეუღამავს ისინი, და ხშირად შეხედებით, რომ ქურდობისათვის უკვე სასჯელ მოხდილი, როგორც კი შემთხვევას ნახავს, ვეღარ მოითმენს და ხელახლავ ჩაიდენს ქურდობას; მაგალითად, ქურდობისათვის ცალფეხ მოჭრილი მიკოქლობს და მიდის ქურდობაზე; აგრეთვე ცალ ხელ მოჭრილი ეხმარება თავის ამხანაგებს ქურდობაში, და თვალ-მოთხრილი, სხვაფერ თუ არ შეუძლიან დახმარება, რჩევით მაინც ეხმარება ქურდებს. ქურდებს ვერ აკავებს ვერც

*) იხ. „მოამბე“, 1900 წ., № IX.

ის ზარალი, რომელიც გადახდებთ მათ, თუ ქურდობაში დაიქირეს: მათ უნდა გადაიხადონ თხუთმეტჯერ მეტი ფასი ნაქურდალისა; ამას გადაიხდიან და შემდეგ კიდევ უფრო ეტანებიან ქურდობას, რათა ერთი-ორად შეავსონ ის ფული, რაც გადაუხდიათ ხაზინისათვის. ამასთანავე უფრო ფრთხილადაც არიან, რომ მეორედ აღარ დაიქარონ ქურდობაში. არ აბრკოლებს მათ არც ქურდობის გამოაშკარავებისა და სასჯელის სირცხვილი, რადგან ყველა ქურდებია და ქურდობაც მოსაწონს საქმედ მიაჩნიათ. არც ღმერთის ეშინიანთ, რადგან ბევრი არა გაეგებათ-რა ღმერთისა. ამ რიგად მეგრელები ვერ შეულაგმავს ვერც სხეულის ტანჯვის შიშსა, ვერც ზარალის ზღვევასა, ვერც სირცხვილსა და ვერც ღვთის შიშსა, და აღვირახსნილი ეტანებიან სხვა-და-სხვა ნაირ ქურდობას.

აქ ვერ ნახავთ ქურდს, რომ ყოველნაირ ქურდობა იცოდეს. ყველას თავისი ხელობა აქვს აჩენილი. არიან იმისთანები, რომელთაც სახლების გაქურდება აურჩევიათ, ზოგს—ცხენების მოპარვა, ზოგს—ხარებისა და ძროხებისა, ზოგს—ლორებისა და თხებისა, და ზოგს ეიდევ—გოჭებისა და ცოცხებისა. ამ უკანასკნელების ქურდები ყმაწვილებია, რომელნიც თავის სიყმაწვილეში ხელს იპართავენ ამ პატარა ცხოველების ქურდობაში, რათა შემდეგ, როცა გაიზრდებიან, უფრო დიდი ცხოველების მოპარვა შეიძლონ. ყველა ქურდები თავ-თავის წესებს ადგანან. ხოლო ყველასათვის საერთო კანონი ის არის, რომ ქურდობისათვის ამორჩეული ღამე სულ ბნელი იყოს, და თუ თან მეტად ცუდი დარი იქნება, ხომ კიდევ უკეთესა, მაგალითად, რომ ძლიერი ქარი იყოს, რათა ქურდობის ხმაურობა არ ისმოდეს, ან დიდი წვიმა იყოს, რომ ქურდების კვალი მიწაზე წაშალოს. ისეთ ღამეს კი ერიდებიან, როცა ან დიდი თოვლი მოდის ან პატარა წვიმა, რადგან პატარა წვიმა მხოლოდ არბილებს მიწას და ვერ შლის კვალს მიწაზე.

ის ქურდები, რომელთაც ხელობათ აქვთ სახლების გაქურდება, ელოდებიან ისეთ დღეს, როცა მასპინძელს დიდი წვეულობა აქვს.

ამ დღეს, როცა დაბნელობა, ქურდები შემოდინან ეზოში, მიიპარებიან სახლთან და ჯუჭურუტანებში, რომელიც ხის სახლს, რასაკვირველია, არ აკლია, უცქერენ, თუ რა ხდება შიგ, მაგალითად: სადა დგას ყუთები; სად ინახება ქვაბები, სად აწყობენ სუფრის მოწყობილობას და როდის-ღა დალაგდებიან დასაძინებლად. აქ დარაჯობენ იმ დრომდე, სანამ არ დარწმუნდებიან, რომ ყველას კარგად დაეძინაო. მაშინ განგებ დამზადებულ რკინებით შეუდგებიან ნელ-ნელა სახლსკვეშ მიწის თხრას და გათხრიან ისეთ ორმოს, რომ კაცს ადვილად შეეძლოს იმაში ჩასვლა და მერე კარგად დატვირთული გარედ გამოსვლა. მაშინვე კი არ შედიან სახლში, არამედ მასპინძლებს რომ არ გამოეღვიძოს ხიბაკის გამოლაგების დროს, მკვდრის ძვლით ჰხიბლავენ; ამ ძვლით წრეს შემოაყოლებენ სახლის ირგვლივ, რის შემდეგაც, მათის აზრით მკვდრად გადაიქცევიან იმ დრომდე, სანამ ქურდები იპარვენ. მაგრამ ამ საშუალებას მთლად მაინც არ ენდობიან და ცდილობენ დარწმუნდნენ, თუ მოხიბლვამ იმოქმედა. ამისათვის, როცა ორმოს ამოთხრიან, სახლს შემოუვლიან მკვდრის ძვლით და მზად არიან სახლში შესასვლელად, ოდნავ ხმაურობას ააყენებენ და თუ სახლში მყოფთ გამოიღვიძეს ქურდობას თავს დაანებებენ და გაიქცევიან. ხოლო, თუ სახლში მიუხედავად ამ ხმაურობისა სძინავთ, ქურდები კიდევ ფრთხილად არიან და ამ საშუალებას ცდიან: ჯობზე წამოაცმევენ გოგრას, რომელსაც დაახურავენ ქუდს და გათხრილის ხვრელით შეაძვრენენ სახლში, ვითომ კაცი შეგზავნესო. თუ შინაურებმა შენიშნეს იგი და დაიწყეს ყვირილი: „ქურდები, ქურდებიო“, მაშინ დააგდებენ გოგრას და თავს უშველიან. წინააღმდეგ, თუ არც ხმაურობაზე და არც გოგრის შეძვრენაზე არავინ არ დაინძრა სახლში, ქურდები მაშინ რწმუნდებიან, რომ ყველა დამთვრალია და მაგარ ძილშია, უშიშრად შედიან სახლში და გამოაქვთ, რაც მოეწონებათ.

აგრე იქცევიან ისინი, ვისაც ხელობად სახლების გაქურდვა აურჩევია. არიან სხვები, როგორც ზევით ვთქვით, რომელნიც მარტო ცხენებს იპარავენ. ამათ საზოგადოდ არ შეუძ-

ლიანთ თავისი ხელობა შეასრულონ, თუ შემწედ და პატრონად არ ჰყავთ რომელიმე თავადი ან დიდებული კაცი. ამ რიგად მართლდება ისაია წინასწარმეტყველის სიტყვა: მთაგანნი თქვენნი ზიარებ მზარავთა (ისაია, I). თუმცა ყოველნაირ ქურდობაში საჭიროა დიდებულების შემწეობა, მაგრამ განსაკუთრებით ეს საჭიროა ცხენების ქურთობისათვის, როგორც ცხენების სხვა ქვეყნებში გადასაყვანად, ისე მთავრის წინაშე გამოსასარჩლებლად, უკეთეს თავზე ბრალი დაატყდათ. გარდა ამისა ცხენების ქურდებმა უნდა იყოლიონ მომიჯნავე ქვეყნები თავისი მონაწილეები. მაგალითად თუ ქურდს უნდა სამეგრელოში კარგად აწარმოვოს თავისი ხელობა, უნდა იყოლიოს იმერეთში, ქართლში, კახეთში, გურიაში, აფხაზეთში და სვანეთში თავისი რწმუნებულნი, რომელთანაც შეიძლოს საჭიროებისამებრ მოპარული ცხენები უშიშრად გაუგზავნოს. ცხენების მოპარვა აქ არც არის ძნელი, რადგან დღე და ღამე ცხენები გაშვებულია საბალახოდ შინდორში. ქურდებს ერთი სიტუთხილე ჰპართებთ: რადგან ყველა ცხენები სამეგრელოში დადალულები არიან, ქურდმა უნდა ამოარჩიოს ისეთი ცხენი, რომლის დალი ადვილი წასაშლელი იყოს. ამასათვის ქურდებს ჰყავთ მწვერავები, რომელთაც უნდა გამოხახონ პატარა დალიანი ცხენი, რათა ადვილად შეიძლებოდეს ამ დალის წაშლა და ან მეორე დალის მასზე დასმა. ამ შემთხვევაში ქურდებს შიში აღარა აქვთ. ქურდები კიდევ ამ ხერხს ხმარობენ: შეიყრება ღამე სამი თუ ოთხი ამხანაგი; ორი მათგანი თოკს გაჭიმავს და შუაგზაზე დადგება, დანარჩენები კი ცხენებს იმათკენ გამოაღწევენ. შეშინებული ცხენებია გაჭენდებიან და ეცემიან თოკს. ამ ცხენებს ქურდები მაგრად ჩააბამენ თოკს, შემდეგ შეასხდებიან და გააჭენებენ საზღვარს იქით. რამდენიმე დღით მალევე ამ ნაქურდალ ცხენებს და შემდეგ შეარჩევენ დროს და გადასცემენ თავის მონაწილეებს, რომელნიც ან სამაგიერო ცხენებს აძლევენ და ან ფულს, რომელსაც ამოიგებენ იმ მოპარულ ცხენების გაყიდვით.

რაც შეეხება ხარებისა, ძროხებისა და ღორების ქურდებს, ამათ გაქირვება და შეძენის სურვილი როდი ამოქმედებს, არამედ ღორ-მუცლობა. მართლაც, ძლიერ იშვიათია, რომ ქურდებმა ეს საქონელი შეინახონ. თითქმის ყოველთვის მოპარვის უმაღლ დაჰკლავენ და შესქამენ. მაგალითად თაყადებისა და დიდებულების ახალგაზდა ვაჟებს სირცხვილად არ მიიჩნიათ, რომ როგორც კი შეიტყობენ ამა და ამ ადგილს მსუქანი ძროხა ჰყავთო, მოიპარონ და მხიარულად შესქამონ ამხანაგებთან ერთად. ამ პირუტყვების ქურდობის დროს ხმარობენ იმავე ხერხს, რასაც ხმარობენ სახლების გამქურდავები, რადგან აქაც საჭიროა მიწის გათხრა, სახლში შესვლა, შიგნიდან ჩაკეტილი კარების გაღება და იქიდან პირუტყვის გამოყვანა. ხოლო, თუ საქონელი დღისით საბალახოზე გაშვებული როგორმე დაიბნა, ქურდი მას ბაწრით მიაბამს რომელსამე მიყრუებულს ტყეში და როცა დაღამდება, წაიყვანს სახლში, დაჰკლავს და შესქამს. შიგნეულობას და ძელებს მიწაში ჩაჰფლავს, რათა არავითარი კვალი ნაქურდალისა არა ჩნდეს.

მგტი სიტრთხილვე ჰპართებს ღორის ქურდს, რადგან ეს პირუტყვი ისეთი ბუნებისაა, რომ, როგორც კი ვინმე ხელს ახლებს, მაშინვე ისეთ ქყვირილს გააბამს, რომ ყველას გააგონებს. ამის წინააღმდეგ აი რა საშუალებას ხმარობენ ქურდები: მიუახლოვდებიან იმ ადგილს, სადაც ღორები ყრიან და წაუგდებენ დიდ ლუკმა ჭადის ცომს. იმ დროს, როცა ღორი ამ ცომის გადაყლაპვას დააპირებს, ქურდები დინგზე სტაცებენ ხელს; უფრო ურჩს თოკით შეუბოჭვენ როგორც დინგს, ისე ფეხებსაც, შიგ გაუყრიაან კეტს, რომლის შემწვობითაც ორი მათგანი გაიდებს მხრებზე და გააქანებენ სახლისაკენ. როგორც კი მივლენ სახლში, მაშინვე დაჰკლავენ და შესქამენ.

ჩვენ ჩამოვთვალეთ ყველანაირი ქურდები, რომელნიც კი მოიპოვებიან სამეგრელოში. გარდა ამისა, არიან აქ ისეთი ქურდებიც, რომელნიც იპარავენ კაცებს და ყმაწვილებს და ჰყიდიან ჩუმად ოსმალეთში. გურიელის სამთავროში, ზღვის პირად, სახელდობრ ქობულეთში, მუდამ ტყვეებს ვაჭრობენ.

ამას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ ახლო ქალაქებიდან რიზე, გონია და ტრაპიზონიდან მოდის მრავალი ვაჭარი ოსმალთ. მათ მოაქვთ ბლომად ფული და ტანისამოსი, რაც ფრიად ეჭირვება აქაურ ვაჭირვებულ ხალხს. ოსმალები კი სამაგიეროდ მხოლოდ ტყვეებს თხოულობენ. ამიტომაც აქ მოყავთ ოსმალებზე ტყვედ გასასყიდად ქართლელებიც, კახელებიც და აფხაზებიც. ყველანი ისე არიან დახელოვნებული ამ ხელობაში, რომ ადვილად იპარავენ როგორც მამაკაცებს, ისე დედა-კაცებს, დიდებსაც და პატარებსაც. ზოგჯერ ასეთი ავაზაკები ღამე თავს დაესხმიან მეზობლის სახლს, შეტეხენ ძალით სახლის კარს, შებოჭვენ ვისაც კი შინ იპოვიან და პირდაპირ ქობულეთში გააქანებენ. ზოგჯერ კი მოტყუილებით მიიპარებენ თავის სახლში, სადაც დაატყვევებენ და შესაფერ დროს ქობულეთშივე წაიყვანებენ ოსმალებზე გასასყიდად. ოსმალები, რასაკვირველია, ფისს აძლევენ და მაშინვე გადაიყვანებენ თავის ქვეყანაში, რომელიც ძალიან ახლოა.

Ж III

დამნაშავეთა დასჯა

შეტად კულკეთილს მთავარს ჩვეულებად არა აქვს სიკვდილით დასჯა არც ერთის დანაშაულობისათვის, რაც უნდა მძიმე იყოს იგი. თუ სათვალავში არ ჩაეკდებოთ მისი ვეზირის საქმეს, მხოლოდ ერთ შემთხვევისათვის აქვს მას დაწესებული სიკვდილით დასჯა, სახელდობრ ეკკლესიის მკრეხელობისათვის, როცა ნივთებს მოიპარავენ, ან ეკკლესიას გადაწვავენ. სხვა ყოველივე დანაშაულობა შეიძლება მთავარმა აპატიოს ფულის გადახდევინებით, ან ვისიმე მფარველობის გამო და რაც შეეხება მკრეხელობას, ამის ჩამდენი ვერც ფულით და ვერც თხოვნით ვერ შეაბრალებს თავს მთავარს და უსათუოდ დასჯილი უნდა იქმნას სიკვდილით. ჩემსობას რამდენიმე ეკკლესიაში მოიპარეს რამდენიმე ოქროს და ვერცხლის ხატი სხვა-და-სხვა ძვირფასის

ქვეებით შემკული და აგრეთვე სხვა ძვირფასი ნივთები, რომელიც იქ ინახებოდა. ბევრი ეცადეს, მაგრამ ქურდები დიდხანს ვერ იზოვეს. ბოლოს კი, ბევრი ძებნისა და დიდის მეცადინეობის შემდეგ, აფხაზები ხელში ჩაიგდეს, თავები მოსჭრეს და ჩამოკიდეს იქვე, სადაც დანაშაულობა ჩაიდინეს. სხვა ქვეყნებზე უფრო აქ ჯერ კიდევ ისეთი პატივისცემა დარჩენიათ ეკკლესიის მიმართ, რომ თვით სარწმუნოებას უფრო უღალატებენ, ვიდრე ასეთს დანაშაულობას დასტოვებენ დაუსჯელად. მაგალითად, როცა დადიანსა და მის მეზობელს აფხაზეთის მთავარს შუა უკმაყოფილება ჩამოვარდა, და ამ უკანასკნელმა სამაგიეროს გადასახდელად მისს საზღვარზე ჯარით მივიდა და ჩვეულებისამებრ რამდენიმე სოფელს ცეცხლი წაუკიდა; ცეცხლი შემთხვევით ერთს უმთავრესს ეკკლესიასაც მოედდა და გვარიანად დაზარალა. წინდახედულმა დადიანმა ისე მოიქცა მაშინ, თითქოს არც შეეტკოს ეს ამბავი, თუმცა მეტად გაბრაზებულს იყო და მტკიცედ გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ თავის დროზე სამაგიეროს გადაეხდებინებ და ასეთს დანაშაულობისათვის უსათუოდ ღირსეულს სასჯელს მიეუზღავო. ამ განზრახვით, როცა მათ შორის ზავი ჩამოვარდა, დადიანმა თავი ისე დაიქირა, თითქოს არაფითარი უკმაყოფილება აღარ მაქვს აფხაზეთის მთავრის მიმართ და სრულიად შეეურიგდიო; მაგრამ აფხაზთა მთავარი არასგზით არ დასთანხმდა დადიანის სამთავროში შესულიყო მოსალაპარაკებლად; ჩემს თავს ვერ ჩავუგდებ ხელში იმ მთავარსაო, რომელმაც მრავალჯერ საზღვრები გამოიხრა თავის ჯართაო. თავის-თავის უზრუნველყოფისათვის აფხაზთა მთავარმა მოითხოვა ამანათები. დადიანმა მაშინვე გაუგზავნა ამანათებად ოდიშის უდიდებულესთა სამი ახალგაზდა ეაჟი. ამ საშუალებით აფხაზთა მთავარს ეგონა თავის თავი უზრუნველყოფილი და დიდის ამალით შევიდა ოდიშში დადიანთან მოსალაპარაკებლად. ხოლო, როგორც კი შეადგა ფეხი სამეგრელოში, მაშინვე იგი თავის ამალით დაატუსაღეს და საქმე რომ გავრჩის, გადასწყვიტეს, რომ მის ამალას თავისუფლება უნდა მიეცეს და თვით მთავარს თავი უნდა მოეჭრას მხოლოდ იმისათვის, რომ მისი

ჯარის გამოლაშქრების დროს უცაბედად ეკკლესია დაიწვაო. დადიანმა გამოსცა მანიფესტი, რომელშიაც გამოაცხადა, რომ შეუძლებელია პირობა შეუსრულოს კაცმა ისეთ ადამიანებს, რომელთაც შეურაცხევს ღმერთი თავის სახლშიო. აფხაზთა მთავარს მართლაც თავი მოსჭრეს. სამაგიეროდ მის სამთავროში მისმა ცოლმა ამნათები შეუბრალეზლად ჩამოახრჩობინა.

მე ხან დიდი ხანი დაკრჩი სამეგრელოში და შემოდინ დარწმუნებით ვთქვა, რომ თუ არა მკრეხელობისათვის, დადიანს არავისათვის არასოდეს სიცოცხლე არ მოუხპია.

ხოლო აგრევე არ იქცევიან მისი სამთავროს დიდებულები და თავადები. მათ სრული უფლება აქვთ სიკვდილისა. ამიტომაც ხშირადაც სარგებლობენ ამ უფლებით და ბევრ კაცს უსპობენ სიცოცხლეს, როცა ბრახს, სისასტიკეს და ბარბარო სობას მისცემენ თავს. მახსოვს, რომ ჩემს დროს ერთი მათგანი მცირე ექვმა, რომ მისმა ყმამ ცოლი მომიხიზლაო, ისე გააბრაზა, რომ იგი ყმა დააკრევიანა შამფურსავით გამოჭრილ გრძელ სარზე და მერე დაანთებინა იქვე დიდი ცეცხლი და ატრიალებინა ისე, თითქოს წვადსა წვავდნენო. აგრე უწყალოდ შესწევს საწყალი ადამიანი. მეორესა ჰყვანდა ომში ნაშოენი ტყვე, რომელიც კარგად ემსახურებოდა მას, როგორც თერძი. კარგას კერვისათვის ჰატრონმა ასე დააჯილდოვა იგი: ცალი ფეხი მოსჭრა, რათა არ გამექცეს თავის ქვეყანაშიო. მრავალნი სხვებიც ცოტა რამე მიზეზისათვის ყმებს თავის ხელით თავსა სჭრიან ან სხვა რიგად უსპობენ სიცოცხლეს. ამათ საქმეში მთავარი არ ერევა და ამბობს, რომ ყმები მათიაო და შეუძლიანო, როგორც უნდათ, ისე მოეპყრონო.

თუმცა მთავარი გულკეთილია, მაგრამ ისეთი მოყვარულია მართლმსაჯულებისა, რომ არც ერთ დანაშაულს უსასჯელოდ არ დასტოვებს. სასჯელი კი სხვა და-სხვანაირია დანაშაულობის მიხედვით: ქურდებს ჩვეულებრივ მოსჭრიან ან ხელს, ან ფეხს და ან ყურს; მკვლელებს ხელსა სჭრიან, მაგრამ თუ მკვლელი მეტად გაბოროტებულია და მრავალი კაცის მკვლელობა და ავაზაკობა ჩაუდენია, იმ შემთხვევაში იმას თვალებს

დასწავენ; ესევე სასჯელია მემამბოხეთათვის, რომელთაც გარდა ამისა სჭრიან ცალ ხელს და ცალ ფეხს; თუ ვინცობა ვინმემ ცოდვა ჩაიდინა სასახლის რომელსამე ქალთან, მათ ორსავე ცხვირს მოსჭრიან და აიძულებენ შეერთონ ერთმანეთი.

ჩამოთვლილ სასჯელთა შორის ყველაზე სასტიკად მიჩნით დაბრმავება ცეცხლის შემწეობით. ამიტომაც მრავალნი სიკვდილს ამჯობინებენ, ვიდრე თვალის სინათლის დაკარგვას. ამბობენ, რომ ვინც მოკვდება, ის ტანჯვასაც გადარჩება და ბრმა კაცი კი მუდამ ტანჯვაშიაო. თვით ამ სასჯელის აღსრულების დროს ისე იტანჯება დამნაშავე, რომ სიკვდილის დროსაც არ დაიტანჯება იმდენად. ჩაასობენ მიწაში ოთხს სარს, რომლებზედაც დამნაშავეს ხელებით და ფეხებით მიაკრავენ ისე მაგრად, რომ განძრევა არ შეუძლიან; აიღებენ ორს რგვალს და პრტყელს რკინის ნაჭერს თვალზე ცოტად უფრო დიდებს, წამოაცმევენ ორ გრძელ რკინაზე; ამ გრძელ რკინებს შეაერთებენ ხის ტარით; შემდეგ რკინებს ძალიან გაახურებენ, მაგრად მიადებენ თვალებზე და ასე უჭირავთ, ვიდრე სამხურვალე არ გამოაშრობს თვალის სისოვლეს. დამნაშავე საშინლად იტანჯება ცეცხლის გამო, რომელიც მყისვე ისე უსიებს პირისახეს, ყელს და მთელ გულს, რომ სამი-ოთხი დღის განმავლობაში ველარ მიეკარება ვერაფრითარ საქმელს.

ხელებსა და ფეხებს სჭრიან გახურებულის ნაჯახით, რათა ცეცხლით შეაჩერონ სისხლი, რომელიც ბლომად გამოდის ვენებისიგან კრილობის ადგილზე. მოსჭრიან ფეხებს და ხელებს სახსრის ზეით და შემდეგ ძვლიდან ჯოხით ამოიღებენ ტვინს, რათა შიგნით არ დაღუპეს.

უკეთუ ქურდს მხოლოდ ერთი ძროხა, ან ერთი ხარი, ან ერთი ღორი, ან ერთი ცხენი და ან ერთი სხვა ამისთანა რამ მოუპარავს, დაჭერისათნავე მას დაუყოვნებლოვ სასჯელი გადახდება. ეს სასჯელი იმაში მდგომარეობს, რომ უნდა გადაიხადოს ნაჭურდალის ფასი თხუთმეტჯერ მეტი, რომლისაგანაც ხუთა ნაწილი პატრონს ერგება, ხუთი—ხაზინას და ხუთიც—იმ მოხელეთა გასამრჯელოდ, ვინც სასჯელს გადაახდევინებს დამნაშა-

ვეს. ხოლო თუ ქურდს ქურდობაზე თავს არ წააწყდენ და მხოლოდ სხვა-და-სხვა ნიშნებით ექვი აქვთ ვისმეზე, მაშინ საქმის ასახსნელად ხმარობენ სამს საშუალებას იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად ცხადია ის ნიშნები, რომლის გამო დამნაშავეს სწამებენ ქურდობას. თუ ეს ნიშნები მრავალი და ცხადია, მაშინ დამნაშავეს აწვალევენ ადგილობრივი ჩვეულებისამებრ: თოკით ხეზე ჩამოჰკიდებენ ცალხელით, ეს წვალევა თუმცა იმდენად მიენებელი არ არის, როგორც ჩვენებური, მაგრამ მაინც დიდად სტანჯავს კაცს, რადგან ტანის სიმძიმე მეტად ძირს სწონავს კაცს და ამის გამო იმ ადგილას, სადაც ხელია მიკრული, კანი იხევა და ბლომად სისხლი გამოდის. მეგრელებს ისე ეშინიანთ ამ წვალევისა, რომ ხშირად, ოღონდ კი ხელი არ მიუბან ამ რიგად და როგორც კი ასწევენ, მაშინვე სრულიად გამოტყდებიან.

თუ კი დანაშაულობის ნიშნები იმდენად ცხადი არ არის, მაშინ უდანაშაულობა აძნაირად უნდა დამტკიცდეს: ამ საგნისათვის აქვთ პატარა ქვაბი, რომლის ზომაა დიამეტრში ერთი ტკაველი და ირგვლივ ორი მტკაველი. ამ ქვაბს გაავსებენ წყლით და ძირში ჩაადებენ რკინის პატარა ჯვარს. ქვაბის ქვეშ დაანთებენ ცეცხლს. ცეცხლი უნდა დაინთოს ვაზისაგან, რომელიც უნდა მოსძებნოს და თავის ზურგით ადგილზე მოიტანოს თვით ბრალდებულმა. ქვაბს რომ ცეცხლს შეუთებენ და წყალი კარგად ადუღდება, ბრალდებულმა შიშველი ხელი შიგ უნდა ჩაჰყოს და ძირიდან ჯვარი ამოიღოს. როგორც ბრალდებული ქვაბიდან ხელს ამოიღებს, მოხელენი ამ ხელს ტილოს ტომარაში ჩაუდებენ იდაყვამდის და იდაყვთან ტომარას თავს შეუკრავენ და დაბეჭდავენ. სამი დღის შემდეგ ბრალდებულს მიიყვანებენ მთავრის წინაშე, გაუხსნიან ხელს, კარგად გაუხინჯავენ, და თუ ხელზე სრულად არ ატყვია, რომ მდულარისაგან დამწვარიყო, მაშინვე აღიარებენ უბრალოდ წინააღმდეგ შემთხვევაში, უკეთუ ხელი დამწვარი აღმოჩნდა, ბრალდებულს დამნაშავედ აღიარებენ და, ვითარცა ავაზაკს,

სამკვლეოს აღწერა

სასჯელს დაუნიშნავენ და არაერთარ გასამართლებელ საბუთს აღარ მიიღებენ.

რაც შეეხება იმ შემთხვევას, როცა საბრალდებულო ნიშნები მეტად სუსტია, მაშინ ბრალდებულს შეუძლია თავი გაიმართლოს მარტო ფიციტ. ფიცი უნდა მოხდეს რომელსამე ძლიერი ხატის წინაშე, მომჩივანის ამორჩევით. მომჩივანმა უნდა ამოარჩიოს ეკკლესიაც, სადაც ფიცი უნდა მოხდეს და ხატიც, რომელზედაც ბრალდებულმა უნდა დაიფიცოს. წინ-და-წინ მომჩივანი არ გაუშელავნებს ბრალდებულს, თუ რომელსა ეკკლესია და რომელი ხატი ამოურჩევია, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში ბრალდებული მივაო, ფიცის წინა დღეს, დაუჩოქებს ამორჩეულ ხატს და შეევედრებაო: „შენ ხომ კარგად იცი, რომ ეს დანაშაულობა მე ჩავიდინე და, როგორც მრავალჯერ წინად, ეხლაც მუხლ-მოდრეკით აღვიარებ და ვამბობ, რომ ეს საქმე მე ჩავიდინე, მაგრამ ეს ჩემი აღსარება დარჩეს ჩვენს შორის. რადგან ამ ჩემის აღსარებით მე მოვიხადე ჩემი ვალი შენს წინაშე, ნუღარ განმირისხდები ირისათვის, რომ სხვების თანადასწრებით ამას სრულიად უარს ვყოფ. რომ არ განმირისხდე ამისათვის ალთქმას ვსდებ, რომ მოგართმევ ამას და ამას: მაგალითად, ცხვარს ან ძროხას“. ასეთი იღუმალი აღსარების შემდეგ მას სვინდისი დამშვიდებული აქვს და, როცა მიიყვანებენ იმავე ხატის წინაშე, თავისუფლად დაიფიცებს ტყუილსა.

ზემო დასახელებული სამ საშუალებას გარდა იღუმალ-ბოროტ-მოქმედთა აღმოსაჩენად ხმარობენ კიდევ ერთს: როცა ერთი და იგივე ბოროტ-მოქმედება ბრალდება ორ კაცს და ხელში კი არ უჭირავთ ისეთი ნიშნები, რომლითაც შეიძლება აღიარებულად გადაწყვეტა, თუ ბრალდებულთა შორის რომელია ნამდვილი დამნაშავე, მაშინ მთავარი ბრძანებს, რომ მათი საქმე ასპარეზზე ბრძოლამ უნდა გადასწყვიტოსო. მაშინ დანიშნავენ დროს და ადგილს ბრძოლისას, ამოირჩევენ მოწმებს და დანიშნულ დღეს გამოცხადდებიან მებრძოლნი ცხენებზე შემჯდარნი, აბჯარში ჩასმულნი და შეიარაღებულნი ფარით, შუბით და ხმლით. მებრძოლთ მოჰყვებათ მრავალნი მათნი მეგობრები

აგრეთვე შეიარაღებულნი. მებრძოლნი რომ წარმოდგებიან ასპარეზზე, მათ ახლათ მათი მოწმები. როცა ნიშანს მისცემენ, მებრძოლნი ერთი მეორეს წინააღმდეგ გაეშურებიან შუბებით. ვინც პირველად დაიჭრება, იმას აღიარებენ დამნაშავედ და მეორე გამართლებული იქნება. თუ კი შემთხვევით ორივე დაიჭირა, ორთავეს იცნობენ დამნაშავედ და სასტიკად დასჯიან.

ზოგი დანაშაულობა, რომლისათვის ჩვენში სასტიკი სასჯელია დანიშნული, სამეგრელოში არაფრად არ მიაჩნიათ და ამისთვის არც პასუხს არავენ მოსთხოვს. ამათ შორის ყველაზე უფრო მხეცურ და ბარბაროსულ ჩვეულებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ ყმაწვილებს ცოცხლად ჰმარხავენ, უფრო ხშირად დედები ჰმარხავენ თავიანთ ახალ დაბადებულ ბავშვებს. ამ საშინელ საქმეს ხშირად ჩადიან ის ქვრივები, რომელნიც პირველ ქმრის ხელში დაორსულებულან და მეორე ქორწინებისათვის ვერ დალოგინებულან. მაშინ ახალი ქმარი თავიდან იშორებს საბრალო ყმაწვილს, მაგრამ, რადგან ებრალება მახვილით მისი მოკვლა, კიდევ უფრო სასტიკად ჰკლავს: ამოთხრის თავის სახლში ორმოს და ჩაფლავს ახალ დაბადებულს ყმაწვილს. აგრევე იქცევიან ისინი, რომელნიც სიღარიბისა და მრავალ შვილთა გამო, არ შეუძლიან მათი რჩენა და შვილოხნობას კი ვერ მორჩენილან. როგორც კი მათ დაებადებათ ბავშვი, მაშინვე ცოცხლად მიწაში ჩაფლავენ. ასეთ საშინელ ბოროტმოქმედებისათვის სასჯელიც არავითარი არ არის დანიშნული. პირიქით, ჩვენები რომ სთხოვდნენ მთავარს, მიიღეთ რამე ზომა ამის წინააღმდეგო, მისი მუდმივი პასუხი ის იყო, რომ ამის წინააღმდეგ არავითარი საშუალება არ მაქვსო, რადგან არ შემიძლია ჩემ ქვეშევრდომთა ახალდაბადებულების ანგარიში ექონიოო. ესეც უნდა ვთქვათ, რომ ეს სასტიკი სიკვდილი ერთის მხრით სასარგებლოც არის ყმაწვილების სულისათვის, რადგან ზოგჯერ ჩვენები გაიგებენ ამ ყმაწვილების ბედს და, ვიდრე მშობლები მოკლავდნენ, ჩვენები ბევრს ნათლავენ. იგინი ამ რიგად სასტიკის სიკვდილით მოიპოვებენ ზეცაში სამკვიდრებელს.

XIV

ს ა შ ე რ ო ბ ა ლ ე კ ბ ა

შეიძლება ეთქვას, რომ მთელი კოლხიდა საპყრობილე არის, რადგან ბუნებით ისე შეზღუდულია, რომ კაცი რომ შევა იქ, ადვილად ვეღარ გამოვა. ხმელეთით გარემოცულია კავკასიის უმაღლესი მთებით. ამ მხრით გასვლა შეუძლებელია ამ მთების სალის კლდეებისა და მათ მცხოვრებთა ბარბაროსობის გამო. მეორე მხრით ხომ შავი ზღვაა, რომელიც მეტად მღელვარეა და გემებიც ნაკლებ დადის ამ ზღვაში. ამის გამო ეს გზაც არ ვარგა სამეგრელოდან გასასვლელად. კოლხიდას საზღვრავს კიდევ ორი მდინარე: კოდორი (Coraee) და ფაზისი. ორივე მდინარე ღრმაა და ფართო, და ამიტომ მათში გასვლა უნაყოფო შეუძლებელია. ამ რიგად კოლხიდა ისე შეზღუდულია ყოველის მხრით, რომ თუ ვინმე უცხოელი, მისდა საუბედუროდ, შევიდა იქ, გამოსვლა აღარ შეუძლია, თუ მთავრის ნება არ იქმნა. გარდა ამისა, ერთი ჩვეულება აქვთ კიდევ სამეგრელოში: თუ მეგრელი შეხვდება მეორეს და ეს უკანასკნელი ტანისამოსით ან ლაპარაკით უცხოელად იცნო მეგრელმა, ამას ნება აქვს გამოკითხოს, საიდანა ხარ, რა მოხელე ხარ და რად დადინარო მარტო, და თუ შეჰნიშნა რამეში ჩვენების არევა და სიყალბე, მაშინვე დაიჭერს და წარუდგენს მთავარს. ამიტომაც უცხოელი მონა ოდიშში მრავალია, განსაკუთრებით მალოროსები (Rossiotti), რომელთაც არ შეუძლიანთ გავიდნენ იქიდან და დაბრუნდნენ თავიანთ სამშობლოში.

ასეთია საერთო საპყრობილე, რომელშიაც გამომწყვდეულნი არიან ისინი, ვისაც დაუკარგავთ თავისუფლება ამ ქვეყანაში მოსვლით. ხოლო ტუსადს როდი ამწყვდევენ დაკეტილ სადგომში: როცა მთავარი მოინდომებს ვისიმე დაჭერას, ბრძანებს, რომ მას ყელზე წამოაცვით რკინის საყელო დიდის და მძიმე ჯაჭვით და ამ სახით ჩააბარეთ დარაჯსო. სწორედ ამ სახით წარმოამდგენია მე რომში დაჭერილი წმ.

პაულე, რომელიც ჯაჭვით დაბმული ჩაბარებული ჰყვანდა ერთს ჯარის კაცს, რათა არ გაქცეულიყო. ტუსაღებისა, დარაჯისა და პოლიციელის მოვალეობას ერთად ასრულებენ ისინი, ვისაც ჩაბარებული აქვთ მწევარ-მეძებართა ყურის-გდება. მეგრულად ამით ჰქვიან ძაჯოღოლა. ეს დარაჯები ერთსა და იმავე სახლში ამწყდევენ ჯაჭვით დაბმულებს ტუსაღებს და ძაღლებს, რომელნიც ღამე ერთად ატარებენ ერთს და იმავე უწმინდურობაში და საშინელ ჰაერში. ხშირად მათი ჯაჭვები ერთმანეთს გადაებმებიან ხალმე. როცა შიშობენ, ტუსაღები ღამე არ გაიქცნენო, ყელს გარდა კიდევ ფეხებზე დაადებენ მეტად მძიმე ბორკილს.

ჯაჭვით დაბმას ვერაფერ ვერ წაუფა, რაც უნდა დიდებული თავადი იყოს. როცა მთავარი გაურისხდება ვისმე, ბრძანებს იმის დაქერას და ჯაჭვით დაბმას, ეგრე დაბმულს ჩააბარებს მაჯოღორს, რომელიც ატარებს მას იქით-აქეთ. ეს კი არის, რომ კეთილ-შობილებს უფრო სუბუქ ჯაჭვს ჩამოჰკიდებენ და გარდა ამისა ნებას აძლევენ, რომ ცხენით იარონ, რის ნებაც დაბალ ხალხს არა აქვს. ზოგჯერ, როცა მთავარს სურს, რომ ტუსალი კარგად მოვლილი იქმნას, ჩააბარებს იმას რომელსამე ეპისკოპოსს ან დიდებულ თავადს, და დაავალებს ამით პირველ მოთხოვნილებამდის შემინახეთო. იმ დროს განმავლობაში, ვიდრე ტუსალი დამწყდევულია, რაც უნდა ბევრი ხანი გავიდეს ამასობაში, თუნდაც რამდენიმე წელიწადი, იგი თმას არ გაიკრეკს მწუხარების ნიშნად. ეს ჩვეულება ალბად მეგრელებმა ეგვიპტელებისაგან შეითვისეს, როგორ ზემოდ აღვნიშნეთ.

XV

როგორ სწარმოებს დავა

ის წესი, რომლითაც აწარმოებენ ჩვენში მართლ-მსაჯულებას, მეტად გვიანია და სავსეა ხრიკებით. ამით სარგებლობენ მოხელეები და ხალხი კი მეტად შეწუხებულია. ეს წესი

განდევნილია აღმოსავლეთში, განსაკუთრებით კოლხიდაში და საქართველოში, სადაც ჩქარა სწყდება ყოველივე დავა, რაც უნდა დახლოართული იყოს, და ყველას შეუძლიან მცირე ხარჯით ამოიგოს თავისი ფული. ამის მიზეზი ის არის, რომ იქაურ მთავრებთან მისვლა ისე ძნელი არ არის, როგორც ჩვენში. ამიტომაც ჩვენში მომჩივანს არ შეუძლიან მეფის ყურამდი მიაღწვიონ თავისი სიმართლე და ხშირად ისეთ განჩინებას ეღირსება, რომელიც არ ეთანხმება მისს საბუთებს. მეგრელები კი ბედნიერები არიან იმით, რომ მათი მთავარი ყოველთვის და ყოველგან მზად არის მოისმინოს საჩივარი და მოუძებნოს წამალი თავის ქვეშევრდომთა საჭიროებას. გინდ თათბირობდეს, გინდ ცხენით სეირნობდეს, გინდ გზაში იყოს, გინდ ნადირობდეს და გინდ პურის ჭამად იჯდეს, მთავარი ყოველთვის მოისმენს საქმეს და შესაფერს განჩინებას დასდებს. საქმეების გადაწყვეტის დროს როდი ხელმძღვანელობს იმპერატორებისა ან ადგილობრივ კანონებით, რომელთა აზრის გადაბრუნება და თავისებურად ხმარება ყველასათვის ადვილი მოსახერხებელია. ამ შემთხვევაში იგი ხელმძღვანელობს კეთილ-გონიერებითა, რომელიც საფუძვლად უდევს მთელი ქვეყნიერობის კანონებს. უფრო ხშირად მთავარი საქმეებს არჩევს, როდესაც პურის ჭამად ზის. რადგანაც იგი პურსა სჭამს სახალხოდ და დიდ ხანსაც ზის, ყველას ნება აქვს მიუახლოვდეს და მუხლმოდრეკილმა მოახსენოს თავისი გაჭარება. მთავარი მაშინვე გამოუტყხადებს თავის გარდაწყვეტილებას. როცა რთული საქმეა რამე და არ ჰსურთ, მთავარი შეაწუხონ, მოდავენი ასე იქცევიან: თვითთელი მოდავე ირჩევს თითო მოსამართლეს. ორივე მოსამართლე ერთად ირჩევს ერთს მომხსენებელს (Referendario). ამ კაცის მოვალეობა ის არის, რომ არჩეულ მოსამართლესთან ერთად დაჯდეს და ერთი მოდავის სიტყვები მეორეს გადასცეს.

დანიშნავენ დღეს და ადგილს, როდის და სად უნდა მოხდეს საქმის გარჩევა. ჩვეულებრივ შეიყრებიან რომელსამე კარგ ჩრდილიან ხის ქვეშ. დანიშნულ დროს ყველანი შეიკრიბებიან ამორჩეულ ადგილზე. მოსამართლეები და საქმის მომხსენებელი

რომ დასხდებიან, ჯერ გამოცხადდება მომჩივანი და მუხლ-მოდრეკით მოახსენებს მათ თავის საჩივარს და წარუდგენს რაც დამტკიცება აქვს. ეს რომ ყოველივეს იტყვის, რაც სათქმელი აქვს, ადგება და წავა ისეთ ადგილას, რომ ვერ გაიგოს, რასაც მოპასუხე იტყვის. მერე მოსამართლეთა წინაშე გამოცხადდება და მუხლს მოიდრეკს მოპასუხე, რომელსაც საქმის მომხსენებელი სიტყვა-სიტყვით გადასცემს ყოველსავე, რაც მომჩივანმა მოახსენა მოსამართლეებს. ამის შემდეგ მოპასუხე თავის პასუხს მოახსენებს მოსამართლეებს და წარუდგენს თავის დამტკიცებას. დაასრულებს თუ არა თავის სიტყვას, მოპასუხე წავა. შემდეგ შემოვა ხელახლავ მომჩივანი, რომელსაც საქმის მომხსენებელი გადასცემს მოპასუხის სიტყვეებს. მომჩივანი კიდევ თავისას იტყვის, კიდევ წავა და შემოვა მოპასუხე. ასე გაგრძელდება, ვიდრე ორივე მხარე არ დაასრულებს თავ-თავის სიტყვას. როცა მათ აღარ ექნებათ-რა სათქმელი, მოსამართლენი ცალკე წავლენ საბჭოდ და გადასწყვეტენ საქმეს წინამდებარე საფუძველთა მიხედვით. მათ განაჩენს ორივე მხარე ყაბულდება.

ეს წესი თუმცა ბარბაროსებშია ხმარებული, მაგრამ ღირსია, რომ მიღებული იქნას ყოველ სახელმწიფოში, რადგან როცა ორივე მხარე ერთად წარსდგება მოსამართლეთა წინაშე, ყოველთვის სასამართლოში ღიდი ხმაურობა და აყალ-მაყალია, რის გამო ხშირად სიმაართლე იკარგება. ამიტომაც მეგრელები არამც თუ სასამართლოს საქმეებში, არამედ სხვა საქმეებშიაც არასოდეს პირდაპირ არ მიიქცევიან იმასთან, ვისთანაც საქმე აქვთ. ყოველთვის შუაკაცების საშუალებით არიგებენ საქმეებს. მაგალითად, თუ ვისმე აქვს ან ფული ასაღები ან სხვა რამე საქმე გასარიგებელი, იგი არასოდეს არ წავა პირდაპირ თავის მოპირდაპირესთან და არ ეტყვის: „ჩემი ფული მომეციო, და ან ესა და ეს საქმე ასე გავათავოთო“, არამედ ამოირჩევს ერთს ან ორს კაცს და გზავნის მოსალაპარაკებლად. მოციქულები მეტად ზრდილობიანად მოახსენებენ მინდობილ საქმეს იმას, ვისთანაც გავზავნილი იყვნენ. იქიდან დაბრუნდებიან და პასუხს მოუტანებენ პირველს. პირველი ხომ კიდევ თავისას იტყვის, მოცი-

ქულები კიდევ მეორესთან მიბრუნდებიან და უკეთუ შენიშნეს, რომ ერთ-ერთი მხარე ცოტა უკმაყოფილოდ არისო, მაშინვე დააწყნარებენ და ამ რიგად მშვიდობით დაასრულებენ საქმეს.

XVI

ქ ა რ ვ ა ნ ე ბ ა

ჩვენს ევროპაში როცა ცოლს ირთავენ, უმთავრეს საგნად აქვთ ნშითვის მიღება. ამიტომ ხშირად მოხდება ხოლმე. რომ ყურადღებას არ აქცევენ არც ტანის უშნობას, არც ხნიერებას და არც დაბალ შთამომავლობას, როცა მეორეს მხრით არის კარგი და მდიდრული მშითვევი. საზოგადოდ ჰფიქრობენ რომ ყოველსავე ნაკლულევეანებას დაჰფარავს ოქრო და ვეცხლიო. ამიტომაც ხშირია, რომ დიდებულები თავს იღაბლებენ, ყმაწვილები უშნო და უკბილო ბებრებს ირთავენ. კოლხიდაში ასე როდია იქ ქალს არავეითარი ნშითვევი ქმრისთვის არ მოაქვს. მეგრელები ცოლში ეძებენ ფიზიკურ სიმშვენიერეს, კარგ შთამომავლობას და საუკეთესო ზრდილობას. სამაგიეროდ სასიძომ უნდა მიუტანოს ქალის მშობლებს დიდი საჩუქრები და მდიდრული ძღვენი. ამიტომაც ქორწინებას ამ ქვეყანაში თუ აბრკოლებს, ისევ ეს ვალდებულება სასიძოსი, რომ მშობლებს უნდა მოუტანოს იმდენი საჩუქარი, თითქოს სარძლო მონა არისო და მის ფასს იხდისო. ჩვეულებრივ საჩუქრად მოყავთ ხოლმე ძროხები და ხარები, ან ცხენები, ან ყმები და ან სხვა ამისთანები. ჩემს დროს მოხდა ოდიშის მთავრის და ჩერქეზთა სახელგანთქმული ქაშიაქ მეფის (Chasciach Mepe) ასულის დაქორწინება. ქაშიაქ მეფის მოციქულები მოვიდნენ ოდიშში და მისის სახელით განაცხადეს, რომ მეფეს სურს ეს ქორწინებაო და თხოულობსო საჩუქრად ასს ყმას, სხვა-და-სხვა ქსოვილით და ხალით დატვირთულსო; ასს ძროხას, ასს ხარს და ასს ცხენსო, ამისი აუსრულებლობა, რასაკვირველია, არ იქნებოდა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში ქორწინება არ მოხდებოდა.

როცა საჩუქრების რაოდენობა გადაწყვეტილია, ნიშნობას გამართავენ. რადგან გადაწყვეტილი არ არის, თუ რა ხნის უნდა იყვნენ ნიშნობის დროს სასიძო-სარძლო, სულ პატარაებსა, სამი-ოთხი წლისას დანიშნენ ხოლმე, როცა ზოგჯერ მონათლულებიც არ არიან. ნიშნობისათვის ამორჩეულ დღეს ჩვეულებად აქვთ, რომ სარძლოს მამა ან დედა მოიწვევს სასიძოს ყველა მისი ახლობელ ნათესალებით, და ამ წვეულებაში სასიძომ უნდა მიართვას ნიშნად თავის საცოლოს ან ვეცხლის თასი, ან ბეჭედი, და ან ოქროს ფული. ამით ნიშნობა სრულდება. ვიდრე სარძლო მშობლების სახლში დარჩება, სასიძომ ყოველ მოსვლაზე უნდა მოიყვანოს თან რამდენიმე ხარი და მოიტანოს ბლომად ღვინო და საჭმელები. ყოველსავე ამას იმავე დღეს გაათავებენ, რადგან დიდ წვეულებას გამართავენ, რომელზედაც მოიწვევენ ახლობელ ნათესაებს და მეგობრებს. ამ შემთხვევაში, კარგად აღზრდილი ქალები სასიძოს კიდევ რომ შეხვდნენ პირისპირ, მაინც თვალებს არ ასწევენ და არ შეხედვენ, რათა ამით თავის მორცხვობა დაამტკიცონ. ხოლო თუ სასიძომ არ მოეშვა და მოინდომა მაინცა და მაინც ქალებთან მუსაიფი, ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ტკბილი სიტყვის მაგიერ მკვახე პასუხს მიიღებს.

როცა სასიძო-სარძლო ქორწინებისათვის ასაკში მოვლენ, აცნობებენ ყველა მეგობრებს და ნათესაებს და დანიშნავენ ქორწინების დღეს. ყველა ცდილობს, რომ ქორწილში დიდის ამბით გამოცხადდეს და მრავალი მხლებელი ჰყვანდეს. სარძლოს სახლში ამ დღისთვის იმართება დიდი ნადიმი. მაგრამ ყოველივე ხარჯი სასიძოსი არის; ამ დღისთვის მან უნდა გამოგზავნოს ბლომად ძროხები, ცხვრები, ღორები, ყვერულები, ღვინო, ყველი და სხვა საჭმელები, რასაც იქაური ჩვეულება მოითხოვს.

ყველა რომ შეიკრიბებიან, სუფრაზე ვიდრე დასხდებოდნენ, მოიწვევენ მღვდელს ან ეპისკოპოსს გვირგვინის საკურთხად. თუ იქვე არის კარის ეკკლესია მთელი შეკრებილება იქ მიმართება. თუ კარის ეკკლესია არა აქვთ, მიდიან მარან ში (Cantina), რომელსაც ეკლესიასავით პატივსა სცემენ, და იქ დააქორწი-

ნებენ შემდეგის წესით. მეფე-დედოფალი ამოირჩევენ ერთ ნათესავს, რომლის მოვალეობა შემდეგია; სამღვდლო პირი რომ შემოსება, ხსენებულმა ნათესავმა უნდა შემოიყვანოს მეფე-დედოფალი ეკლესიაში ანუ მარანში. ხელში უჭირავთ მათ თითო ანთებული სანთელი. წინ მიდიან მეფე-დედოფალი და მათ მისდევთ სამღვდლო პირი, რომელსაც ხელებში უჭირავს ორი გვირგვინი მეფე-დედოფლის თავზე დასადგმელად. რაკი ყველანი შემოვლენ შიგნით, სამღვდლო პირი თავის წიგნიდან უკითხავს მეფე-დედოფალს მრავალ ლოცვას. როცა ლოცვებს დაასრულებს, აიღებს ჯერ ერთ გვირგვინს, დაადგამს მეფეს და იტყვის: „გვირგვინოსან არს მონა ღეთისა ესა და ეს“. მერე მეორე გვირგვინს დაადგამს დედოფალს და ამბობს: „გვირგვინოსან არს მხვეალი ღეთისა ესა და ეს“. შემდეგ აიღებს ხელში ღვინით სავსე ჭიქას და მიაწოდებს სასმელად ჯერ მეფეს და მერე დედოფალს. ამ დროს ამორჩეული ნათესავი უკანიდან გვირგვინს იჭერს, რომ არ ჩამოვარდეს სანამ მეფე-დედოფალი ღვინოს სვამენ. როცა ისინი ღვინოს დალევენ, ნათესავი ნემსით და ძაფით მეფე-დედოფლის ტანისამოსებს ერთმანეთს მიაკერებს. სამღვდლო პირი კიდევ იტყვის რამდენსამე ლოცვას და შემდეგ ამისა მეფე-დედოფალს გვირგვინებს ახდის და ჩამოაჭიდებს ეკლესიაში. მაშინ ნათესავი დანით გაარღვევს მეფე-დედოფლის ტანისამოსს ერთმანეთზე მიკერებულს და ამით დასრულდება გვირგვინის კურთხევის წესი.

ეკლესიაში რომ ეს წესი დასრულდება, ყველანი დიდის სიამოვნებით და სახარულით მიდიან სახლში, რათა დიდი ნადიმი გადაიხადონ. ყველანი დასხდებიან. კაცები ერთ მხარეზე და ქალები—მეორეზე. მეფე-დედოფალი დასხდებიან გამოჩენილ და საპატიო ადგილზე: მეფე—კაცების მხრით და დედოფალი—ქალების მხრით. ჩვეულებრივ აგრე გაატარებენ მთელ ღამეს ჭამაში, სმაში და სიმღერაში.

როცა ქალს გავზავნიან ქრის სახლში, მშობლები მოვალედ სთვლიან თავის თავს ცარიელია არ გაუშვან და გაატანონ, რაც შეუძლიანთ. ჩვეულებრივ გაატანებენ მშვენიერ ლო-

გინს, რამდენიმე ზანდუკით სხვა-დ-სხვა ტანისამოს და საც-
 ვალს, ორს ან სამს მოსამსახურე გოგოს, ცხენებს მისთვის და
 მის მოსამსახურეებისათვის, ერთ დიდ ქვავს და ვეცხლის თასს.
 ამ ბარგს დიდი ადგილი უნდა ეჭიროს, რომ ყველამ დაინახოს.
 ქალი რომ მიჰყავთ ქმრის სახლში, თან ახლავს მრავალი ცხე-
 ნოსანი კაცი და ქალი და მშობლის საჩუქრებით დატვირთუ-
 ლი ყმები. ეს ხალხი მთელი გზა სიმღერით და დიდის მოღხე-
 ნით მიდის. როცა მივლენ ქმრის სახლში, აქ ხელახლავ გააჩა-
 ლებენ ნადიმს და დაურიგებენ საჩუქრებს იმათ, ვინც ქორწილ-
 ში მონაწილეობა მიიღო.

უცხოეთის მიმოხილვა

ჩინეთის საქმეები.—გამოურკვეველი მდგომარეობა.—მშვიდობიანობის ჩამოგდების დაგვიანება.—პირობების გამორკვევა.—მოკავშირეთა საერთო პოლიტიკა.—არჩევნები ინგლისში.—ლიბერალთა დამარცხება.—იმპერიალიზმის გამარჯვება.—ამის მიზეზები და შედეგი.

ჩინეთის საქმეები ისევ იმ მდგომარეობაში არიან, როგორც შიაც პეკინის აღების დროს იყვნენ. მას შემდეგ სამი თვე გავიდა, მშვიდობიანობის დამყარების საქმეში კი ერთი ნაბიჯიც არ გადადგმულა წინ. ჩინეთის მთავრობამ დანიშნა მოლაპარაკებების გასამართავად თავის წარჩინებულნი—ლიხუნჩანგი და ცინი, მოკავშირეებმა იგივე მიანდევს თავიანთ ელჩებს, მაგრამ საქმე წინ არ მიდის. თვით ჩინეთში წესიერება ჯერ არ არის აღდგენილი და, თუმცა რწმუნებულთა დანიშვნა ზავის შესაკრავად მშვიდობიანობის ჩამოგდებას უნდა ნიშნავდეს, მოკავშირეთა ჯარები, გერმანიის წინამძღოლობით, ცეცხლითა და მახვილით იკაფვენ გზას შუაგულ ჩინეთისაკენ. მოკავშირეთა ჯარების მთავარსარდალმა უკვე კარგა ხანია გამოაცხადა, რომ მისთვის საქმე აღარა არის—რა ჩინეთში და ამიერიდან დიპლომატიამ უნდა დაიჭიროს მხედრობის ადგილიო, მაგრამ რაზმებს რაზმებზე აგზავნის აქეთ-იქით და იპყრობს ქალაქებს, სჯის მცხოვრებთ, ანადგურებს სოფლებს. იმავე დროს იმპერატორის სახლობის ახლანდელს რეზიდენციაში გროვდებიან ჩინეთის ჯარები და კვლავ ემზადებიან, არაეინ იცის კი რისთვის: მოკ-

რივეთა დასამშვიდებლად თუ ევროპიელთა საწინააღმდეგოდ... ერთი სიტყვით, შორეულს აღმოსავლეთში მდგომარეობის ისეთივე გამოურკვევლობა ჰსუფევს, როგორც აჯანყებისა და ომიანობის დაწყების დროს იყო...

რა არის ამის მიზეზი? რა აფერხებს აწეწილ-დაწეწილის საქმეების დალაგებასა და მშვიდობიანობის დამყარებას? რომელი მხარეა დამნაშავე, რომ აქამომდე გაჭიანურდა საქმე — მოკავშირენი თუ ჩინეთი?

გასაკვირველი არა არის-რა იმაში, რომ ჩინეთი ცდილობს საქმის გაჭიანურებას: იგი დღეს იბრძვის თავის თვით-არსებობის დაცვისათვის და ყოველს საშუალებას ხმარობს, რათა ხელი შეუშალოს შემოსეულს მტერს. მისი შესანიშნავი დიპლომატი ლი-ხუნგ-ჩანგი რამდენისაჲ თვის განმავლობაში მოგზაურობს კანტონიდან პეკინში, განზრახ იგვიანებს ვხაში იმ იმედით, რომ მის ჩასვლამდე მოკავშირენი ერთმანეთში აიშლებიან და ჩინეთს უფრო ხელსაყრელის პირობებით გაუთავებენ საქმესაო. ჩინეთის მთავრობა, იმპერატორიდან დაწყებული უკანასკნელ მანდარინამდე, ცდილობს დაარწმუნოს მოკავშირენი, რომ ყოველი მოთხოვნა აღსრულებული იქნება და აჯანყება აღარ განმეორდებაო, მაგრამ ნამდვილად კი არ აპირებს თითქმის არაფრის დათმობას და ნელ-ნელა ბრძოლისათვისაც ემზადება. უკანასკნელი ამბები შორეულ აღმოსავლეთიდან უტყუარად გვეუბნებიან, რომ საშინელი საკითხი, რომელიც გაუჩნდა ანუ, უკედ ვთქვათ, რომელიც გაიჩინეს ევროპიელებმა ჩინეთში, თან და თან ძნელდება და ვითარდება. სანამ ევროპიელები თანხმობით მოქმედებდნენ, კიდევ იყო იმედი, რომ შეერთებულის მეცადინეობით მათ არ გაუძნელდებოდათ ჩინეთის საქმეების მოწეს-რიგება დროებით მაინც, მაგრამ, რაკი თანხმობა საექვო შეიქმნა, საექვო გახდა კრიზისის მშვიდობიანად დასრულება.

ხოლო მოკავშირეთა თანხმობა რომ შეირყა, ეს ცხადზე უცხადესია და ამას აღარ ჰპალავენ ოფიციალური წრეებიც.

პირველი „დამოუკიდებელი ნაბიჯი“ პეკინის აღების შემდეგ, როგორც უკვე იციან ჩვენმა მკითხველებმა, რუსეთმა გადასდგა: მან საქვეყნოდ გამოაცხადა, რომ პეკინის აღებით ჩინეთი საკმაოდ დაისაჯა და ამიტომ გამყავს პეკინიდან ჩემი ჯარებიო. ამგვარმა განცხადებამ ჯერ გააკვირვა მთელი ევროპა, შემდეგ კი მის ჟურნალ-გაზეთებში დაიწყეს ქადაგება, რომ რუსეთის პოლიტიკა შორეულს აღმოსავლეთში ცბიერიო, რომ იგი საქვეყნოდ აცხადებს ომიანობის დასრულებას, ნამდვილად კი იპყრობს და იერთებს მანჯურიასაო. ამგვარის ქადაგების პასუხად რუსეთის მთავრობამ გამოაქვეყნა შესანიშნავი ნოტა, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ექნება ჩინეთის საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტის საქმეში. ნოტა კატეგორიულად და მტკიცედ ამბობს, რომ რუსეთს განზრახვა არა აქვს მანჯურია შეიერთოს და სრულიადაც არ ჰფიქრობს—ჩინეთს ტერიტორია წაართვასო. აქედან ცხადად სჩანს, რომ რუსეთს არ ჰსურს ჯერ-ჯერობით ჩინეთის განაწილებას შეუდგნენ სახელმწიფოანი. ამგვარმა მოქმედებამ მეტად ააყუანა ევროპის პრესა, რომელიც ცდილობდა გამოერკვია მიზეზები რუსეთის ასეთის უანგარო პოლიტიკისა; მაგრამ აქ საგანგებო რამ ან გასაკვირველი არა არის-რა: ცხადია, რომ რუსეთს, რომელსაც ჯერ არ დაუსრულებია ციმბირის დიდი რკინის გზა; ციმბირის კოლონიზაცია, რომელიც საკმაოდ არ გამაგრებულა ჯერ შორეულს აღმოსავლეთის საზღვრებზე, მოუხერხებლად მიაჩნია გადამტეროს ვეებერთელა სახელმწიფო, მოსაზღვრე და ახლო მეზობელი.

ჩინეთის განაწილების წინააღმდეგნი გახდნენ აგრეთვე იაპონია და ამერიკის შეერთებული შტატები. მონგოლთა ახალგაზდა შესანიშნავი სახელმწიფო—იაპონია—იმიტომია მოწადინებული ჩინეთის დამოუკიდებლობის დაცვას რომ მას თავში უტრიალებს მეტად გაბედული აზრი,— თვით შეიქმნეს ოდესმე შორეულ აღმოსავლეთის ერთად-ერთ ბატონი. იაპონიის ერში გაიღვიძა და თანდათან ძლიერდება პანმონგოლიზმის იდეა, რომელიც, მონროეს დოქტრინის მიხედვით,

ჰეიქრობს აზია აზიელთათვის უნდა იყოსო და იმავე დროს იაპონიის გეგემონიის იმედებიც უღვივის გულში. მაგრამ ეს შეუპოვარი გეგმა მომავალის საქმეა, ეხლა კი იაპონიას ყველაზე უფრო თავდაბლად უჭირავს თავი და მოწადინებულია აღადგინოს მშვიდობიანობა... ამერიკა დაინტერესებულია, რომ ჩინეთის ნავთ-სადგურები კვლავაც გაღებული იყვნენ ამერიკის სავაჭრო გემებისათვის. იგი დარწმუნებულია, რომ სუსტი, მაგრამ დამოუკიდებელი ჩინეთი, უფრო ადვილი დასაყოლებელია, უფრო ადვილად დასთანხმდება, სხვა-და-სხვა უპირატესობა მიანიჭოს ამერიკის ვაჭრობას ჩინეთში, ვიდრე რომელიმე ევროპიელი სახელმწიფო, რომელიც, თუ ჩინეთას ტერიტორია დაიჭირა, ალბათ მაშინვე თვალ წინ დაუხურავს ამერიკას ნავთ-სადგურების კარებს...

თუმცა რუსეთმა, იაპონიამ და შეერთებულმა შტატებმა მტკიცედ გამოაცხადეს—არ გვსურს ჩინეთის დაყოფაო და თუმცა სხვა სახელმწიფოებიც ამავე პრინციპს აღიარებენ, მათ შორის უნდობლობა და ქიშპობა არ ისპობა. თუ არ უნდობლობით, სხვით ვერაფრით ავხსნით, ჩინეთის კრიზისის მეტად საყურადღებო მომენტს, სახელდობრ—ინგლისისა და გერმანიის შეთანხმებას.

ეს შეთანხმება შესანიშნავი პოლიტიკური აქტია ჩვენს დროში და მოასწავებს ინგლისის დიპლომატიის საოცარს სიმხნევესა და გონიერებას. სამხრეთ-აფრიკის ომმა საგრძნობლად შეასუსტა დიდი ბრიტანია. აუარებელი ხარჯი, რომელიც დასჭირდა ინგლისს ომისათვის და 40 ათასი კაცი, რომელიც იმსხვერპლა გაშმაგებულმა ბრძოლამ შავს ქვეყანაში, ძრიელ საგრძნობელი შეიქმნენ ინგლისისათვის და საკმაოდ შეასუსტეს მისი პრესტიჟი ყველგან. როდესაც იფეთქა ჩინეთის აჯანყებამ, ინგლისის საქმე აზიაში ცუდად იყო. ხელ-ფეხშებორკილი ტრანსვაალთან ომით, იგი იძულებული იყო პასიური როლი ეთამაშა მისთვის დიდად საყურადღებო საქმეში და გეგემონია

დაეთმო თვის დაუძინებელ მტერთათვის. მაგრამ მისმა დიპლომატიურმა გენიოსობამ აქაც გასჭრა: დიდ-ბრიტანიის ინტერესების დასაცველად მან შეიკავშირა ძლიერი გერმანია და ამით კვლავ აღადგინა გავლენათა თანასწორობა აზიაში. შინაარსი ამ შესანიშნავის აქტისა, რომელსაც, აღზად, მთავარი როლი ერგება ჩინეთის კრიზის დასრულების საქმეში, მოკლედ შემდეგია: მუხლი 1-ლი: საყოველთაო და ხანგრძლივი საერთაშორისო ინტერესი თხოულობს, რომ ჩინეთის მდინარეების და ჩინეთის ზღვების ნაპირებზე არსებული ნავთ-სადგურები ღია იყვნენ ყველა სახელმწიფოთა სავაჭრო გემებისათვის და რომ მათში ყველა სახელმწიფოთ ნება ჰქონდეთ რაიმე წარმოების დაწყებისა. მუხლი მე-2: გერმანიისა და დიდ-ბრიტანიის მთავრობათ არ ჰსურთ ისარგებლონ დღევანდელ არეულობით და ჩინეთისაგან ტერიტორია შეიძინონ; მათის პოლიტიკის საგანი იქმნება—ეცადონ, რომ ჩინეთს არ ჩამოეცალოს ტერიტორია. მუხლი მე-3: თუ რომელმამე სხვა სახელმწიფომ ისარგებლა დღევანდელ არეულობით, ჩინეთში ტერიტორიის შესაქენად, ამ შემთხვევაში გერმანია და ინგლისი ნებას მისცემენ თავიანთ თავს შეიმუშავონ ზომები, რომელთა შემწეობით მათ შეეძლებათ დაიცვან თავისი ინტერესები ჩინეთში. მუხლი მე-4: ორივე სახელმწიფო აღნობებს ამ შეთანხმებას დანარჩენ სახელმწიფოთ და წინადადებას მისცემს მათ მიიღონ მასში აღნიშნული პრინციპები.

ამ შეთანხმებაში ყველაზე უფრო საყურადღებო ის არის, რომ გერმანიასა და ინგლისს გადაუწყვეტიათ—არც თითონ წაართვან რომელიმე ტერიტორია ჩინეთს და არც სხვებს დაანებონ. რას ნიშნავს ეს უანგარობა? რით აიხსნება ეს საკვირველი ფაქტი, რომ გერმანია, რომელმაც რამდენისამე წლის წინად სრულიად უმიზეზოდ და მოულოდნელად თავს დაესხა ჩინეთს და წაართვა მას საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია, დღეს, როდესაც მას შეურაცხყოფა მიაყენეს ელჩის მოკვლით, როდესაც ჩინელებმა მრავალი ქრისტიანი ამოსწყვიტეს, დღეს, რო-

დესაც გერმანიამ ომი მოიგო და „კანონიერის“ გზით შეუძლია გაათართოვოს თავისი მფლობელობა, იგი უარს ამბობს ტერიტორიაზე? რით აიხსნება აგრეთვე საოცარი ფაქტი, რომ ინგლისი, რომელიც ყოველთვის მზად არის ისარგებლოს შემთხვევით და გაათართოვოს თავისი ისედაც აუარებელი მფლობელობა, დღეს საქვეყნოდ აცხადებს, არ ისურვს ჩინეთს მიწაწყალი ჩამოვაცალო?

უმთავრესი მიზეზი ამისა—სახელმწიფოთა ერთმანეთში ქიშპობაა, ერთმანეთის შიში და უნდობლობა. ყოველ თითოეულ სახელმწიფოს ეშინიან—მეორემ მეტი ტერიტორია არ ჩაიგდოს ხელში, მეტი გავლენა არ მოიპოვოს ჩინეთში და არ გაძლიერდეს აზიაში. ყოველი სახელმწიფო ექვის თვალთ უყურებს სხვა სახელმწიფოს მოქმედებას; ყოველი ნაბიჯის გადადგმა იწვევს აურ-ზაურს და მითქმა-მოთქმას. როგორ აყაყანდა, მაგალითად, მთელი ევროპა, როდესაც რუსეთმა მანჯურია დაიპყრო? და ეხლაც, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის მთავრობამ ოფიციალურად გამოაცხადა, განზრახვა არ მაქვს მანჯურია შენოვიერთო, დასავლეთ ევროპის ჟურნალ-გაზეთობა ექვშია და რწმენას აცხადებს, რომ ინგლის-გერმანიის შეთანხმების შესამე მუხლი რუსეთის წინააღმდეგ არის მომართული. გარდა ამ მიზეზისა, გარდა საერთო ცილობისა და უთანხმოებისა, ჩინეთის განაწილებას იმანაც შეუშალა ხელი, რომ ჩინეთის მთავრობამ რამდენჯერმე და ენერგიულად გამოაცხადა, რომ ჩინეთის ერი არ ზოიქმენს ტერიტორიის წართმევასაო. ამ ბუქარეს, რასაკვირველია, მნიშვნელობა არ ექნებოდა, თუ მოკავშირე სახელმწიფონი თანახმანი იქნებოდნენ ერთმანეთში, მაგრამ როდესაც საერთაშორისო შეთანხმების ბედ-იღბალი ძაფზე ჰკიდია, როდესაც შიში არსებობს, რომ მოკავშირეები ერთმანეთს დაერვეიანო, მაშინ ჩინეთის მთავრობის ბუქარასაც ფასი ემატება...

ამ რივად, დღეს-დღეობით ჩინეთის საქმეებიდან გამოიკვია, რომ ცისქვეშა იმპერიის განაწილებაზე ლაპარაკი და ზრუნ-

ვი ჯერ-ჯერობით უღროთა და შეუძლებელი; ეხლა უნდა მოიძებნოს და შემუშავდეს რაიმე *modus vivendi*, რომლის წყალობით ჩინეთსა და ევროპის შუა დროებით მაინც დამყარდეს მშვიდობიანობა. მაგრამ უბედურებაც ის არის, რომ მოკავშირენი დღემდის ვერ მორიგდნენ ერთმანეთში მომავალ ზავის პირობების შესახებ. პირობების პროექტი შეადგინა ჯერ ინგლისმა, მერე გერმანიამ, მერე შეერთებულმა შტატებმა, ბოლოს საფრანგეთმა, მაგრამ არცერთი მათგანი არ იქმნა საბოლოოდ მიღებული ყველა დანარჩენ სახელმწიფოთაგან. ხანგრძლივის მოლაპარაკების შემდეგ, როგორც სჩანს დებუშების მოკლე ცნობებიდან, შემუშავდა პირობების პროექტი თანახმად საფრანგეთისა და გერმანიის წინადადებათა. ამ პროექტით სახელმწიფონი დაახლოვებით თხოულობენ შემდეგს: ჩინეთი მოვალე არის ააგოს ძეგლი იმ ადგილას, სადაც მოკლულ იქმნა გერმანიის ელჩი კეტტელერი; ჩინეთმა უნდა გაგზავნოს გერმანიაში იმპერატორის სახლობის პრინცი ბოდიშის მოსახდელად; ჩინეთი მოვალეა სიკვდილით დასაჯოს ის 11 პრინცი და წარჩინებული მოხელე, რომელთაც ბრალი ედებათ, რომ არეულობის მეთაურნი იყვნენ; ჩინეთმა უნდა უზღოს ზარალი სახელმწიფოთ; უნდა მოსპობილ იქმნას ცუნგ-ლი-იამენი, ხოლო გარეშე საქმეთა საწარმოებლად დაარსებულ უნდა იქმნას განსაკუთრებული სამინისტრო პასუხის მგებელ მინისტრის მეთაურობით; ტაკუ და ზოგიერთი სიმპაგრეები დაქცეულ უნდა იქმნან; აღკრძალულ უნდა იქმნას თოფ-იარაღის შემოტანა ჩინეთში; საელჩოებისა და მისიების დასაცველად ჩინეთში უნდა იმყოფებოდნენ მოკავშირეთა რაზმები. ამგვარია ზავის პირობები, რომელიც სახელმწიფოთა უმრავლესობას შეუმუშავებია, მაგრამ საბოლოოდ არც ესენი არიან მიღებული, რადგანაც ამერიკის შტატები, მაგალითად, წინააღმდეგნი არიან პრინციების დასჯის მოთხოვნისა.

როგორც ვხედავთ, ზავის შეკვრის საქმე გაქიანურდა ერთის მხრით ჩინელთა დიპლომატების მეცადინეობით, უმთავ-

რესად კი მოკავშირეთა მეოხებით, რომელნიც ვერ შეთანხმებულან მომავალ ხელშეკრულობის პირობათა შესახებ. დღეს ამ პირობათა შესახებ ორი შეხედულება არსებობს: ზოგი სახელმწიფო, გერმანიის მეთაურობით, მომხრეა სასტიკის პირობებისა, ზოგიც—ამერიკის შეერთებულ შტატების მეთაურობით, არჩევს ზომიერებასა და ლომობიერებას. შესაძლებელია, რომ გერმანიამ, საქმის მალე დასრულებისათვის დაუთმოს შტატებს, რომელნიც ენერგიულად იცავენ თავის შეხედულებას; მაშინ ზემოდ მოყვანილი პუნქტები ცოტაოდნად შეცვლილ იქნებიან და ჩინეთს წარედგინება საერთო ნოტა მშვიდობიანობის პირობებისა. ამ შემთხვევაში ჩინეთის მთავრობა უფრო ადვილი დასათანხმებელი იქმნება. ხოლო თუ მოკავშირენი ვერ მორიგდნენ, მაშინ ისინი, ალბად, ჯგუფებად დაიყოფიან და თვითეული ჯგუფი თავის პირობებს წარუდგენს ჩინეთს. უეჭველია, ამ შემთხვევაში ჩინეთის მთავრობა ისე ადვილად დასაყოლებელი აღარ იქნება, როგორც პირველ შემთხვევაში...

ასე იქნება თუ ისე, მშვიდობიანობის ჩამოგდება კიდევ კარგა ხანს დაგვიანდება. ბოლოს, უეჭველია, ხელშეკრულობა დაიდება, მაგრამ ამით შორეულ აღმოსავლეთის ძნელი საკითხი არ გადაწყდება. ჩინეთი და მოკავშირენი, აზია და ევროპა, კვლავ შეხვდებიან ერთმანეთს პირისპირ ძველ ანგარიშების გასაწმენდად...

—

ოქტომბერში ინგლისში მოხდა საზოგადო საპარლამენტო არჩევნები. ამგვარმა შესანიშნავმა ამბავმა თითქმის შეუმჩნევლად ჩაიარა. იყო დრო, როდესაც ინგლისის არჩევნები მთელს ევროპას აღელვებდა, როდესაც ყველა, ვინც კი გაზეთს კითხულობს, სულგანაბული აღევნებდა თვალ-ყურს არჩევნებს და მოუთმენლად ელოდა მათ შედეგს. ასე იყო, მაგალითად, 1888

და 1892 წლების არჩევნებზე. მაშინ ყველასათვის მეტად საინტერესო იყო სკოლნოლა, ვინ გაიმარჯვებენ არჩევნებზე — ლიბერალები თუ კონსერვატორები. ეს ინტერესი კანონიერი იყო, რადგანაც მებრძოლთა პროგრამები შესანიშნავი იყვნენ. ლიბერალებმა, რომელთ 1886 და 1892 წლის არჩევნებზე მეთაურობდა დიდი გლასტონი, წარმოადგინეს რამდენიმე ღირს შესანიშნავი პროექტი, რომელთა განხორციელება რადიკალურ ცვლილებებს შეიტანდა ინგლისის ცხოვრებაში. ირლანდიისთვის სრულის თვითმართველობის მინიჭება, საარჩევანო უფლებათა გაფართოვება, ეკლესიის განცალკევება სახელმწიფოდან, ლორდთა პალატის უფლებათა შემცირება — ამგვარი რეფორმები ერთად ძნელია მოიპოვოს რომელსაღმე სხვა პარტიის პროგრამაში და საკვირველი არ არის, რომ ლიბერალთა ბრძოლას თანაუგრძნობდა მთელი განათლებული კაცობრიობა.

მაგრამ, „წარვიდნენ ღრონი“. მას შემდეგ ინგლისში, ან, უკედ ვთქვათ, მის პოლიტიკურ პარტიების ცხოვრებაში დიდი ცვლილება მოხდა. გლადსტონის მიერ გაღვიძებული და გამოწვეული იმედები განქრნენ, განიფანტნენ და მათი აღდგოლი დაიჭირა ჩემბერლენებისა და როდსების აღვირწაშვებულმა შოვინიზმმა. ამიტომაც მოხდა, რომ წრევანდელი არჩევნები აღარავის არ აინტერესებდა. ყველამ წინდაწინვე იცოდა, რომ გამარჯვება კონსერვატორთ დარჩება, რომ მათი მოწინააღმდეგე პარტია დასუსტდა, დაძაბუნდა და კიდევაც რომ გაიმარჯვოს, ბევრით ვერაფრით აღბეჭდავს თავის მეთაურობას ინგლისის სახელმწიფო ცხოვრებაში...

ლიბერალების (ვიგების) შესანიშნავ პარტიის დასუსტება მეტად თვალსაჩინო მოვლენაა ინგლისის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ეს დასუსტება დაიწყო მეოთხმოცე წლების მეორე ნახევარში, მაგრამ მაშინ არ იყო ისე შესამჩნევი, როგორც შემდეგში. მაშინ პარტიას იცავდა გახრწნისაგან დიდის გლადსტონ-

ნის შესანიშნავი ზნეობრივი ძალა; მაგრამ, როდესაც ეს უკანასკნელი კეთილშობილი ძველებური ვიგი განზე გადადგა, ლიბერალთა პარტიის დარღვევის პროცესის უფრო ჩქარის ნაბიჯით წავიდა წინ. რასაკვირველია, გლადსტონის მეცადინეობა სასწაულს ვერ მოახდენდა და ერთხელვე დაწყებული პროცესი უნდა წასულიყო ბუნებრივის გზით. ეს პროცესი მარტო ინგლისის ცხოვრების თვისება კი არ არის; მთელს დასავლეთ ევროპაში ვხედავთ ანალოგიურს ევოლიუციას: შუაგული პარტიები სუსტდებიან, ხოლო ძლიერდებიან უკიდურესი პარტიები. რაც უფრო და უფრო მწვავედება ბრძოლა ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის შუა, რაც უფრო და უფრო ძლიერდება ჩვენის დროის სოციალური ანტაგონიზმი, მით უფრო და უფრო თვალსაჩინოდ ხდება ხსენებული ევოლიუცია. ჩნდება ორი პოლიუსი: ერთს მხარეზე გროვდებიან და სდგებიან ყველა ის პარტიები, რომელნიც მომხრენი არიან აწმყოს სოციალურ წეს-წყობილებისა, მეორე მხარეზე—ძლიერდებიან ამ წეს-წყობილების მტერნი; შუათანა პარტიები კი, როგორც ყოველ კრიზისის დროს, იხრწნებიან და იშლებიან. ასე ხდება ინგლისშიაც: ლიბერალთა პარტია იშლება თან და თან, ერთი ნაწილი მისი უფრო და უფრო უახლოვდება კონსერვატორთ და რეაქციონერდება, მეორე ნაწილი კი იწევს დემოკრატიისაკენ და თანდათან რადიკალდება.

პირველის შეხედვით ახლანდელს არჩევნებში ვერ ვაარჩევთ ცხადად ამ ევოლიუციის მოქმედებას. არჩეულ იქმნენ: 401 მთავრობის მომხრე, 269 ოპოზიციის მომხრე, ესე იგი, ახლად არჩეულს პალატაში თითქმის იგივე განაწილება იქნება პარტიებისა, როგორიც ძველში იყო. მაგრამ ციფრები გვეუბნებიან, რომ წელს კონსერვატორებს 100 ათასი ხმა მეტი მოუვიდათ, ვიდრე 1895 წლის არჩევნებზე, ლიბერალებს დააკლდათ 40 ათასამდე ხმა, რომელნიც მოემატა მუშათა პარტიას; ასე რომ, წელსაც ის მოხდა, რაც ხუთის წლის წინად.

აქედან ის დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ, რომ შემდეგ არჩევნებში ფეხს მოიკიდებს და გაძლიერდება ახალი პოლიტიკური დემოკრატიული პარტია, რომელიც დაიქერს ვიგების ადგილს და შეებრძოლება რეაქციას...

რას მოასწავებს უნიონისტების დღევანდელი გამარჯვება? რას უქადის იგი ინგლისის შინაურ საქმეებში და გარეშე პოლიტიკაში? საზოგადო ხასიათი ინგლისის კონსერვატორთა ახლანდელ პოლიტიკისა არის: შინაურ საქმეთა მიეწყება და მხნე მოღვაწეობა გარეშე საქმეებში. ამგვარს პოლიტიკას ადგა ცნობილი ბიკონსფილდი, ესევე შეითვისა მისმა მემკვიდრემ—სოლსბერიმ. სრული მათი ყურადღება მიპყრობილია ინგლისის გაფართოებაზე, ინგლისის გამარჯვებაზე მსოფლიო პოლიტიკაში, დიდბრიტანიის გაელენისა და გეგემონიის დამყარებაზე ყველგან, სადაც კი ხელი მისწვდება. ამგვარს პოლიტიკას ეხლა სახელად უწოდებენ „იმპერიალიზმს“; იგი ახალი არ არის. საზოგადოდ, ტორიების ურთავრესი პრინციპი იყო მთელ ამ საუკუნის განმავლობაში—აგგრესიული გარეშე პოლიტიკა; მაგრამ ნამეტნავად გაცხოველდა ამგვარი პოლიტიკა 1874—80 წლებში, როდესაც ინგლისის მმართველად ბიკონსფილდის სამინისტრო იყო. მან გამოაცხადა ინგლისის დედოფალი ინდიის იმპერატრიცად, მან დაასრულა აშანთიებისა და ზულუსების დამონაგება აფრიკაში, მან დაიწყო აელანისტანში მოქმედება და პირველად მან განიზრახა სამხრეთ-აფრიკის ფედერაციის დაარსება, რამაც გამოიწვია ტრანსვაალთან ომი. მას შემდეგ იმპერიალიზმის პრინციპი თანდათან იმარჯვებს ინგლისში და ახლა ჩვენ მოწამენი ვართ ამ პოლიტიკის გამეფებისა. ვინ ჩამოსთვლის, რამდენი მსხვერპლი შესწირა ინგლისმა ამ პოლიტიკას და ვინ იცის, კიდევ რამდენს შესწირავს? მართო ახლანდელი მისი ომი რომ გავიხსენოთ ტრანსვაალთან, საკმარისი იქნება იმის გასაგებად, თუ რა ძვირად უჯდება ინგლისის ხალხს ეგ იმპერიალიზმი...

უმბეზოდ ისტორიაში, კაცობრიობის ცხოვრებაში, არაფერი ხდება და, რასაკვირველია, ასეთს რთულს მოვლენასაც, როგორც იმპერიალიზმია, თავისი მიზეზები ექნება. მართლაც, რამ გამოიწვია ინგლისის ასეთი დაუცხრომელი ბრძოლა გარედ? რამ გამოიწვია ასეთი ღრმა ცვლილება ინგლისის ცხოვრებაში? რა მიზეზმა აიძულა ინგლისის კეთილშობილი საზოგადოება, რომელიც გუშინ „ჩაგრულთა და წამებულთა წმინდა საფარი“ იყო, დაივიწყოს ტრადიციები და ძარცვა-გლეჯის, ავაზაკობის მომხრე და მოტრფილვე შეიქმნას?

თავი და თავი მიზეზი ამისა უნდა ვეძიოთ ინგლისის თანამედროვე ეკონომიურს ცხოვრებაში. საქმე ის არის, რომ ჩვენის საუკუნის მეორე ნახევარში, უმეტესად უკანასკნელ 25—30 წელიწადში ინგლისის ეკონომიურ ცხოვრებაში დიდი ცვლილება შეიტანა ერთმა გარემოებამ. ინგლისს წინაღობა მოცილვე თითქმის არ ჰყავდა მსოფლიო ბაზარზე; მისი საქონელი, მისი ნაწარმოები საღებობდა როგორც ევროპის კონტინენტზე, ისე შორს ქვეყნებში—ამერიკაში, აფრიკაში და აზიაში; ინგლისელი კაპიტალისტ-ვაჭარი ბატონობდა ბირჟაზე და ბაზარზე, ინგლისელი მექარხნე-მეფაბრიკე ყველას აწვდიდა ყველაფერს, რაც კი საჭიროა ადამიანის ცხოვრებასათვის. ამგვარმა ბატონობამ მსოფლიო ბაზარზე მეტად გააძლიერა ინგლისის ვაჭრობა-მრეწველობა და იგი შეიქმნა პირველ ინდუსტრიულურ სახელმწიფოდ მთელს ქვეყანაში. ინგლისის ბურჟუაზია გამაგრდა, განათლდა და პირველი ადგილი დაიჭირა ევროპის სხვა ერების ბურჟუაზიასთან შედარებით. პარლამენტში მისმა პარტიამ შეითვისა თითქმის რადიკალურ-დემოკრატიული პოლიტიკა და ამ 50 წლის განმავლობაში შესანიშნავად შესცვალა ინგლისის პოლიტიკური წეს-წყობილება: ნახევრად ფეოდალურ-აბსოლიუტური ძველი ინგლისი გადაიქცა დემოკრატიულ სახელმწიფოდ...

მაგრამ დაჰბერა სხვა სიომ და ინგლისის მრეწველობას შავი დღეები დაუდგა: მსოფლიო ბაზარზე მას ნელ-ნელა გვერ-

დში ამოუდგნენ მძლავრი მეტოქენი. ევროპის კონტინენტა-
ლურმა სახელმწიფოებმა უდიდესის ტარიფებით ვაა შეუკრეს ინგ-
ლისელ ნაწარმოებს ევროპაში, გაანვითარეს და გააძლიერეს ნა-
ციონალური წარმოება და შემდეგ შორს ქვეყნებშიაც შეებრძო-
ლენ თავის სიმდიდრითა ლ განათლებით თავმოამწონე ჯონბულის.
საფრანგეთი, გერმანია, ბელგია, შემდეგ ამერიკის შეერთებული
შტატები და უკანასკნელ ხანებში იაპონია გამოვიდნენ ბაზარზე
თავიანთ ნაწარმოებით და საგრძნობლად შეავიწროეს ბატონობას
ჩვეული დიდბრიტანია. აქედან იწყება და ძლიერდება ერთა-
შორის ბრძოლა მსოფლიო ბაზარზე ბატონობისთვის, ახლის
ბაზრების გამწარებული ძებნა, აუარებელის მსხვერპლის შეწირ-
ვა ახალ ქვეყნების დაპყრობისათვის და სხვა ამგვარი. ყველა-
ზედ უფრო გამწარებული ინგლისია, რადგანაც მრავალ მეტო-
ქეებმა უკვე აგრძნობინეს მას, რა ცუდი მომავალი მოელის
ბრიტანიის ინდუსტრიას. მაშინ როდესაც ამერიკის, გერმანიის,
იაპონიის, ბელგიის და ბოლოს ხანებში რუსეთისაც კი მრეწვე-
ლობა მატულობს და მასთან ერთად საქონლის ექსპორტიც,
ინგლისში ვხედავთ წარმოების შემცირებას. 1883 წელს ინგ-
ლისმა გაზიდა სხვა ქვეყნებში 305 მილიონი გირვ. სტერლ.
ღირებული საქონელი, 1898 წლისთვის კი გაზიდვა დაეცა
290 მილიონამდე...

ამგვარია ის ახალი გარემოება, რომელმაც შესცვალა ინგ-
ლისის ეკონომიური მდგომარეობა და რომლის მეოხებითაც
აღორძინდა მილიტარიზმ-იმპერიალიზმი. ინგლისის ბურჟუა-
ზიამ, გამწარებულმა დამარცხებით, შესტოპა რეაქციის მო-
რევში და იქ ეძებს გამაახლებელს ძალებს. ძველი კეთილ-
შობილი ვივი, ეს შესანიშნავი იდეოლოგი თავისუფლების
მოყვარე ბურჟუაზიისა, ადგილს უთმობს კემპბილ-ბანერმანის-
თანა იმპერიალისტ-ლიბერალს და ჩემბერლენისთანა რადიკალ-
შოვინისტს...

ინგლისის ხალხს კი და მასთან მთელს პროგრესიულს ევ-
როპას ნუგეშად ის რჩება, რომ ეხლანდელი კაპიტალის-

ტური წესწყობილება არ არის მუდმივი ქვა-კუთხედი ცხოვ-
 რებისა და ახალის დროის ევოლიუცია უმჭიმნის სხვა სოცი-
 ალურ ფორმებს, რომელთა ბატონობის დროს ადგილი აღარ
 ექნება ისაერთაშორისო ავაზაკობასა და შინაურს ცარცვა-
 გლეჯასაც.

ღაღა

6/110

